

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

historie – české dějiny

**DĚJINY CÍRKEVNÍ SPRÁVY V PROTEKTORÁTU
A SUDETSKÉ ŽUPĚ**

**GESCHICHTE DER KIRCHENVERWALTUNG IN
PROTEKTORAT UND SUDETENGAU**

Disertační práce

Mgr. Jaromír Beringer

Vedoucí disertační práce Prof. PhDr. Robert Kvaček, CSc.

Praha 2008

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem disertační práci vykonal samostatně, s využitím pramenů a literatury, uvedených v seznamu, který je součástí této disertační práce.

Mgr. Jaromír Beringer

OBSAH

	Anotace	1
	Annotation	6
1	ÚVOD	12
2	CÍRKEVNÍ SPRÁVA V ČECHÁCH A NA MORAVĚ 1848-1938	15
3	OSUD CÍRKEVNÍ SPRÁVY V PROTEKTORÁTU ČECHY A MORAVA	25
3.1	Pražská arcidiecéze	25
3.1.1	Německá duchovní správa na území Protektorátu Čechy a Morava	26
3.1.2	Zřízení duchovní správy pro německé katolíky, bydlící v místech arcidiecéze pražské v rámci Protektorátu	26
3.1.3	Generální vikariát Kladsko od vzniku Československa do roku 1945	30
3.1.4	Struktura hranic pražské arcidiecéze v době druhé republiky a Protektorátu Čechy a Morava	31
3.2	Suffragání biskupství pražské arcidiecéze v době Protektorátu	33
3.3	Olomoucká arcidiecéze 1938-1945	41
3.3.1	Schematické dělení olomoucké arcidiecéze v letech 1938 – 1945	42
3.3.2	Arcibiskupský komisariát části vratislavské diecéze na území Protektorátu Čechy a Morava pod dočasnou správou olomouckých arcibiskupů	43
3.4	Suffragání biskupství olomoucké arcidiecéze v Brně v době Protektorátu	50
4	VYTVÁŘENÍ CÍRKEVNÍ SPRÁVY V SUDETSKÉ ŽUPĚ	52
4.1	Generální vikariát v Ostrově nad Ohří	52
4.1.1	Území generálního vikariátu Ostrov nad Ohří	55
4.1.2	Území řezenské diecéze v pražské arcidiecézi	58
4.1.3	Věřící v generálním vikariátu Ostrov nad Ohří	59
4.1.4	Duchovenstvo (klérus) generálního vikariátu Schlackenwerth	61
4.1.5	Řeholníci na území generálního vikariátu Ostrov nad Ohří a jejich vliv na řízení církevní správy	63
4.1.6	Jurisdikční nositelé v generálním vikariátu a jejich sídlo	65
4.1.7	Objekty generálního vikariátu a jeho personální složení	66
4.1.8	Říšský konkordát a jeho aplikace na zabraném československém území v letech 1938 - 1945	71
4.1.9	Konec generálního vikariátu v Ostrově nad Ohří	73
4.2	Generální vikariát v Trutnově v letech 1938 - 1945	74
4.2.1	Zřízení generálního vikariátu v Trutnově	75
4.2.2	Územní skladba generálního vikariátu se sídlem v Trutnově	77
4.2.3	Obyvatelé a klérus generálního vikariátu	79
4.2.4	Realizace církevní správy v trutnovském generálním vikariátu	80
4.2.5	Konec generálního vikariátu	84

4.3	Litoměřické biskupství	86
4.4	Generální vikariát pro sudetoněmeckou a pruskou část olomoucké arcidiecéze v Branicích 1938-1945	91
4.4.1	Skladba obyvatelstva v generálním vikariátu se sídlem v Branicích.....	93
4.4.2	Řízení a administrativa generálního vikariátu v Branicích.....	96
4.4.3	Pedagogicko-správní činnost v branickém generálním vikariátu	98
4.4.4	Arcibiskupský konvikt pro přípravu kněžského dorostu v Bruntále a Hlubčicích...98	
4.4.5	Personální skladba duchovní správy v generálním vikariátu pro sudetoněmeckou a pruskou část Olomoucké arcidiecéze v Branicích v letech 1938-1945	100
4.4.6	Vyřešení otázky nového světícího biskupa v olomoucké arcidiecézi.....	102
4.4.7	Církevní a občanské právo v Sudetské župě.....	103
4.4.8	Zajištění nezbytných aspektů pro chod církevní správy	106
4.4.9	Církevní správa a její péče o křesťanskou rodinu.....	108
4.4.10	Činnost církevní a duchovní správy v pastorační práci s mládeží	109
4.4.11	Válečná opatření v branickém generálním vikariátu	110
4.4.12	Konec generálního vikariátu se sídlem v Branicích a úmrtí generálního vikáře biskupa Josefa Martina Nathana.	112
5	CÍRKEVNÍ SPRÁVA V POHRANIČNÍCH OBLASTECH PŘIPOJENÝCH K VELKONĚMECKÉ ŘÍŠI	117
5.1.1	Zajištění církevní správy na zabraném území.....	121
5.1.2	Finanční záležitosti v církevní správě.....	129
5.1.3	Ukončení provizorního řízení českobudějovické diecéze	131
5.2	Část brněnské diecéze na zabraném území v letech 1938 - 1945	133
5.2.1	Zřízení generálního vikariátu v Mikulově	133
5.2.2	První generální vikář v Mikulově P. Dr. Franz Linke	134
5.2.3	Obyvatelstvo generálního vikariátu	137
5.2.4	Klérus v generálním vikariátu Mikulov.....	138
5.2.5	Duchovní správa	142
5.2.6	Činnost církevní správy	143
5.2.7	Církevní periodika a publikace v generální vikariátu Mikulov	144
5.2.8	Bohoslužby a pobožnosti v generálním vikariátu Mikulov	146
5.2.9	Smrt generálního vikáře Dr. Franze Linkeho	148
5.2.10	Dr. Johann Zabel a jeho pověření k řízení generálního vikariátu Mikulov	149
5.2.11	Generální vikariát Mikulov.....	151
5.2.12	Konec generálního vikariátu Mikulov a spojení brněnské diecéze	151
6	ZÁVĚR	153
7	PRAMENY A LITERATURA	156
8	Přílohy	163

ANOTACE

Po roce 1989 vyšla celá řada monografií a vědeckých článků, které se soustředily na oblast českých dějin v době tzv. Protektorátu Čechy a Morava. Bezesporu je to téma, které ještě není zcela probádané, a proto zde čeká na svá odhalení celá řada zajímavostí. Pozoruhodný však zůstává fakt, že tak důležité historicko-religionistické téma, jako jsou dějiny církevní správy od Mnichovské dohody do osvobození naší vlasti v květnu 1945, z velké části uniklo badatelské pozornosti.

Zábor, který postihl naši republiku po mnichovském diktátu 30. září 1938, ochromil chod i tak významné instituce, jakou byla římskokatolická církev. V této souvislosti je třeba upozornit na důležitou skutečnost, že až do roku 1950 se vedly matriky právě na farních úřadech. S nesmírnou pečlivostí se zde zaznamenávaly veškeré údaje o narození, úmrtí, o uzavřených manželstvích, ale také všechny úkony, které vyplývaly z duchovenské činnosti.

České diecéze dostaly po třicetileté válce a v josefínské době novou podobu. V roce 1654 vzniklo nové biskupství v Hradci Králové, dále v roce 1655 severočeské biskupství v Litoměřicích, které mělo sehrát úlohu obranného valu před šířícím se luteránstvím ze Saska, a v roce 1785 bylo ustaveno biskupství v Českých Budějovicích. Tyto diecéze pak byly začleněny se svými biskupy jako sufragány pod pražskou arcidiecézi, která vznikla v roce 1344. Pro úplný výčet je nutné připomenout, že v létech 1344 - 1474 bylo funkční ještě biskupství v Litomyšli, které postupně ztrácelo svůj význam po husitských bouřích, až zcela zaniklo.

Hranice diecézí z josefínské doby tak měly platnost až do roku 1978, kdy Vatikán začal respektovat státní hranice tehdejšího Československa. Do té doby patřilo k pražské arcidiecézi ještě Kladsko, o které přišla ve válkách s Pruskem Marie Terezie. Svatý stolec to ale nebral na vědomí a nadále nechal toto území pod správou pražské arcidiecéze.

Další a poslední změna církevních hranic nastala v roce 1993, kdy vzniklo biskupství v Plzni. Vedle známé aféry s Janem Nepomuckým na konci 14. století bylo toto biskupství připravováno již v 17. století, kdy stál v čele pražské arcidiecéze broumovský konventuál Matouš Ferdinand Sobek z Bílenberka (1669-1675).

Dokonce byl již vybrán i biskup pro novou diecézi v Plzni, kněz Jaroslav ze Šternberka. Pražský arcibiskup pro něj zakoupil i statek nedaleko Klatov. Ovšem odpor představených světské moci v Plzni a v Klatovech byl tak silný a vlivný, že ke zřízení biskupství v Plzni nedošlo. Je třeba zdůraznit, že funkce tehdejšího sídelního biskupa byla značně vlivná, a to i na vedoucí kruhy, stojící v čele města.

O Plzni spolu s Kutnou Horou se jako o sídelním místě biskupa jednalo ještě v 19. století, ale oba kandidáti skončili neúspěšně, jelikož politická a ekonomická situace tomu nepřála. Ovšem tyto záležitosti jsou zcela běžnou praxí v duchovní správě, a proto nejsou výjimečné ani jinak pozoruhodné.

Situace, která nastala po Mnichovské dohodě a po záboru našeho pohraničí, byla však při nejmenším kuriózní. Doslova přes noc se ocitla některá území bez biskupa a v případě biskupského stolce v Litoměřicích se katedra biskupa dokonce dostala na cizí území ve Velkoněmecké říši. To nesmírně ztížilo práci v duchovní správě římskokatolické církve, neboť s některými vikariáty, což jsou části diecéze, neměli biskupové žádný kontakt. Tento fakt je třeba brát v úvahu, protože v předválečných letech opět začal vzrůstat počet věřících a v mnohých případech byly zaregistrovány i návraty ke katolicismu. Katolická církev ztratila po první světové válce celou řadu věřících, kteří buď přestupovali do jiných církví, nebo se stávali ateisty. A právě v příhraničních oblastech mezi československými občany hovořícími německy bylo více než 80% katolíků. Většina těchto obyvatel se po Mnichovské dohodě stala občany německými. Biskupové, kteří nesli celou situaci velmi těžce, byli nuceni najít okamžitá řešení, aby mohla být alespoň provizorně spravována odloučená území. Nelze přehlížet, že i celý protektorát byl pouze provizorním řešením, s čímž se netajili ani nacisté.

Pražská arcidiecéze měla v obsazeném území 12 vikariátů, což představovalo rozlohu 28 200 km². Proto v roce 1939 zřídil arcibiskup Karel kardinál Kašpar pro tuto část generální vikariát v Ostrově nad Ohří. Zde probíhaly i přípravy na vznik nového biskupství. Mylně se zpravidla uvádí, že nové biskupství mělo být zřízeno v Plzni. Vždyť Plzeň ani do záboru nespada. Nové biskupství pro tuto část pražské arcidiecéze mělo být zřízeno v Chebu, a tak by z tohoto území vznikla chebská

diecéze. Ta měla vzniknout již koncem 18. století a biskupem měl být jmenován tepelský opat hrabě Trutmannsdorf.

Je pozoruhodné, že i významní historici tohoto období, jako např. Tomáš Pasák nebo Detlef Brandes, tento závažný fakt úplně přehlédli. Nelze se domnívat, že by mu nechtěli přikládat význam, nebo že by tuto historickou složku nepovažovali za plnohodnotnou. Patrně jim tato historická oblast unikla. Při bádání v našich archivech je k tomuto tématu velmi málo materiálu a nabízí se vysvětlení, že snad ustupující Němci tyto vzácné archiválie odnesli. Při německé důkladnosti a rozvinutém citu pro kulturu a dějiny je takřka vyloučena z jejich strany jakákoliv likvidace uvažovaných dokumentů. Proto zřejmě dekret kardinála Kašpara o zřízení generálního vikariátu v Ostrově nad Ohří (v té době Schlackenwerth) je buď na neznámém místě v Německu, nebo eventuálně vzal za své při zmatcích, které následovaly v poválečných létech. V Ostrově se totiž připravovaly podklady pro vznik nového biskupství v Chebu, ke kterému však nikdy nedošlo. Kardinál Kašpar zemřel 21. dubna 1941, zcela podlomen a utýrán situací, která v jeho arcidiecézi vznikla.

Zde je možné upozornit na zásadový postoj Vatikánu v čele s tolik kritizovaným Piem XII., který vyslyšel přání našeho exilového prezidenta Edvarda Beneše. Beneš ze svého londýnského exilu žádal Vatikán, aby nedal souhlas ke jmenování nového pražského arcibiskupa, neboť Beneš pevně věřil ve vítězství spojenců a ve svůj návrat do osvobozené vlasti. Takto jmenovaný arcibiskup by se podle slov Edvarda Beneše dostal do velmi nepříjemné situace a musel by být souzen jako kolaborant.

Biskupem litoměřické diecéze po záboru našeho pohraničí byl Dr. Antonín Alois Weber (1877- 1948). Biskup Weber byl vzdělaný kněz, který vystudoval u jezuitů. Za svého působení v Ústí nad Labem vyučoval náboženství a češtinu, i když jeho mateřským jazykem byla němčina. Vzhledem k tomu, že katedra biskupa v Litoměřicích připadla do záboru, musel se urychleně zřídit generální vikariát pro českou část diecéze, a to v Kováni. Přes velké úsilí se dosud nepodařilo najít dekret, kterým byl ustaven generální vikariát pro českou část litoměřické diecéze v letech 1938 - 45. Proto lze pouze hypoteticky vyvodit, že farnost Kován byla vybrána z toho důvodu, že to bylo území ryze české (což nebylo v této diecézi samozřejmostí), a také snad proto, že patronem této farnosti bylo Arcibiskupství pražské. Biskup Weber chtěl

patrně tuto část diecéze více semknout s českou oblastí, což by usnadnilo i práci generálního vikáře, sídlícího v Kováni. Biskup Weber se sice dožil sloučení svojí diecéze, ale již těžce nemocen. V roce 1947 se řízení diecéze vzdal a v roce 1948 zemřel.

Diecézi Královéhradeckou spravoval Mořic Pícha. Tento spravedlivý pastýř se dostal do podobné situace jako jeho spolubratři biskupové v Čechách a na Moravě, neboť i on ztratil část území ze svojí diecéze. Byl tedy nucen zřídit generální vikariát na německém území, a to v Trutnově. Trutnovský vikariát byl ustaven v říjnu 1938 a do jeho čela byl jmenován německý kněz Richard Popp, který tak dostal titul generálního vikáře. Trutnovský vikariát byl zrušen v červnu 1945 a královéhradecká diecéze byla opět spojena pod jednu katedru v Hradci Králové. Píchovi byla vyčítána povolnost k tehdejšímu nacistickému zřízení, ale těžko si dnes dokážeme představit za jakých obtížných podmínek musel tehdy pracovat. Když zemřel v roce 1939 Karel Kramář, biskup Pícha vykonal pohřební obřady na hřbitově v Praze-Olšanech. Po sjednocení diecéze a zrušení trutnovského vikariátu setrval biskup Pícha ve svém úřadu až do své smrti 12. listopadu 1956.

Snad nejkomplicovanější byla situace v českobudějovické diecézi, vzhledem k tomu, že některé její vikariáty byly po záboru našeho pohraničí spravovány pasovským a řezenským biskupstvím. Od r. 1940 pak čtyři vikariáty českobudějovické diecéze byly řízeny biskupstvím v Linci a dva ze Svatého Hypolytu. Biskup Šimon Bárta, který neměl žádný styk s odloučenou částí své diecéze, byl tak nucen zřídit generální vikariát pro zbylé vikariáty na okupovaném území v Krumlově. Další osud této diecéze byl podobný jako osud arcidiecéze v Praze, neboť 2. května 1940 biskup Bárta zemřel. Kandidátem na uprázdněný biskupský stolec byl biskup Antonín Eltschkner, jmenovaný Svatým stolcem. Po značných protestech německé diplomacie ve Vatikánu nakonec k ustavení biskupa Eltschknera nedošlo, ale zároveň Svatý stolec neschválil ani kandidáta německé strany, světícího pražského biskupa Jana Remigera, který se po Mnichovské dohodě stal automaticky občanem Německé říše. Zde je třeba upozornit na statečná rozhodování Vatikánu v čele s Piem XII., jenž dokázal odporovat německým nárokům, a to v době, kdy vlastně nikdo nemohl předjímat výsledek a důsledky II.

světové války. Pius XII., který byl na papežském stolci po celou II. světovou válku, bývá často obviňován ze stranění Velkoněmecké říši, což je však z jeho rozhodování a vystupování zcela neprokazatelné. Biskupský stolec v Českých Budějovicích zůstal uprázdněn až do osvobození v roce 1945, kdy byla spojena celá českobudějovická diecéze.

Arcidiecéze olomoucká přišla po 30. září 1938 o severní Moravu a o Slezsko. Zde vznikaly problémy jednak s německou komunitou, ale také s obyvateli polské národnosti. Napětí na území olomoucké arcidiecéze ovšem bylo již staršího data, kdy vznikaly národnostní spory i mezi posluchači katolické teologie. Je třeba mít na paměti, že v této arcidiecézi byl každý třetí katolík německé národnosti, a tomu odpovídala i skladba při vybírání kněžského dorostu. V čele arcidiecéze v tomto chmurném období stál Leopold Prečan, který byl internován v době II. světové války na Svatém Kopečku. Po zaboru našeho území stačil ještě zřídit generální vikariát se sídlem v Branicích, odkud byly spravovány farnosti olomoucké arcidiecéze, nacházející se toho času na území Velkoněmecké říše. Do čela branického generálního vikariátu byl jmenován německý kněz a od roku 1943 biskup Martin Nathan, který ovšem vykonával funkci generálního vikáře, nikoliv biskupa. Je nutné podotknout, že arcidiecéze v Olomouci patřila - co do počtu farností - k největším ve světě. Arcibiskup Prečan se dožil spojení své arcidiecéze a zemřel 21. února 1947. Leopold Prečan byl statečný katolický kněz, který i přes svojí internaci neustále udržoval kontakt s protifašistickým odbojem. Jeho nástupcem se stal Antonín Matocha.

Brněnské biskupství vykazovalo v roce 1938 přes 20% věřících, kteří se hlásili k německé národnosti. Po ztrátě našeho pohraničí přišlo toto biskupství o děkanáty, které se nacházely na jižní Moravě. Pro tato zabraná území byl zřízen generální vikariát se sídlem v Mikulově. Biskup Kupka byl postižen stejným osudem jako kardinál Kašpar a biskup Bárta, neboť během vizitace ve svojí diecézi 20. června 1941 zemřel.

ANNOTATION

Nach dem Jahre 1989 erschien ganze Reihe von Monographien und wissenschaftlichen Artikeln, die sich überwiegend mit der böhmischen Geschichte in der Zeit sog. Protektorats Böhmen und Mähren beschäftigten. Unbestritten handelt es sich um das Thema, das noch nicht ganz durchgeforscht ist und deshalb kann man viele neue interessante Fakten weiterentdecken. Beachtenswert bleibt hier die Tatsache, daß so wichtige historisch-religiöse Thema, das die Geschichte der Kirchenverwaltung seit dem Münchner Abkommen bis zur Befreiung unseres Heimatlandes im Mai 1945 darstellt, blieb für die Forscher völlig unbeachtet.

Die Okkupation, die unsere Republik nach dem Münchner Diktat 30.9.1938 betroffen hat, hat auch den Gang der wichtigen Institution, der römisch-katholischen Kirche, lahm gelegt. Hier muß man auf die wichtige Tatsache aufmerksam machen, daß bis 1950 die Matrikeln gerade bei den Pfarrämtern geführt wurden. Hierher wurden mit großer Sorgfalt nicht nur gesamte Angaben über Geburten, Todesfälle und geschlossene Ehen eingetragen, sondern auch alle Leistungen, die aus der Geistestätigkeit folgten.

Die tschechischen Diözesen bekamen nach dem Dreißigjährigen Krieg und unter Josef II. eine neue Form. 1654 entstand ein neues Bistum in Königgrätz, weiter dann nordböhmisches Bistum in Leitmeritz, das den aus Sachsen verbreitenden Lutheranismus verhindern sollte, und 1785 wurde das Bistum in Budweis bestimmt. Diese Diözesen wurden dann mit ihren Bischöfen als die Suffragane unter Prager Erzdiözese eingegliedert, die 1344 entstanden war. Zu einer kompletten - 1474 noch das Bistum Aufzählung ist es nötig zu erwähnen, daß in Jahren 1344 in Litomyšl fungierte, das schrittweise an seiner Bedeutung nach den Hussitenkriegen verlor bis es völlig einging.

Die Grenzen der Diözesen aus der Zeit unter Josef II. galten bis 1978, wo Vatikan die staatlichen Grenzen ehemaliger Tschechoslowakei zu respektieren begann. Bis zu dieser Zeit gehörte zu Prager Erzdiözese noch Glatz das Marie Theresie während ihrer Kriege verloren hat, aber dies nahm der Heilige Stuhl nicht

zur Kenntnis und weiter ließ er dieses Gebiet unter der Verwaltung von Prager Erzdiözese.

Die weitere und die letzte Änderung der kirchlichen Grenzen geschahen 1993, wo das Bistum in Pilsen entstand. Dieses Bistum wurde schon im 17. Jh. vorbereitet, als an der Spitze der Prager Erzdiözese Matouš Ferdinand Sobek von Bílenberg (1669 -1675) stand. Sogar wurde auch schon der Bischof für die neue Diözese in Pilsen gewählt, Priester Jaroslav von Štemberk. Der Prager Erzbischof kaufte für ihn ein Gut nicht weit von Klatau. Aber der Widerstand der Vorgesetzten der heiligen Macht in Pilsen und Klatau war so stark und einflußreich, daß es zur Errichtung des Bistums nicht kam. Es ist auch nötig zuzugeben, daß die Funktion des ehemaligen Residenzbischofs beträchtlich war, daß sie in dem bestimmten Maße die an der Spitze der Stadt stehenden leitenden Kreise beeinflusste.

Über die Stadt Pilsen, als die Residenzstadt des Bischofs, wurde noch im 19. Jh. verhandelt, als sich um diesen Posten auch Kutná Hora bewarb, aber beide Kandidaten hatten keinen Erfolg, weil die politische und wirtschaftliche Lage der Sache nicht förderlich waren. Aber solche Angelegenheiten sind in der Kirchenverwaltung praktisch gewöhnlich und deshalb werden nicht für etwas Seltsames und Beachtenswertes gehalten.

Die Lage nach dem Münchner Abkommen und nach der Okkupation unseres Grenzgebietes ist wirklich wenigstens kurios. Doch wörtlich über die Nacht befanden sich einige Gebiete ohne den Bischof und im Falle des Bischofsstuhles in Leitmeritz (Litoměřice) befand sich sogar der Lehrstuhl des Bischofs auf dem fremden Gebiet, im Großdeutschen Reich. Das erschwerte unermesslich die Arbeit in der Geistesverwaltung der römisch-katholischen Kirche, denn mit einigen Vikariaten, was die Teile der Diözese darstellt, hatten die Bischöfe keine Berührung. Dieses Fakt muß man respektieren, weil in den Vorkriegsjahren die Zahl der Gläubige zu steigen begann und in vielen Fällen bestimmte Rückkehr zum Katholizismus gemerkt wurde. Doch die katholische Kirche verlor nach dem Ersten Weltkrieg die ganze Reihe von Gläubigen, die entweder zu den anderen Kirchen übertraten oder die Atheisten wurden. Und gerade in den Grenzgebieten waren unter den deutsch sprechenden tschechoslowakischen Bürgern mehr als 80% Katholiken. Die Mehrheit von diesen

Bürgern wurde nach dem Münchner Abkommen die deutschen Bürger. Die Bischöfe, die ganze Lage sehr schwer trugen, waren gezwungen die sofortige Lösung zu finden, damit mindestens vorläufig die abgeschiedenen Gebiete verwaltet werden können. Man kann nicht vergessen, daß auch das ganze Protektorat nur eine vorläufige Lösung war, was nicht einmal die Deutschen verheimlichten.

Die Prager Erzdiözese hatte in dem besetzten Gebiet 12 Vikariate, was den Flächerraum von 28 200 qkm darstellte. Deshalb 1939 errichtete der Erzbischof Karel Kardinal Kašpar für diesen Teil ein Vikariat in Schlackenwerth (Ostrov n/Ohří). Hier verliefen auch die Vorbereitungen auf die Errichtung des neuen Bistums. Falsch wird aber angegeben, daß das neue Bistum in Pilsen (Plzeň) errichten werden sollte, Pilsen gehörte doch nicht zu den besetzten Gebieten. Das neue Bistum für diesen Teil von der Prager Erzdiözese sollte in Eger (Cheb) errichtet werden und damit wäre aus diesem Gebiet die Eger-Diözese entstanden. Es ist bemerkenswert, daß die bedeutenden Historiker für diese Periode wie z.B. Tomáš Pasák, oder Detlef Brandes diese Tatsache völlig übersehen haben. Schwer kann man hier aber sagen, daß sie dieser Tatsache keine Bedeutung legen wollten oder daß sie diese historische Etappe nicht für vollwertig gehalten hätten. Sichtbar entging ihnen dieser historische Bereich. Bei der Forschung in unseren Archiven gibt es sehr wenig Materialien zu diesem Thema und es bietet sich eine radikale Erklärung an, daß die zurückziehenden Deutschen in dieser Zeit so kostbare Dokumente vielleicht mitgenommen haben. Bei der deutschen Gründlichkeit und dem perfekten Gefühl zur Kultur und Historie ist ihrerseits jedwede Likvidation beinahe ausgeschlossen. Deshalb das Dekret von dem Kardinal Kašpar über die Errichtung des Generalvikariates in Schlackenwerth in damaliger Zeit in Schlackenwerthe befindet sich entweder irgendwo in Deutschland, eventuell verschwand es in den Wirren der Nachkriegszeit. In Schlackenwert wurden nämlich die Unterlagen zur Entstehung des neuen Bistums in Eger vorbereitet, wozu nie gekommen ist. Dagegen Kardinal Kašpar starb am 21. April 1941 völlig erschöpft und von der Lage geplagt, die in seiner Erzdiözese entstanden war.

Hier muß man die tapfere Einstellung von Vatikan mit dem an der Spitze so viel kritisierten stehenden Papst Pius XII. betonen, der den Wunsch unseres Präsidenten Edvard Beneš erhört hat, der damals in Londoner Exil war. Beneš hat nämlich von

Vatikan verlangt, daß er keine Zustimmung zu der Ernennung des neuen Prager Erzbischofs gibt, denn Beneš hat fest an den Sieg der Alliierten und an seine Rückkehr in das befreite Land geglaubt. So ernannter Erzbischof würde nach Edvard Beneš in eine sehr unangenehme Lage geraten und er müsste als Kollaborateur verurteilt werden.

Der Bischof von der Diözese in Leitmeritz (Litoměřice) nach der Okkupation unseres Grenzgebietes war Antonín Alois Weber (1877-1948). Bischof Weber war ein gebildeter Priester, der bei den Jesuiten studierte. Als er in Ustí nad Labem tätig war, unterrichtete er Religion und Tschechisch, auch wenn seine Muttersprache Deutsch war! Mit Rücksicht darauf, daß der Lehrstuhl des Bischofs besetzt worden war, mußte man schnell das Generalvikariat für den tschechischen Teil der Diözese errichten und zwar in Kovář. Trotz meiner Bemühungen hat es mir nicht gelungen, das Dekret zu finden, mit dem das Generalvikariat für den tschechischen Teil der Diözese in Leitmeritz in 1938-1945 bestimmt worden war. Deshalb kann man nur hypothetisch ableiten, daß die Pfarrgemeinde aus dem Grund gewählt wurde, daß es sich um das rein tschechische Gebiet handelte, was in dieser Diözese nicht selbstverständlich war, und vielleicht auch deshalb, daß der Patron die Prager Erzbistum war und Bischof Weber wollte anscheinend diesen Teil der Diözese mehr mit dem tschechischen Gebiet schließen, was auch die Arbeit des in Kovan residierten Generalvikars erleichtern würde. Bischof Weber hat zwar die Vereinigung seiner Diözese erlebt, aber er war schon sehr krank. 1947 hat er die Führung der Diözese aufgegeben und 1948 ist gestorben.

Die Diözese in Königgrätz wurde von Moric Pícha verwaltet. Dieser gerechte Hirt geriet in eine sehr ähnliche Lage wie seine Mitbrüder Bischöfe in Böhmen und Mähren, denn auch er verlor einen Teil des Gebietes von seiner Diözese. Er war also gezwungen, ein Generalvikariat auf dem deutschen Boden und zwar in Trutnov zu errichten. Das Vikariat in Tratenau wurde im Oktober 1938 festgesetzt und an seine Spitze wurde der deutsche Priester Richard Popp ernannt, der so einen Titel des Generalvikars bekommen hat. Das Vikariat in Trutnov wurde im Juni 1945 aufgehoben und die Diözese in Königgrätz wurde wieder unter einen Lehrstuhl in Königgrätz vereinigt. Man hat Pícha eine Nachgiebigkeit zu der damaligen deutschen

Ordnung vorgeworfen, aber heute kann man sich nur schwer vorstellen unter welchen Bedingungen er damals arbeiten musste. Als 1939 Karel Kramář gestorben ist, Bischof Pícha hat die Trauerzeremonien auf dem Friedhof Praha-Olšany gemacht. Nach der Wiedervereinigung der Diözese und der Aufhebung des Vikariats in Trautenau blieb Pícha in seinem Amt bis zu seinem Tod, 19. November 1956.

Die Diözese in Budweis ist vielleicht zu der komplizierten geworden, weil dort einige Vikariate nach der Besetzung unserer Grenzgebiete von dem Bistum von Passau und Regensburg verwaltet wurden. Seit 1940 wurden dann vier Vikariate der Diözese in Budweis von dem Bistum in Linz geleitet, zwei von Svatý Hypolyt. Bischof Bárta, der keinen Kontakt zu dem abgeschlossenen Teil seiner Diözese hatte, wurde dann gezwungen, ein Generalvikariat für die übrigen Vikariate auf dem besetzten Gebiet in Krumlov zu errichten. Das weitere Schicksal dieser Diözese sah ähnlich wie das Schicksal der Erzdiözese in Prag aus, weil am 2. Mai 1940 Bischof Bárta starb. Ein Kandidat auf einen freien Bischofsstuhl war Bischof Antonín Eltschkner, der von dem Heiligen Stuhl ernannt wurde. Nach den heftigen Protesten der deutschen Diplomatie in Vatikan kam es am Ende nicht zu der Ernennung des Bischofs Eltschkner, aber zugleich der Heilige Stuhl billigte nicht einmal den Kandidaten der deutschen Seite, den Prager Weihbischof Jan Remiger, der automatisch nach dem Münchner Abkommen der Bürger des Deutschen Reiches wurde. Hier muß man die tapfere Entscheidung von Vatikan mit dem an der Spitze stehenden Pius XII. bemerken, der den deutschen Ansprüchen widerstehen konnte und zwar in der Zeit, wo niemand die Konsequenzen und das Ergebnis des 2. Weltkrieges voraussetzen konnte. Damit möchte ich darauf aufmerksam machen, daß Pius XII., der auf dem Heiligen Stuhl den ganzen II. Weltkrieg war, wird oft der Parteinahme des Großdeutschen Reiches beschuldigt, was aus seiner Entscheidung und seiner Haltung vollkommen unerweisbar ist. Der Bischofsstuhl in Budweis blieb bis zu der Befreiung im Jahre 1945 leer, wo die ganze Diözese in Budweis vereinigt wurde.

Erzdiözese in Olmütz verlor nach 30.9.1938 Nordmähren und Schlesien. Einerseits entstanden da die Probleme mit der deutschen Gemeinschaft, andererseits mit den Bürgern der polnischen Nationalität. Schon früher gab es aber die Spannungen

auf dem Gebiet der Erzdiözese in Olmütz, wo es unter den Studenten der katholischen Theologie auch zu den internationalen Streitigkeiten gekommen ist. Es ist nötig zu beachten, daß in dieser Erzdiözese jeder dritte Katholik der deutschen Nationalität war und deshalb entsprach diesem Stand auch die Zusammensetzung bei der Wahl des Priesternachwuchses. An der Spitze der Erzdiözese in dieser düsteren Zeit stand Leopold Prečan, der in der Zeit des II. Weltkriegs auf Svatý Kopeček interniert wurde. Nach der Okkupation unseres Gebietes schaffte er noch das Generalvikariat Brnitz zu errichten, woher die Pfarrgemeinden der Erzdiözese in Olmütz verwaltet wurden, die sich damals auf dem Gebiet des Großdeutschen Reiches befanden. An die Spitze des Generalvikariats Branitz wurde der deutsche Bischof Nathan ernannt, der die Funktion des Generalvikars ausübte, nicht die Funktion des Bischofs. Man muß erwähnen, daß die Erzdiözese in Olmütz, was die Zahl der Pfarrgemeinden betrifft, zu den größten in der Welt gehörte. Erzbischof Prečan erlebte die Vereinigung seiner Erzdiözese und starb 21. Februar 1947. Leopold Prečan war der tapfere katholische Priester, der auch trotz seiner Internierung einen Kontakt zu dem antifaschistischen Widerstand pflegte. Sein Vertreter wurde Antonín Matocha.

Das Bistum in Brünn wies im Jahre 1938 über 20% Gläubige aus, die sich zu der deutschen Nationalität bekannten. Nach dem Verlust unseres Gebietes verlor dieses Bistum die Dekanate, die sich im Südmähren befanden. Für dieses besetzte Gebiet wurde das Generalvikariat in Nikolsburg errichtet. Bischof Kupka wurde von dem gleichen Schicksal wie Kardinal Kašpar und Bischof Bárta betroffen, denn während der Visitierung starb er am 20.6. 1941 in seiner Diözese.

1 ÚVOD

Církevní správa je v první řadě pomůckou pro realizaci hlavního úkolu církve - je způsobem a formou, jak zajistit *salus animarum*¹, nikoliv vlastní, ale obyvatelstva. Předložená disertační práce se snaží mapovat a analyzovat problematiku církevní správy na našem území a její úkoly, se kterými se potýkala v době druhé Československé republiky a tzv. Protektorátu Čechy a Morava.

Celé téma, které je zkoumáno v této disertační práci, se kromě klasických metod, jako jsou dílčí studie a archivní prameny, opírá i o orální historii, kterou jsem kompletovat téměř po dobu dvou desítek let. Nejvíce informací mně poskytli někdejší správci farností, administrátoři a jejich kaplani, se kterými se mně ještě podařilo navázat kontakt a kteří jsou dnes již téměř všichni po smrti. Všichni se v letech 1938 – 45 podíleli na řízení církevní správy v Čechách a na Moravě. Jejich výpovědi jsem pak zaznamenal za pomoci metod, jichž využívá orální historie, která i v dnešní době sehrává poměrně důležitou úlohu především ve společenských vědách, a to hlavně v historii, sociologii, politologii a případně religionistice.

Předkládané téma disertační práce bylo dlouhou dobu odbornou literaturou nedotčené. Postupně se však začala zaplňovat i tato bílá místa českých novodobých dějin, i když mnohdy byla spojována s odbojem duchovních v době okupace. Základní informace lze nalézt v posledním dílu rozsáhlých českých církevních dějin Bohumila Zlámala². Pohled na mezinárodní souvislosti československé zahraniční akce a zvláště na delikátní jednání a vztahy mezi Československem a Vatikánem nejen v době

¹ z lat. zajistit spásu duší...

² Zlámal, B.: Příručka českých církevních dějin, díl I.-XV. (ve skriptové verzi). Olomouc, 1969-1974.

války, ale až do přerušení vzájemných diplomatických styků komunistickým režimem, zveřejnil ve svých memoárech katolický kněz Jaromír Machula. V římském časopisu *Nový Život* začal Jaroslav Polc na pokračování publikovat studii, opírající se o prameny vatikánského Státního sekretariátu, v níž ukazuje složitou situaci vatikánské diplomacie v okupovaných českých zemích.

V zájmu úplného obrazu církevních poměrů v českých zemích v letech 1938-1945 by nemělo být opomenuto dlouholeté úsilí sudetoněmeckých katolíků o zkoumání vlastní historie a obecně církevních dějin na území Čech, Moravy a Slezska. Centrem těchto snah se stal Institut für Kirchengeschichte von Böhmen-Mähren-Schlesien v Königstein/Taunus, jehož počátky se datují rokem 1954.

Institut začal v roce 1967 vydávat sborníky převážně odborných studií v řadě *Archiv für Kirchengeschichte von Böhmen-Mähren-Schlesien* (AKBMS). Hned v prvním čísle byla uvedena přehledná stať o církevní správě v českých zemích podle jednotlivých diecézí, s cennými údaji o odtržených generálních vikariátech v letech 1938-1945 a s rozsáhlou bibliografií. V dalších sbornících této řady se sledované tematiky týkaly mimo jiné studie o poměrech v kněžských seminářích a teologických učilištích, o některých osobnostech, jako byl např. i rozporuplný teolog univerzitní profesor Eduard Winter, nebo o situaci některých řeholních komunit. Cenné je pojednání o správě a finančních poměrech v odtržených částech českých a moravských diecézí v letech 1938-1945 a celá řada statí, zabývajících se vývojem v jednotlivých generálních vikariátech a administraturách a ojediněle situací německých katolíků v dramatických poměrech bezprostředně poválečných. Za pozornost však stojí především studie věnované obecnějším problémům sudetoněmeckého katolicismu v meziválečném i válečném období.

Sudetoněmečtí kněží a řeholníci jsou připomenuti také v pracích Leopolda Grünwalda o protinacistické rezistenci v Sudetách a perzekuci odpůrců režimu. Podobně publikace z posledních let, které obsahují

statistické a biografické údaje o německých duchovních, perzekuovaných nacismem, přinášejí také cenné informace o sudetoněmeckých kněžích. Rovněž v nejnovějším martyrologiu německé církve 20. století jsou uvedeny oběti z řad kněží a řeholníků ze sudetských oblastí.

Z novější literatury se danému tématu věnuje sborník *Religion in den böhmischen Ländern 1938 – 1945*, vydaný v Mnichově roku 2007. Na toto téma jsou však archivní fondy obecně velmi chudé, v poválečných létech buď vzaly za své, nebo se zachovala jen torza, která mnohdy nejsou ani odborně zpracována. Při jejich bádání se často shledává jen zlomkový materiál, jenž je mnohdy i těžko srozumitelný. K dosažení cílů této práce, která má zachytit funkčnost církevní správy v Čechách a na Moravě v letech 1938-1945, bylo proto nutné využívat církevní schematismy a církevní periodika.³ Hlavním zdrojem však zůstávají pohovory s duchovními správci, a to buď přímé, nebo zprostředkované.

³ Acta archiepiscopalis curiae Olomucensis. 1941-1945, Olomouc.
Acta archiepiscopalis Pragensis. 1940 – 1945, Praha.
Acta curiae episcopalis Bohemico-Budvicensis. 1938-1941, České Budějovice.
Acta curiae episcopalis Brunensis. 1938-1941, Brno.
Acta archiepiscopalis curiae Olomucensis. 1938-1941, Olomouc.

2 CÍRKEVNÍ SPRÁVA V ČECHÁCH A NA MORAVĚ 1848 - 1938

Počátek dějin církevní správy v novější české historii lze datovat od revolučního roku 1848, kdy celá řada zastánců katolické obnovy vkládala své naděje do nastalého vývoje, že přinese vysvobození církve z područí státu. Dozor státu nad církví se opravdu zmínil. Nicméně uvolnění otevřelo možnost mnohdy i ukvapeným názorům uvnitř samotné církve. Každý však cítil, že změna v duchovní správě je nanejvýš nutná a potřebná, ač všichni byli zajedno – většina církevních představitelů přijala revoluční rok 1848 s velkými rozpaky.

V Rakousku se opakovala situace způsobená francouzskou revolucí. Došlo ke zrušení poddanství, zmizela hmotná základna k zabezpečení církevní správy, a tak vznikla nutnost postarat se o zabezpečení nižšího farního duchovenstva. Do církevní správy zasáhlo zrušení poddanství ústavodárným sněmem 7. září 1848 tak hluboce, že příslušné ministerstvo později muselo vyhlásit zákon, že příjmy kostelů, far i škol, zajištěné jinými dohodami, sice ponesou název desátky, ale nespádají pod poddanské služby, a že se mají dále odvádět, pokud nebude proveden jejich výkup od vlastníků pozemků. Výkup byl pak proveden za poměrně nízkou cenu.

Moravští i čeští biskupové předložili říšskému sněmu svoje připomínky, v nichž žádali pravomoc nad vzděláním a výchovou duchovních a mimo dalších požadavků možnost přímého styku se Svatým stolcem, možnost svobodného svolávání diecézních synod, kněžských schůzí a duchovních obnov, volnost biskupů svobodně působit ve svých diecézích, rozhodovat ve smyslu církevního práva o svátosti manželství, spravovat církevní majetek, udržovat církevní řeholní kázeň, řídit církevní školy. Šlo v podstatě o jasné vymezení prostoru pro činnost církevní správy v Rakousku.

Čeští biskupové se vyjádřili stručněji než biskupové moravští o vztazích mezi církví a státem, ale ve své podstatě byly jejich apelace shodné. Jen z

brněnské diecéze se veřejně přihlásilo na podporu biskupů 735 kněží.⁴ I jiná vyznání však předložila vídeňské vládě své požadavky.

Vídeňská revoluce oddálila jednání o těchto požadavcích, neboť doba jejího trvání se protáhla až do 31. října 1848. 1. prosince 1848 se na nátlak svých rádců v arcibiskupské rezidenci v Kroměříži vzdal Ferdinand V., který byl posledním českým korunovaným králem, habsburského trůnu ve prospěch svého synovce, osmnáctiletého Františka Josefa I.

Sněm, který se sešel 10. července 1848 ve Vídni, přesídlil kvůli revoluci v říjnu do Kroměříže.⁵ Tam začal jednat o církevní otázce až 12. února 1849. Je nutno ovšem dodat, že problémy v církevní správě nebyly počítány za priority kroměřížského sněmu.

Kněží, kteří byli účastníky sněmu, hájili svobodu církve a její právo na majetek. Většina laických členů však nebyla církvi nakloněna a navrhovala omezení pravomoci biskupů. Čeští laici v tom viděli především možnost omezení pravomoci německých biskupů v českých zemích ve prospěch domácí církve. Jiní chtěli zdobrovolnit kněžský celibát a našli podporu i u některých kněží. Navrhovalo se také, aby majetek církve spravoval stát a tak se zabránilo křiklavému majetkovému rozdílu mezi biskupy a kněžími. Sněm se nesl v ryze slovanském a demokratickém duchu. Proti-habsburské tendence byly v silné převaze oproti německým konzervativním myšlenkám.

Zasedání bylo přerušeno státním převratem, když 4. března 1849 přečetl hrabě Stadion sněmu znění nové vnucené (oktrojované) ústavy. Poté Stadion oznámil jména ministrů nové vlády. Když členové sněmu protestovali proti tomuto násilnému zásahu do jednání, dala nová Schwarzenbergova vláda sněm rozehnat. Z hlediska církve je třeba dodat, že oktrojovaná ústava dala církvi větší svobodu, než jakou by byla získala od stoupenců revoluce.

⁴ Polc, J. Stručný přehled dějin českých a moravských diecézí po třicetileté válce. Časopis STUDIE, Řím, 1989-1990, č. 124-125, 128-129 a 130-131

⁵ Spáčil, J. Veškerá moc ve státě vychází z lidu. Kronika o kroměřížském sněmu 1848-1849. Praha, 1948

Rakousko v té době chtělo budovat bezpečnost státu na vojenské síle a za pomoci církve. Neboť právě v církvi, a to především římskokatolické, spatřovala rakouská monarchie nositele morálky a kázně. Ortodoxně katoličtí Habsburkové byli toho názoru, že jen ukázněná církev může být státu prospěšná. Oktrojovaná ústava zaručovala nejen římskokatolické církvi, ale také jiným státně uznaným náboženským společnostem právo samostatně řídit svoje záležitosti. Císař František Josef I. vyzval biskupy, aby vládě předložili návrhy, jak si představují řízení církevní správy v rakouském soustátí.

Konferenci biskupů, která se konala ve Vídni od dubna do června 1849, předsedal mladý salzburský arcibiskup Schwarzenberg. Celou konferenci ovšem řídil žák pozdějšího světce, moravského rodáka a patrona Vídně Klementa Hofbauera, sekovský biskup Otmar Rauscher, který hlavně dohlížel, aby celá konference byla vedena v duchu vídeňského papežského nuncia.

Biskupové projevíli snahu o spolupráci s trůnem, ovšem za předpokladu, že bude chod církevní správy zcela pod jejich dohledem. Návrhy biskupů se však na některých místech setkaly s jistou nedůvěrou, a to hlavně u starších ministrů, kteří byli odchováni zcela v ritu josefinismu.

Císař však sám viděl, že myšlenka josefinismu není realizovatelná, a sám zrušil v dubnu 1850 svoje právo rozhodovat o zveřejňování papežských nařízení a povolil svobodný styk biskupů se Svatým stolcem. Další císařský patent pak vyžadoval pro profesory náboženství na školách biskupské jurisdikce.

Dá se říci, že biskupové neprosadili na tehdejší sněmu vše, co zpočátku navrhovali, ale celá řada jejich návrhů skončila v jejich prospěch. Naopak liberální novináři, zvláště židovští, napadali nadřízená ministerstva.

Z českých novinářů byl nejhorlivější Karel Havlíček Borovský, na jehož obranu však je možné podotknout, že jeho články vycházely ze specifické situace, jaká se vyvinula po revoluční vlně v Čechách v roce 1848. Někteří katoličtí dogmatici pak tvrdí, že právě v této době došlo ke krizi svědomí u

některých vlastenecky smýšlejících kněží, což lze považovat za zcela scestné.

Lze ovšem připustit, že nová ústava z roku 1851 navrátila situaci do předrevoluční doby a tím bylo zasaženo i řízení církevní správy. Biskupové shromáždění ve Vídni⁶ totiž vydali dne 18. června 1849 společný pastýřský list, určený katolíkům Rakouska, v němž odsoudili politickou svobodu jako bezbožnost. Zaujali v něm také ostré stanovisko vůči národnostním projevům, poněvadž podle jejich mínění se rovnaly novopohanství, a jazykové rozdíly vykládali jako následek hříchu a odpad od Boha.

Tohoto prohlášení zneužil stát ve svůj prospěch. Mnoho česky smýšlejících kněží, kteří se zapojili do nových proudů, mohlo tak být trestáno státem za účast na pražských svatodušních bouřích v roce 1848 a na tzv. květnovém spiknutí v roce 1849, aniž se stát musel obávat odporu církevních představených. Byli skutečně postihováni tvrdými rozsudky. Jiní za nového Bachova režimu byli postaveni pod policejní dozor jako Ultraslovani, Ultračeši a Panslávové.

Odhlížeje od této nemravné rakouské národnostní politiky, konstituce odstranila v církvi josefinismus, a tak umožnila přístup na státní straně k dalším krokům. 18. srpna 1855 podepsali zástupce papeže Pius IX., pronuncius kardinál Viale Prela a zástupce císaře vídeňský kníže arcibiskup Rauscher konkordát,⁷ který byl často vykládán jako kapitulace církve před státem. Ve skutečnosti jím byla církev propuštěna ze státní služby, do níž ji uvrhl josefinismus. Stala se opět součástí světové církve. Biskupové mohli nerušeně udržovat styk s Římem, s věřícími, znovu získali plnou pravomoc nad svými duchovními a právo rozhodovat, co se smí vyučovat v jejich seminářích a na teologických fakultách.

⁶ Kryštůfek, František Xaver: Dějiny církve katolické ve státech rakousko-uherských s obzvláštním zřetelem k zemím koruny české (1740-1898). Praha, Cyrilo-Methodějská knihtiskárna a nakladatelství, V. Kotrba, 1899, s. 68-82

⁷ Kryštůfek, František Xaver: Dějiny církve katolické ve státech rakousko-uherských s obzvláštním zřetelem k zemím koruny české (1740-1898). Díl 2. Praha, Cyrilo-Methodějská knihtiskárna a nakladatelství, V. Kotrba, 1899, s. 127-193

Brzy se však ukázalo, že konkordát prakticky nepřinesl církvi očekávaný prospěch. Po pádu Bachova absolutismu v roce 1859 se začal politicky uplatňovat liberalismus. Vojenská porážka v Itálii totiž způsobila pád radikálního policejního režimu ministra vnitra Alexandra Bacha. Liberální protikatolicky naladěné kruhy začaly ihned napadat konkordát.

Nejprve v roce 1861 se dostalo protestantům plné rovnoprávnosti s katolíky. Takzvaný květnový zákon zrušil v roce 1868 závislost školy na církvi a tím pozbyl zákon z roku 1850 platnosti. V roce 1868 nový státní zákon právně upravil, protikladně s církevním právem, manželské otázky, týkající se různonáboženských problémů, např. náboženství dětí smíšených manželství, přestup z jednoho náboženského vyznání do jiného a tak podobně.

Nový zákon také stanovil, že každá zákonem uznaná církev a náboženská společnost se řídí a spravuje své vnitřní záležitosti samostatně, ale hned dodává, že je jako každá jiná společnost podřízena státním zákonům. Tím se církev octla právně na úrovni soukromého spolku. Stát se pak neustával vměšovat do správy církevního majetku a do obsazování církevních míst od biskupa až po faráře.

Nakonec byl v roce 1870 odvolán i konkordát z roku 1855, po vyhlášení papežské neomylnosti, které posloužilo k neomalené zámince, že se smluvní strana změnila, ačkoliv článek víry se nikterak netýkal církevněprávních záležitostí a tím méně mezinárodního práva. Tak ústupky poskytnuté státem v konkordátu církvi byly zrušeny a tzv. květnové zákony z roku 1868 ji přivedly znovu do područí nábožensky lhostejného státu. Tyto rakouské zákony zašly ještě dále, než pověstné zákony Bismarckova kulturního boje v protestantském Prusku, a byly vyjádřeny tak pružně, že se mohl různit jejich výklad.

Císař František Josef I. se však snažil zamezit zneužívání těchto zákonů. Navenek tedy Rakousko bylo více katolické, než tomu bylo ve skutečnosti. Po zrušení konkordátu postavil stát tzv. květnovými zákony roku 1874 církve znovu pod přísný dozor. Ve správě jmění se církev stala zcela závislou na

státních úřadech. I v jiných otázkách se vměšovalo ministerstvo kultury do vnitřního života církve.

Během jednání rakouské biskupské konference o těchto zákonech se většina biskupů bez odporu podrobila, velmi služebnické stanovisko zaujal vídeňský arcibiskup kardinál Rauscher. Linecký biskup a čeští biskupové se však stavěli na odpor, v čele s budějovickým biskupem Janem Valeriánem Jirsíkem, přesvědčení, že musí v zásadních otázkách jednat důsledně „i za cenu pronásledování a žalářování, jako biskupové prušť“.

Toto neblahé soužití „trůnu a oltáře“ pokračovalo až do roku 1918 a ti, kteří do tohoto potupného područí církev přivedli, cynicky ji pak nazývali „císařskou královskou katolickou církví“.

Veliké problémy nastaly ve školách. Když byl dán konkordátem církvi dozor nad školou, duchovní, kteří škole málo rozuměli, zasahovali někdy příliš svéprávně do její působnosti. Jejich přehmaty se pak staly vítanou záminkou liberálním proudům k agitaci proti konkordátní škole.

Zákon z roku 1868 tuto situaci změnil. Škola se stala nadkonfesijní a byla povolena dvouhodinová výuka náboženství podle vyznání. Učitelstvo v této nadkonfesijní škole se často stavělo důrazně proti církvi. Nucená účast na katolických bohoslužbách při různých příležitostech spolu s žáky a studenty nijak nezlepšila tuto situaci. Naopak, generace odchované touto školou v českých zemích po pádu Rakouska v roce 1918 hromadně odpadaly od církve.

Situace v českých zemích byla také poněkud jiná než jinde. Náboženský život na českém a moravském venkově i nadále až do počátku 20. století navazoval na barokní zbožnost, obohacenou o další nové prvky: o májové pobožnosti, o úctu k Božskému Srdci Páně a o další zbožné úkony, příznačné pro jednotlivé řády a kongregace. Byly zavedeny i nové svátky Neposkvrněného Početí Panny Marie, moravského mučedníka blahoslaveného Jana Sarkandra, blahorečeného v roce 1859 a svatořečeného v roce 1995, blahoslavené Anežky Přemyslovny, blahoslavené

v roce 1874 a svatořečené v roce 1989, a apoštola Vídně, tasovského rodáka, svatého Klementa Marii Hofbauera, svatořečeného roku 1900.

Značná pozornost byla po roce 1848 věnována zakládání katolických spolků a katolickému tisku, který čelil útočnému a často bezbožeckému liberalismu. Téměř ve všech českých a moravských diecézích se zakládaly spolky, často zaměřené na jednotlivé stavy, např. zemědělce, venkovskou omladinu, českou inteligenci. V roce 1909 byl založen i tělocvičný spolek Orel, který měl čelit Sokolu, v němž převládly protikatolické tendence.

Otázkou katolického tisku se zabývalo duchovenstvo na pastorálních schůzích a konferencích. Mimo nových časopisů ožila i stará „Dědictví“, nazývaná podle různých českých a moravských světců, která vydávala hodnotnou katolickou literaturu pro své členy. Katolický tisk podporovaly a šířily literární spolky bohoslovců v seminářích, které vydávaly své časopisy. Základní myšlenka těchto činností byla ze strany církve především apologetická.

Ve jménu přirozeného práva, přirozené morálky, pokroku přírodních věd a technického pokroku, ba dokonce i v kontextu dějin se zesilovala snaha odejmout katolické církvi její vlivné postavení v životě národů i jednotlivců. Opět se vynořil spíše dogmatický než historický problém Mistra Jana Husa a husitství.

V té době přichází do Čech také druhá vlna jezuitů, a to konkrétně v roce 1850. Do Prahy pak přicházejí jezuité v roce 1866. I když znovu začínají působit ve školství a církevní správě, nedá se ani v nejmenším hovořit o duchovní síle, jakou představovali v době baroka.

V té době začíná do duchovního života katolické církve pronikat cyrilometodějské hnutí, jehož hlavním představitelem byl brněnský kněz František Sušil. Inspiračním zdrojem mu byla dvě poutní místa, a to Velehrad a Hostýn. Za krátký čas se cyrilometodějská myšlenka přenesla i do Čech, kde silně ovlivnila duchovní život prostých věřících. Mše svatá, sloužená na Slovanském sjezdu v roce 1848, byla celebrována pod obrazem obou světců,

spojujících svým dílem všechny Slovany. K tomuto aktu zachovali kladný postoj jak pražský arcibiskup Bedřich Schwarzenberg, tak olomoucký metropolita Fürstenberg.

Nesmírný ohlas měly velehradské pouti během cyrilometodějského milénia v roce 1863, jichž i přes překážky, jež jim kladla vídeňská vláda, se zúčastnili katolíci ze všech slovanských zemí rakouského soustátí.

Mohutný průmyslový rozvoj zasáhl v 19. století Čechy i Moravu. Vznikala nová průmyslová střediska, která zapříčinila příliv chudého venkovského obyvatelstva do měst. Ten vytvářel nové problémy pro duchovní správu. Staré městské kostely často nestačily všechny pojmout, starší kněží nebyli schopni se přizpůsobit novým podmínkám a prostí katolíci, kteří přišli do větších měst, byli náhle zaplaveni náporom proticírkevní propagandy na nových působištích, takže snadno ztráceli víru.

Tento průmyslový rozvoj ve městech a příchod nového obyvatelstva zastihl duchovní správu katolické církve zcela nepřipravenou. Prostí věřící dávali většinou přednost řešení sociálních problémů, neboť většina z nich pracovala v těžkých pracovních podmínkách. Je sice pravda, že část kléru pochopila slabost duchovní správy, ale těch bylo velmi málo a nemohli kromě vlídného slova nic nabídnout.

Proti tehdejší praktikám duchovní správy vystoupil v Praze především Bernard Bolzano a jeho žák František Náhlovský, kteří se snažili řešit vzniklé problémy, a to především na bázi morální. V Brně upoutala dělnická otázka pozornost tamního duchovenstva ještě před rokem 1848.

Poměry, jež převládly na sklonku 19. století v římskokatolické církvi, tedy v řízení církevní a duchovní správy, měly nemalý vliv i na české a moravské kněze. Celá řada těchto kněží se však místo na sociální problémy plně soustředila na národní cítění. Národní myšlenka, tak jemně vyvážená v cyrilometodějském programu s vírou, to byl asi jediný program, který duchovní správa mohla nabídnout mnohdy strádajícím lidem.

Rozpad Rakousko-Uherské monarchie se odrazil především v geografickém uspořádání, a to hlavně ve střední Evropě. V důsledku ukončení 1. světové války zanikla celá řada evropských monarchií, na jejichž území vznikly nové státy s republikánským zřízením.

Svatý stolec měl k rozpadlým monarchiím, a to především k Rakousko-Uherské, velmi úzké vztahy, ale přesto zaujal k nově vzniklým republikám loajální postoj. Diplomacie Vatikánu postupem času zasáhla i do církevní správy, a to především do diecézních hranic.

To vše se bezprostředně dotklo i Čech, Moravy a Slezska. Velmi komplikovaná situace nastala na Slovensku, kde bývalé uherské diecéze zasahovaly hluboko na Slovensko, tedy do tehdejší Československé republiky. Již 8. listopadu 1918 zaslal papež Benedikt XV. vídeňskému nunciovi příkaz, aby navázal přátelský styk s různými národy rakousko-uherského státu, které se konstituovaly jako samostatné, se zdůvodněním, že církve akceptuje zákonné územní a politické změny národů.

Vatikán zastával stanovisko, že vzniklé státy jsou novými právními subjekty a nemohou si přivlastňovat výsady a privilegia, udělená státům dřívějším. Přesto, že Československo nikdy neuznalo tento právní názor, došlo již na jaře roku 1920 k navázání vzájemných diplomatických styků. Rozdílná stanoviska v řadě zásadních otázek však vedla k složitým a dlouhodobým jednáním, která přinesla jen dílčí výsledky.

Vznik samostatného československého státu a ustálení jeho hranic, stvrzených mírovými smlouvami ve Versailles (28.6.1919), Saint Germain (10.9.1919) a v Trianonu (4.6.1920), znamenal pochopitelně i zásah do stávající církevní struktury. Na české území zasahovaly, byť jen v minimálním rozsahu, dvě zahraniční diecéze a naopak domácí metropole přesahovala svou pravomocí státní hranice.

Na Moravě byla situace obdobná, s tím, že teritorium pod zahraniční církevní pravomocí bylo rozlohou podstatně větší.

Rozdíly mezi hranicemi diecézí a státu byly částečně odstraněny apoštolskou konstitucí „Ad ecclesiastici regiminis incrementus“ z 2.9.1937, kterou bylo k domácím biskupstvím připojeno Vitorazsko a Valticko.

Definitivním řešením je však až apoštolská konstituce „Praescriptionum sacrosancti“ z 30.12.1977, která vstoupila v platnost 23. července následujícího roku. Tou se část vratislavské arcidiecéze na území Československa, tvořící dosud apoštolskou administraturu se sídlem v Českém Těšíně, vtěluje do arcidiecéze olomoucké.

3 OSUD CÍRKEVNÍ SPRÁVY V PROTEKTORÁTU ČECHY A MORAVA

3.1 Pražská arcidiecéze ⁸

Z hlediska politických dějin se datuje druhá republika Československa od Mnichovské dohody 29. září 1938 do 15. března 1939, kdy došlo k totálnímu obsazení zbytku našeho území. Druhá republika již ani náznakem nepřipomínala slavné časy masarykovské republiky, která byla známa ve světě jako symbol demokracie a stát hospodářské prosperity, jejíž devizou byla pevná měna, směnitelná bez jakýchkoliv problémů po celém světě.

Území naší druhé republiky bylo z největší části vklíněno do Velkoněmecké říše. Dalšími sousedy pak byly státy s fašistickou orientací – Maďarsko a Polsko. Všichni si pak po Mnichovské dohodě vzali z republiky část o kterou se již delší čas hlásili a tak vznikla ztráta cca 5 mil. obyvatel a 40% československého průmyslu, což málem hraničilo s hospodářským kolapsem.

Do tohoto období patří roztržnění církevní správy, která v té době hrála v běžném životě lidí mimořádnou úlohu. Nastaly komplikace v uzavírání sňatků, ve vedení matrik apod. Němci sice neuplatňovali na zabraném území Československa říšský konkordát z roku 1933, ale tvrdě vyžadovali ve všech oblastech dodržovat ústavní právo Velkoněmecké říše, které se v mnohém lišilo od ústavního práva československého a také církevního práva. Zde se promítl hlavně systém vedení matrik, který u nás vedla v té době církevní správa a ve Velkoněmecké říši měl veškeré matriční zápisy pod kontrolou stát.

⁸ Kop František, Bartůněk Václav, Novotný Antonín: Praha šest set let církevní metropolí. Praha, 1944

3.1.1 Německá duchovní správa na území Protektorátu Čechy a Morava

Kromě české duchovní správy v Protektorátu Čechy a Morava působila na tomto území ještě duchovní správa pro katolíky, kteří byli německé národnosti a žili na území pražské arcidiecéze. Z hlediska církevní správy byla německá duchovní služba rozdělena tak, že německý duchovní spravoval více vikariátů. Je samozřejmé, že k přijetí svátostí mohli věřící německé národnosti využít i služeb českých kněží. Co se konkrétně týkalo styku mezi německou duchovní správou a německými občany na území Protektorátu, jednalo se zde hlavně o matriční zápisy, které byly vedeny od konce roku 1940.⁹

K funkci duchovní německé správy na území Protektorátu Čechy a Morava byla i přizpůsobena církevní správa, do které byla korporována německá duchovní správa, která tak působila současně s českou duchovní správou.

Celou skutečnost dal na vědomí generální vikář ThDr. Opatrný v arcibiskupském oběžníku ACTA Archiepiscopalis Curie Pragensis, Nr.1 z roku 1941 dále následujícím sdělením.

3.1.2 Zřízení duchovní správy pro německé katolíky, bydlící v místech arcidiecéze pražské v rámci Protektorátu

Vzhledem k tomu, že se po vzniku Protektorátu Čechy a Morava zvýšil počet občanů německé národnosti, musela na tuto skutečnost reagovat i katolická církev, neboť právně k ní se hlásila většina těchto obyvatel. Proto generální vikář pražské arcidiecéze Opatrný vydal v prosinci 1940 rozhodnutí o vzniku duchovní správy pro německé katolíky žijící na protektorátním území. Doslovný dekret o vzniku církevní správy je převzat z Ordinariátního listu pražské arcidiecéze:

⁹ Acta Archiepiscopalis Curiae Pragensia, 1941, N.O. /40, Prelát ThDr. Opatrný, generální vikář

Poněvadž se přistěhovalo mnoho německých katolíků z Německé Říše do Protektorátu, považujeme za svou svatou povinnost starat se o spásu jejich duší. Protože všichni podléhají bez výjimky německému právu, vyplývají z toho některé rozdíly, zvláště pokud se týká uzavírání manželství a vedení matrik, jakož i přirozeně s tím spojených důsledků. Vedle toho zřizují se v Protektorátu nové německé školy, na nichž je třeba se postarat vhodným způsobem o vyučování náboženství.

Jedná se tu o věc zcela novou, která se může týkat více nebo méně i ostatních diecézí v Čechách a na Moravě, a proto Jeho Eminence, nejdůstojnější Arcipastýř, předložil poslané mu v té věci návrhy nejdůstojnějšímu episkopátu Čech a Moravy. Jak návrh vsdp. preláta Dr. Josefa Grünera, tak i poznámky nejdůstojnějších pánů biskupů byly pak zaslány Svatému Stolci.

Za stávajících poměrů pověřil Jeho Eminence nejdůstojnější Arcipastýř ve smyslu Apoštolského reskriptu ze dne 24.srpna 1940 č. 743/40 pro část pražské arcidiecéze v Protektorátu s platností od 1. ledna 1941, resp. u jmenovaných již duchovních s platností ode dne vystavení jejich dekretů, duchovní správou německých katolíků tyto kaplany:

- 1. Pro Velkou Prahu (městské vikariáty I., II.,III.) u hl. farního úřadu sv. Mikuláše v Praze III.*
- 2. Pro vikariáty: brandýský, líbeznický, mnichovický, ořešský a zbraslavský rovněž u hl. farního úřadu sv. Mikuláše v Praze III.*
- 3. Pro vikariáty: kralovický, plzeňský a rokycanský u děkanského úřadu v Mirošově; jeho úřední bydliště jest v Plzni u sv. Anny.*
- 4. Pro vikariáty: berounský, hořovický, křivoklátský a příbramský při děkanském úřadě v Lochovicích.*
- 5. Pro vikariáty: kladenský, kralupský, novostrašecký, podřípský, rakovnický a slánský u děkanského úřadu na Kladně.*
- 6. Pro vikariáty: černokostelecký, českobrodský a kolínský u farního úřadu ve Svojsčicích; jeho úřední sídlo jest v Kolíně.*

7. *Pro vikariáty: bystrický, sedlčanský, vlašimský a votický při farním úřadě v Třebešicích, pošta Divišov.*

Tito kaplani mají tato označení:

Ad 1.: Duchovní správce pro německé katolíky ve Velké Praze.

Ad 2.-7.: Duchovní správce pro německé katolíky ve vikariátech (viz nahoře 2.-7.).

Jsouce vicarii cooperatores, budou ještě působiti v nejbližší shodě s příslušnými místními faráři, tím více, že budou potřebovat jako mladí duchovní radu zkušených starších farářů; tito budou zase nápomocni radou i skutkem svým mladým spolubratřím. Fratres enim sumus!

Osobně jsou kaplani pro německé katolíky podřízeni bezprostředně kníž. arcib. Ordinariátu v Praze.

Každoroční kanonickou visitaci bude konati jménem Jeho Eminence nejdůstojnějšího Arcipastýře jeho komisař, prelát Dr. Grüner, případně jiný německý pražský metropolitní kanovník. Generální visitace jest vyhrazena Jeho Eminenci.

Tito duchovní správce budou ustanoveni – pokud to bude možno a státní úřady k tomu dají svolení – na nějakém systemizovaném místě se zákonitými kongruálními požitky (ovšem jen tam, kde celá kongrua je vyplácena z náboženské matice) a zároveň jako administratores in spiritualibus pro německé katolíky jim přikázaného nahoře označeného okrsku. Jinak by bylo nutno postarat se o jejich vydržování analogicky jako v Sudetách..

Jako vicarii cooperatores pro německé katolíky mají pravomoc nad německými katolíky ve všech farnostech, které jsou v okruhu velkého působistě, jež jim bylo přikázáno.

Bez úhony obvyklých farních bohoslužeb a přihlížejíce k právům příslušného místního faráře, s nímž se dříve řádně domluvili, mohou konati všechny církevní funkce pro německé katolíky svého působistě (křty, oddavky, pohřby, mši sv., kázání atd.) v každém kostele, kde by si toho jejich věřící přáli, pokud jest v obvodu jim přikázaného působistě.

Žádá-li toho rychlé uzavření sňatku, udílí se jim plná moc dávat dispens ode všech tří prohlášek, je-li jisto (v nutném případě i složením manifestační přísahy), že snoubenci jsou svobodní nebo ovdovělí – tedy nikoliv rozvedeni nebo rozloučeni – a že jim není známa žádná překážka, která by činila jejich sňatek neplatným nebo nedovoleným.

Němečtí katolíci mohou se přirozeně obrátit podle své libosti také na českého faráře (kaplana) místa, kde bydlí.

Kaplan, ustanovený pro německé katolíky, může také ve farnosti, z níž pobírá kongruu, konat tytéž funkce pro všechny tamější, tedy i české osadníky, ale v ostatních farnostech okruhu svého působení může posloužiti českým osadníkům jen s delegací tamního faráře.

Kaplani pro německé katolíky opatří si církevní matriky a ostatní potřebné knihy. Do nich budou svědomitě zapisovat všechny církevní funkce, jež vykonali (křty, oddavky, ohlášky, zaopatřování, pohřby). Jednou za měsíc zašle kaplan pro německé katolíky přesný opis všech těchto úředních záznamů příslušným farním úřadům, aby tyto mohly obstarati zápis funkcí jich se týkajících v německé řeči do svých matrik a do jejich duplikátů.

Duchovní správce pro německé katolíky mají právo vybírat v místě obvyklé štolové poplatky za vykonané funkce a obvyklé odměny za úřední výpisy.

Duchovní správce pro německé katolíky odvede příslušnému místnímu faráři 20% čistého štolového příjmu, jež přijal při vykonávání svých funkcí, vyjímaje funkce, o něž požádali chudí farníci a jež vykonal zdarma.

Ve všech pochybných aneb sporných případech, které by po tomto nařízení se mohly vyskytnout, rozhoduje po slyšení zúčastněných faktorů Jeho Eminence, nejdůstojnější Arcipastýř, případně jeho gen. vikář v Praze.

Knížecí arcibiskupský Ordinariát v Praze, 20. prosince 1940

N.O. 323/40

*Prelát ThDr. Opatrný,
generální vikář¹⁰*

¹⁰ Acta Archiepiscopalis Curiae Pragensis anni 1941, s. 4 - 6

Samozřejmě, že věřící německé národnosti žili na celém území Protektorátu Čechy a Morava, ale samostatná duchovní správa byla pro ně zřízena pouze v pražské arcidiecézi. V ostatních diecézích využívali Němci usídlení v Protektorátu služeb českých duchovních, ale také německých, kteří již působili v jednotlivých českých a moravských diecézích před osudným podzimem 1938.

3.1.3 Generální vikariát Kladsko od vzniku Československa do roku 1945

Slezská knížectví byla rozlohou přibližně stejně veliká jako Morava. Zachovávala si vnitřní samostatnost a netvořila žádný společný státní celek. Ve svazku s českým státem zůstala až do r. 1741. Jen dvě nejvzdálenější byla ztracena již v 15. století. Jednalo se o Zátorsko, které se odtrhlo r. 1441 a pak jej r. 1494 zakoupilo Polsko, další knížectví Osvětimsko bylo zakoupeno r. 1453 a r. 1457 se de facto oddělilo.

Ke slezským knížectvím v této době inklinovalo i bývalé Opavské vévodství, nyní rozdělené na Opavsko a Krnovsko. Po nastoupení Marie Terezie vznesl nároky na slezské území pruský král Friedrich II., a to na základě dědických úmluv z r. 1537 (nejprve na Krnovsko, Lehnicko, Břežsko a Volovsko). Odstoupení většiny území (včetně Kladska) si vynutil válkou a pojistil mírem vratislavským v r. 1742, na kterém další slezské války nic nezměnily. U českého státu setrvalo jen Těšínsko, část Opavska a Krnovska na pravém břehu Opavy a část Niska. Území zůstalo jako české Slezsko v rámci českého státu samostatné ve stavovských záležitostech, politicky a soudně bylo od r. 1782 spojeno s Moravou. Když Marie Terezie při prvním dělení Polska opět získala Osvětimsko a Zátorsko, byla tato území připojena k Haliči, nikoliv k České koruně, se kterou je již nic nepojilo.

Z hlediska církevní správy a jurisdikce náleželo arcibiskupovi pražskému Kladsko. Tato část Kladska nebyla však zanedbatelným územím, neboť se svými 55 farnostmi tvořila samostatný vikariát. Po vzniku Československé republiky, přesněji od poloviny roku 1920, musel pražský

arcibiskup jmenovat pro tuto oblast generálního vikáře. Touto funkcí byl vždy pověřen některý z místních farářů¹¹. Tento stav setrval po mnichovské smlouvě a záboru našeho pohraničí. Od listopadu roku 1945 převzal faktickou správu tohoto vikariátu polský klérus. Vatikán však oficiálně uznal tuto skutečnost až 28. 6. 1972 bulou „Episcoporum Polonia coetus“ za pontifikátu Pavla VI. Od té doby byl generální vikariát Kladsko oficiálně vyňat z pražské arcidiecéze a včleněn do vratislavské arcidiecéze v Polsku. Kněžské schematismy pražské arcidiecéze uvádějí následující pořadí kladských generálních vikářů, jmenovaných pražským arcibiskupem po roce 1920:

1. ThDr. Edmund Schulz (20.7.1920 – 2.11.1920), farář z Grafenortu (dnes Gorzanów, Polsko).
2. P. Franz Dittert (1921- 1937), farář v Mittelwalde (dnes Miedzylesie, Polsko).
3. ThDr. Franz Monse (1937-1946), farář v Kladsku.

V generálním vikariátu Kladsko žilo do roku 1945 obyvatelstvo převážně německé národnosti. Poslední kněžský schematismus arcidiecéze pražské, který uvádí generální vikariát Kladsko (1935), již nezachycuje na tomto území ani jednu farnost z 55, kde by byla vedena duchovní správa v češtině. V době Rakousko-Uherska se schematismy pražské arcidiecéze zmiňují pouze o farnosti Passendorf. Konkrétně, že duchovní správa je v Passendorfu vedena v jazyce českém i německém.

3.1.4 Struktura hranic pražské arcidiecéze v době druhé republiky a Protektorátu Čechy a Morava

Po záboru našeho pohraničí na podzim roku 1938 české a moravské diecéze nedoznaly prakticky žádných změn z hlediska církevního práva a postoje Vatikánu, ale politická struktura hranic vážně narušila plynulý chod

¹¹ Biskupové Čech, Moravy a Slezska po roce 1918 a jejich znaky, Pavel R. Pokorný, Ostrava 1992

církevní správy. Po vytvoření generálních vikariátů na zabraných územích tvořila výjimku pouze litoměřická diecéze, kde se sídlo biskupa ocitlo ve Velkoněmecké říši a generální vikariát pro tuto diecézi byl vytvořen na našem území. Jeho sídlo bylo nejprve v Libochovicích, později v Kováni a Krnsku.¹²

Pražské arcibiskupství bylo provizorně v době druhé republiky a Protektorátu Čechy a Morava rozděleno na dva generální vikariáty. Jednak to byl arcibiskupský generální vikariát Schlackenwerth (Ostrov nad Ohří) a ústřední arcibiskupský generální vikariát Praha s vikariáty:¹³

- Generální vikariát** - 1. metropolitní fara u konsistoriální katedrály sv. Víta mučedníka Katolíků (r.c.) 3656, jiného vyznání (ac.) 1426.
2. Strahov – Nanebevzetí Panny Marie r.c. 3108, ac. 1212.
3. Vyšehrad – svatého Petra a Pavla.

Městský vikariát I. (1 děkanství, 11 farností, 2 kuracie. r. c. 137 369, ac. 104 222)

Městský vikariát II. (1 arciděkanství, 15 farností, 1 kuracie. r.c.196 172, ac. 135 218)

Městský vikariát III. (2 arciděkanství, 1 děkanství, 40 farností, 4 kuracie. r. c. 503 982, ac. 354 962)

I. Zbraslav nad Vltavou (1 děkanství, 13 farností, 1 kuracie. r. c. 38 775, ac. 21 505)

II. Beroun (1 děkanství, 13 farností. r.c. 34 848, ac.19 543)

III. Český Brod (2 děkanství, 14 farností. r.c. 39 323, ac. 13 922)

IV. Brandýs nad Labem (4 děkanství, 13 farností. r.c. 36 013, ac. 18 595)

V. Bystřice (2 děkanství, 15 farností, r.c. 34 671, ac. 10 220)

VI. Hořovice (4 děkanství, 14 farností, 1 Capellania, r.c. 33 464, ac 14 233)

VII. Kladno (1 děkanství, 11 farností, 1 expositura, r.c. 36 728, ac. 31 919)

VIII. Kolín (4 děkanství, 14 farností, r.c. 39 277, ac. 23 240)

IX. Kralovice (2 děkanství a 13 farností, r.c. 18 020, ac. 9816)

X. Kralupy nad Vltavou (1 děkanství, 14 farností, r.c. 30 570, ac. 9 558)

XI. Křivoklát (12 farností, r.c. 12 401, ac. 11 039)

XII. Líbeznice (10 farností, r.c. 31 611, ac. 15 555)

XIII. Mnichovice (3 děkanství, 9 farností, r.c. 32 053, ac. 15 399)

XIV. Nové Strašecí (15 farností, r.c. 20 038, ac. 15 048)

XV. Kostelec nad Černými Lesy (14 farností, r.c. 23 181, ac. 8 838)

XVI. Ořech (1 děkanství, 8 farností, r.c. 23 918, ac. 11 545)

XVII. Plzeň (1 arciděkanství, 16 farností, 1 expositura, r.c. 84 975, 74 556 ac.)

¹² Viz tato práce, Litoměřická diecéze v létech 1938 - 1945 (Generální vikariát, Libochovice, Kovář, Krnsko)

¹³ Catalogus Cleri Archidioeceseos Pragensis Anno Domini MCMXLII

XVIII. Podřipsko (1 prepositura, 1 děkanství, 15 farností, r.c. 31 981, ac. 16 554)

XIX. Příbram (2 děkanství, 15 farností, r.c. 46 394, ac. 6 751)

XX. Rakovník (1 děkanství, 16 farností, r.c.19 210, ac. 24 744)

XXI. Rokycany (3 děkanství, 15 farností, r.c. 37 417, ac. 23 116)

XXII. Sedlčany (1 děkanství, 12 farností, r.c. 22 039, ac. 1055)

XXIII. Slaný (3 děkanství, 10 farností, 3 kuracie, r.c. 31 569, ac. 28 286)

XXIV. Vlašim (3 děkanství, 11 farností, r.c. 20 161, ac. 2316)

XXV. Votice (11 farností, r.c. 17 333, ac. 2232)

V průběhu trvání naší druhé republiky a Protektorátu Čechy a Morava nedošlo na území pražské arcidiecéze, rozprostírající se na tomto území, prakticky k žádným zásadním změnám, jak tomu bylo v Arcibiskupském generálním vikariátu Ostrov nad Ohří (Schlackenwerth).

3.2 Suffragání biskupství pražské arcidiecéze v době Protektorátu

V 15. až 18. století se v Čechách a na Moravě zformovala církevní správa, která především vymezila hranice jednotlivých biskupství. V české provincii v čele s pražským metropolitou vznikla nová tzv. suffragání biskupství, a to v Litoměřicích (1655), Hradci Králové (1657) a v Českých Budějovicích (1784).

Od té doby zůstaly diecézní hranice prakticky nezměněny, a to až do konce první světové války, kdy tato území připadla k nově vzniklé Československé republice, která za krátký čas na to zahájila jednání s Vatikánem. Když se již začala celá situace vyjasňovat, přišel osudný podzim roku 1938 a celá diplomatická jednání mezi Československem a Vatikánem vzala za své.

Zábor našeho pohraničí postihl každou českou i moravskou diecézi. Na území druhé republiky, později pak Protektorátu Čechy a Morava, zůstaly de facto torza diecézí, neboť značná část jejich území se nacházela ve Velkoněmecké říši a přístup k biskupskému stolci byl prakticky nemožný. Kromě již zmíněného pražského arcibiskupství byla nejvážněji zasažena

litoměřická diecéze. V záboru se ocitlo téměř 75% jejího území včetně biskupského stolce.

Litoměřický biskup Weber musel reagovat na nově vzniklou politickou situaci podobným způsobem jako ostatní čeští a moravští biskupové. Rozdíl v provizorním uspořádání církevní správy litoměřické diecéze spočíval v tom, že generální vikariát pro tuto diecézi byl zřízen na území tzv. druhé republiky a pokračoval tak i v období Protektorátu Čechy a Morava.

Nejprve jmenoval litoměřický biskup jako svého zástupce na tomto území generálního vikáře mons. Adolfa Šelbického. Když Šelbický odstoupil ze svojí funkce generálního vikáře s ohledem na svoji hospitalizaci a zdravotní stav, biskup Weber jej znovu jmenoval generálním vikářem pro část litoměřické diecéze na území druhé republiky, a to od 1.1.1939.

V době, kdy vykonával funkci generálního vikáře Adolf Šelbický, bylo jako sídlo generálního vikáře vybráno děkanství v Libochovicích. Když pak ale hrozilo, že Šelbický bude zatčen, znovu se obrátil na svého biskupa v Litoměřicích, a to rovnou s žádostí o rezignaci ze všech svých funkcí. Biskup Weber Šelbického žádosti vyhověl a zároveň přijal i jeho žádost o penzi.¹⁴

Jako druhý generální vikář pro odtrženou část litoměřické diecéze byl jmenován P. Josef Kuška z Kováně, který do svého působení přenesl i svůj úřad. Kuška spravoval kováňskou farnost již před zábořem našeho pohraničí.¹⁵ Před válkou byl i sekretářem boleslavského vikáře Jana Sedláčka, který spravoval tento vikariát z Dobrovic.

Kuška stál v čele tzv. kováňského generálního vikariátu až do roku 1944, kdy ho v této funkci vystřídal farář z Krnska P. František Vlček. Zde zůstalo sídlo generálního vikáře pro litoměřickou diecézi na území Protektorátu Čechy a Morava až do konce války, kdy byla litoměřická diecéze opět sjednocena a generální vikariát zanikl.

Církevní správa generálního vikariátu Libochovice, později Kováně a

¹⁴ Jaroslav Macek, Biskupství litoměřické, Karmelitánské nakladatelství, Kostelní Vydří, 2005, s.118

¹⁵ Catalogus Cleri, Litomericensis, Warnsdorf, anni 1938

Krnsko, měla po záboru československého pohraničí na podzim roku 1938 a až do roku 1945 osm vikariátů.¹⁶

1. **Vikariát Libochovice** s farnostmi Bohušovice, Drozany, Chotěšov, Chožov, Klapý, Koštice, Křesín, Libochovice
2. **Vikariát Louny** s farnostmi Domoužice, Louny, Lenešice, Horní Ročov, Opočno, Křivice, Dolní Ročov, Vinařice, Ciloliby
3. **Vikariát Mělník** s farnostmi Chorušice, Kadlín, Liblice, Mělník-Pšovka, Nebužely, Řepín, Záboří, Šemanovice, Skalsko, Čečelice, Dolní Slivno, Mšeno, Velká Jaroslav
4. **Vikariát Mladá Boleslav** s farnostmi Bezno, Březno, Bukovno, Dobrovice, Horky nad Jizerou, Mladá Boleslav, Kosmonosy, Kovář, Krnsko, Luštěnice, Plazy, Rejžičce, Řitonice, Žerčice, Strenice, Všeborsko
5. **Vikariát Mnichovo Hradiště** s farnostmi Bakov, Boseň, Hlavice, Kněžmost, Klášter-Hradiště, Libošovice, Markvartice, Mladějov, Mnichovo Hradiště, Mukařov, Sobotka, Dolní Bouzov, Bělá pod Bezdězem
6. **Vikariát Nymburk** s farnostmi Bystřice, Bočím, Hrubý Jeseník, Kostomlaty, Křinec, Loučeň, Libáň, Lysá nad Labem, Mcely, Milovice, Nymburk, Roždialovice, Žitovlice, Veleliby, Osenice, Všejanya
7. **Vikariát Semily** s farnostmi Bozkov, Držkov, Železný Brod, Vysoké nad Jizerou, Loukov, Bzí, Roprachlice, Semily
8. **Vikariát Turnov** s farnostmi Újezd nad Turnovem, Březina, Hrubá Skála, Jenišovice, Libuň, Loučky, Loukov, Loukovec, Přepeře, Sychrov, Svíjan, Tatobity, Turnov, Týn-Rovensko, Všeň, Vyskeř, Vlastibořice.

V generálním vikariátu litoměřické diecéze na území druhé republiky a Protektorátu Čechy a Morava zůstalo v osmi vikariátech 104 farností, takže litoměřická diecéze byla ze všech biskupství v Čechách a na Moravě zastoupena nejméně.

Je nutné ovšem poukázat na určitý paradox, že úbytek kněží byl v době války na protektorátním území menší než ve farnostech, které byly v záboru a spravovali je němečtí duchovní. Tento stav v církevní správě byl zapříčiněn válečnými odvody všech občanů, kteří se hlásili k německé národnosti. V některých sudetských oblastech byl stav tak kritický, že v průběhu války museli vypomáhat i kněží jiných národností. S takovým problémem se

¹⁶ Handbuch der Diözese Leitmeritz, 1941, Herausgeber Bischöfliches Konsistorium Leitmeritz (Stand vom 1. Januar 1941)

církevní správa na území Protektorátu Čechy a Morava prakticky nikde neseťkala.

Na území druhé Československé republiky a od 15. března 1939 na území Protektorátu Čechy a Morava se do podobně situace dostali i suffragáni biskupové Mořic Pícha v Hradci Králové a Šimon Bárta v Českých Budějovicích. Oba však na rozdíl od biskupa Webera sídlili na území, které nebylo v záboru. Od podzimu roku 1938 do konce války v roce 1945 neměli téměř žádné spojení s územím svých diecézí, které se nacházelo ve Velkoněmecké říši. Českobudějovický biskup Bárta měl ještě tu nevýhodu, že zabraná část jeho diecéze byla po částech korporována do německých a rakouských biskupství.

Po záboru zůstalo na území druhé republiky a od 15. března 1939 v Protektorátu Čechy a Morava 298 farností. Českobudějovická diecéze měla celkem 432 farností. Lze tedy ze statistického hlediska říci, že co do počtu farností měla tato diecéze jednu z nejmenších ztrát, neboť na českém území zůstalo 69% farností.

K opětovnému scelení diecéze došlo až v roce 1946, tedy téměř rok po válce, ale biskup Šimon Bárta sídlící v Českých Budějovicích se ho již nedožil. Zemřel 2. května 1940 a byl pohřben na místě určeném kněžím českobudějovické diecéze na novém městském hřbitově.

Po smrti biskupa Bárty spravoval diecézi zkušenou rukou kapitulní vikář Jan Cais¹⁷. Od podzimu 1944 do května 1945, kdy byl ve vězení gestapa, ho ve funkci vystřídal kapitulní probošt Karel Boček. Protože po vyhlášení Protektorátu Čechy a Morava přestal platit *modus vivendi* z r.1928,¹⁸ upravující vliv československé vlády na jmenování biskupů, uvízlo další obsazování biskupských stolců. A protože nebyl na protektorátním území uveden v platnost ani říšský konkordát, ke jmenování uprázdněných

¹⁷ Podle výpovědi P. Josefa Melky nar. 1921, od r. 1967- 1997 administrátor děkanství Blovice.

¹⁸ Dejmek, J.: Československo-vatikánská jednání o *modus vivendi* 1927-28. Český časopis historický 62, 1994, s. 268-285.

biskupských stolců v Praze, Českých Budějovicích a Brně nedošlo, neboť nebyla nalezena dohoda mezi Vatikánem a Velkoněmeckou říší.¹⁹

Je sice pravda, že konkrétně o obsazení českobudějovického biskupství jednal Svatý stolec tak, jak se jedná při jmenování biskupů, kde není mezinárodní úmluva nebo konkordát se státem. V červnu a červenci 1940 proběhla ve Vatikánu přísně tajná jednání, kde byl přednesen návrh, aby se řízení českobudějovické diecéze ujal pražský světící biskup Dr. Antonín Eltschkner²⁰, který byl tehdy 60 let starý a českobudějovickou diecézi dokonale znal, neboť tam několik let dojížděl udílet svátosti biřmování a svěcení kněžstva. Ale dne 24. července 1940 navštívil zástupce státního sekretáře Dominika Tardiniho německý velvyslanec u Svatého stolce Diego von Bergen, aby mu sdělil jménem německé vlády, že jeho vláda si nepřeje v českobudějovické diecézi českého biskupa, nýbrž německého, tedy přímo z Velkoněmecké říše, nebo aspoň německého původu. Po námitkách Tardiniho, že v českobudějovické diecézi Němci tvoří menšinu, velvyslanec uznal, že vláda nemá právo navrhnout biskupa, nebo se vměšovat do církevně správních jednání. Přesto ale upozornil, že nejlepším kandidátem by byl druhý pražský světící biskup dr. Johann Remiger. Ten byl o rok starší než Eltschkner a oba se vzájemně znali ze studií v Římě.

Remiger byl biskupem od r. 1929 a k Čechům se choval vždy loajálně. I když byl Němec, nikdy neprojevil ani sebemenší sklony k nacismu a na počátku války uložil do bezpečí náhrobek sv. Jana Nepomuckého a svatovítský poklad.

Hned po návštěvě velvyslance Diega von Bergen ve Vatikánu dostal berlínský nuncius Orsenigo příkaz, aby vládě sdělil, že ke jmenování českobudějovického biskupa již došlo a že biskupem bude Dr. Eltschkner, který je české národnosti. Velvyslanec von Bergen přesto Orsenigovi řekl, že

¹⁹ Machala, J.: Vatikán a Československo (1938-1948) : paměti. - 1. vyd. - Praha: Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR, 1998.

²⁰ Podle výpovědi P. Václava Růžičky nar. 1913, od r. 1969 -1996 farář ve Vejprnicích. V roce 1942 přijal od biskupa Eltschknera kněžské svěcení.

německá vláda trvá na tom, aby v Protektorátu byli na vedoucích místech, a to i v církevní správě, Němci, a že dr. Eltschknera neuzná.

Brzy potom, 21. srpna 1940, přišel do Státního sekretariátu rada německého velvyslanectví Menshausen a připomněl, že německá vláda varovala nuncia Orseniga již 29. května, aby se nepřistupovalo ke jmenování českobudějovického biskupa bez předcházejícího rozhovoru s ním, a když Svatý stolec bez ohledu na to jmenoval Čecha, německá vláda se octla před hotovou věcí. Dodal však, že otázka může být řešena i tak, že by snad vláda volbu českobudějovického biskupa mohla přijmout, bude-li jí sděleno jeho jméno, ale pod podmínkou, že po uprázdnění pražského metropolitního stolce bude novým arcibiskupem jmenován Němec. Záležitost byla pak svěřena zvláštní komisi Posvátné kongregace pro mimořádné církevní záležitosti a ta 31. října 1940 rozhodla takto:

1) Pevně trvat na Eltschknerově jmenování a německé vládě zdůraznit, že jmenování českého biskupa pro české obyvatelstvo je v souladu s požadavkem dobra duší.

2) Neustupovat před žádným nátlakem německé vlády, ale klidně a jasně poukázat na právo Svatého stolce.

3) V případě, že vláda zabrání novému biskupovi vstoupit do jeho diecéze, ale v mezích možnosti bude dočasně postaráno o její správu, vyčkat, až lepší doba dovolí biskupovi ujmout se duchovní správy.

Papež Pius XII. toto rozhodnutí schválil. Neústupnost a neakceptování církevního práva ze strany Velkoněmecké říše vyústilo k tomu, že českobudějovická diecéze zůstala neobsazena sedm let. Jmenování dr. Eltschknera nebylo potom oficiálně zveřejněno, také proto, aby nedošlo k odvetným opatřením proti církvi nejen v Protektorátu, ale i v Říši, eventuálně k přerušení diplomatických styků. Jmenování nebylo zveřejněno ani po válce, patrně již asi vzhledem k pokročilému věku dr. Eltschknera.

Nového biskupa dala českobudějovické diecézi tentokrát Morava, a to v osobě profesora ThDr. Josefa Hloucha.

Církevní správa českobudějovické diecéze řídila na území druhé republiky a Protektorátu tyto vikariáty:²¹

- I. Vikariát Bechyně** (3 děkanství, 9 farností)
- II. Vikariát Blatná** (3 děkanství, 10 farností)
- III. Vikariát Doudleby** (2 děkanství, 12 farností)
- IV. Vikariát Hluboká** (1 děkanství, 12 farností)
- V. Vikariát Horažďovice** (4 děkanství, 10 farností)
- VI. Vikariát Jistebnice** (2 děkanství, 10 farností)
- VII. Vikariát Kamenice nad Lipou** (3 děkanství, 11 farností)
- VIII. Vikariát Klatovy** (1 arciděkanství, 13 farností)
- IX. Vikariát Lukavice** (3 děkanství, 10 farností)
- X. Vikariát Milovice** (1 děkanství, 11 farností)
- XI. Vikariát Týn nad Vltavou** (1 děkanství, 10 farností)
- XII. Vikariát Nepomuk** (1 arciděkanství, 1 děkanství, 10 farností)
- XIII. Vikariát Pacov** (1 děkanství, 10 farností)
- XIV. Vikariát Pelhřimov** (3 děkanství, 9 farností)
- XV. Vikariát Písek** (1 děkanství, 11 farností)
- XVI. Vikariát Plánice** (1 děkanství, 10 farností)
- XVII. Vikariát Soběslav** (3 děkanství, 10 farností)
- XVIII. Vikariát Sušice** (1 děkanství, 11 farností)
- XIX. Vikariát Tábor** (1 děkanství, 11 farností)
- XX. Vikariát Domažlice** (2 děkanství, 6 farností)
- XXI. Vikariát Třeboň** (4 děkanství, 9 farností)
- XXII. Vikariát Vodňany** (5 děkanství, 14 farností)
- XXIII. Vikariát Volyně** (1 děkanství, 15 farností)

Tato struktura přetrvala až do roku 1946, kdy dal Vatikán konečný souhlas k jurisdikčnímu sjednocení diecéze.

Dalším biskupstvím, které patřilo do české církevní provincie bylo Královéhradecké. V kritických podzimních dnech roku 1938 řídil diecézi Mořic Pícha. I na něho padl nelehký úkol a musel zřídit pro svojí část diecéze generální vikariát v Trutnově.²² V Čechách zbylo po záboru pohraničí v královéhradecké diecézi 351 farností z 466, což je 75,3 %.²³

Církevní správa královéhradecké diecéze řídila na českém území od konce roku 1938 do května 1945 tyto vikariáty:

²¹ Direktorium, Budvicii Bohem, České Budějovice, 1941

²² Viz. Generální vikariát v Trutnově v létech 1938 - 1945

²³ Catalogus Veverabiles Clerei Saecularis et Regularis Dioeceseos Regina - Gradecensis, Reginae gradencii, 1938

- I. Vikariát Hradec Králové** a) 5 farností b) 6 farností
- II. Vikariát Vysoké Mýto** (1 děkanství, 13 farností)
- III. Vikariát Čáslav** (2 děkanství, 13 farností)
- IV. Vikariát Hořice** (1 děkanství, 14 farností)
- V. Vikariát Chrast** (1 děkanství, 11 farností)
- VI. Vikariát Chrudim** (1 arciděkanství, 2 děkanství, 10 farností)
- VII. Vikariát Jaroměř** (2 děkanství, 18 farností)
- VIII. Vikariát Jičín** (1 děkanství, 15 farností)
- IX. Vikariát Jilemnice** (1 děkanství, 7 farností)
- X. Vikariát Kopidlno** (1 děkanství, 14 farností)
- XI. Vikariát Kostelec nad Ohří** (1 děkanství, 14 farností)
- XII. Vikariát Dolní Kralovice** (1 děkanství, 12 farností)
- XIII. Vikariát Kutná Hora** (1 arciděkanství, 18 farností)
- XIV. Vikariát Ledec nad Sázavou** (1 děkanství, 12 farností)
- XV. Vikariát Lipnice nad Sázavou** (2 děkanství, 14 farností)
- XVI. Vikariát Litomyšl** (1 děkanství, 18 farností)
- XVII. Vikariát Náchod** (1 děkanství, 14 farností)
- XVIII. Vikariát Nový Bydžov** (2 děkanství, 14 farností)
- XIX. Vikariát Opočno** (3 děkanství, 16 farností)
- XX. Vikariát Pardubice** (1 arciděkanství, 17 farností)
- XXI. Vikariát Poděbrady** (1 děkanství, 9 farností)
- XXII. Vikariát Polička** (1 děkanství, 7 farností)
- XXIII. Vikariát Polná** (14 farností)
- XXIV. Vikariát Rychnov nad Kněžnou** (1 děkanství, 9 farností)
- XXV. Vikariát Skuteč** (1 děkanství, 10 farností)
- XXVI. Německý Brod** (1 děkanství, 13 farností)
- XXVII. Vikariát Žamberk** (1 děkanství, 13 farností)

V roce 1931, když tehdejší biskup Karel Kašpar odešel na svatovojtěšský stolec, byl vystřídán svým spolužákem z České římské koleje Mořicem Píchou, který řídil Královéhradeckou diecézi až do své smrti 12. listopadu 1956. Pícha tedy řídil diecézi v nejkritičtějších letech a mnohdy mu byly vytýkány jeho postoje, a to především v době okupace. Pravda je ale ta, že Mořic Pícha se dokázal na druhé straně zastat svých podřízených a ne jednomu z nich pomohl.

Z hlediska moderních dějin církevní správy sehrál Pícha důležitou roli, když působil jako kapitulní vikář v pražské arcidiecézi. V té době probíhala diplomatická jednání mezi Vatikánem a Československem o uzavření tzv. modu vivendi. Píchovi byla svěřena jednání s Pozemkovým úřadem v otázkách pozemkového zaboru církevních statků, a to v letech 1924-1928.

Zasloužil se též jako člen státní delimitační a dotační komise pro úpravu hranic diecézí v Československu v rámci modu vivendi.

Po válce, když přišlo na jednání obsazení pražského arcibiskupa, byl Mořic Pícha jedním z hlavních kandidátů, kterého navrhoval Vatikán. Tehdejší papež Pius XII., který se znal dobře s Píchou ještě z dob studií v Římě, se o jeho jmenování velmi zasazoval a zároveň sdělil prezidentu Benešovi, že po jmenování Píchy pražským arcibiskupem bude následovat i jmenování kardinálem. Proti jmenování Píchy se zasadil expremiér londýnské exilové vlády mons. Šrámek, který v té době stál v jednáních s Vatikánem na straně státu.²⁴ Když neprošla Píchova kandidatura, přišel na řadu další kandidát, vhodný jak pro tehdy ještě demokratické Československo, tak i pro Vatikán – Josef Beran.

Z hlediska vztahů mezi církví a druhou Československou republikou, později Protektorátem Čechy a Morava, byl pro všechny české a moravské diecéze z hlediska státní jurisdikce naprosto stejný.

3.3 Olomoucká arcidiecéze v létech 1938-1945

Když arcibiskup Leopold Prečan po záboru československého pohraničí na podzim v roce 1938 musel pro svoje území, které se ocitlo ve Velkoněmecké říši, zřídit dočasně generální vikariát se sídlem v Branicích, zbyla mu ještě v tzv. druhé republice a od 15. března 1939 na území Protektorátu územní část arcidiecéze, která byla řízena přímo olomouckou konzistoří. Jednalo se o 383 farností,²⁵ které se přímo nacházely na území druhé republiky a později v Protektorátu Čechy a Morava.

Schematismus olomoucké arcidiecéze pro toto období statisticky vykazoval, že do záboru připadlo z 673 farností olomoucké arcidiecéze 270, ze kterých byl pak vytvořen Generální vikariát pro sudetoněmeckou a pruskou

²⁴ Machula Jaromír. Vatikán a Československo (1938-1948): paměti - 1. vyd. - Praha: Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR, 1998. s. 130-132

²⁵ Kural Václav, Radvanovský Zdeněk: Sudety“ pod hákovým křížem, Albis international, Ústí nad Labem, 2002, s. 447

část olomoucké arcidiecéze s ústředním sídlem v Branicích. Celé území generálního vikariátu se nacházelo za státními hranicemi našeho území.

Olomoucká arcidiecéze byla co do ztráty počtu farností na druhém místě z českých a moravských diecézí, a to hned za litoměřickou diecézí, kde se v záboru ocitl i litoměřický biskupský stolec. Co do správního dělení nedošlo v olomoucké arcidiecézi, jejíž území se nacházelo v Československu a od 15. března 1939 v Protektorátu Čechy a Morava, k zásadním změnám.

3.3.1 Schematické dělení olomoucké arcidiecéze v létech 1938 – 1945

I po záboru našeho pohraničí, které postihlo všechny české a moravské diecéze, zůstala ještě poměrně značná část území našich diecézí v druhé republice a po 15. březnu 1939 v tzv. Protektorátu Čechy a Morava. To se týkalo rovněž olomoucké arcidiecéze, jejíž území i přes zábor zůstalo v nemalé míře v druhorepublikovém a v protektorátním korpusu. Z olomoucké arcibiskupské konzistoře byl jednak spravován olomoucký generální vikariát, dále pak:

Arcikněžství Kroměříž s děkanáty: Kroměříž, Bzenec-Kyjov, Strážnice, Švábenice, Uherské Hradiště a Zdounky.

Arcikněžství Holešov s děkanáty: Holešov, Lipník nad Bečvou, Napajedla, Pozlovice, Přerov, Uherský Brod, Valašské Klobouky a Vizovice.

Arcikněžství Prostějov s děkanáty: Prostějov, Dub, Velké Opatovice, Velká Bystřice, Cholína, Moravská Hůzová, Moravičany, Čechy pod Kosířem, Vyškov.

Arcikněžství Valašské Meziříčí s děkanáty: Valašské Meziříčí, Frenštát pod Radhoštěm, Místek, Kelč, Moravská Ostrava, Vsetín.

3.3.2 Arcibiskupský komisariát části vratislavské diecéze na území Protektorátu Čechy a Morava pod dočasnou správou olomouckých arcibiskupů²⁶

Dne 28. 7. 1920 došlo k rozdělení Těšínska podle rozhodnutí rady velkých mocností.

Dosavadní generální vikariát se sídlem v Těšíně zůstal v polské části Těšína. Po rozdělení Těšínska mezi Československou a Polskou republiku v tomto roce přestal generální vikariát pro české Slezsko fungovat a byl vytvořen biskupský komisariát v české části Těšína pro české Těšínsko. Jeho vedením byl pověřen úřední komisař prelát P. S. Weissmann, farář z Morávky.

Později přesídlil tento úřad do Karviné. Díky konkordátu mezi Polskem a Vatikánem vzniklo v polských Katovicích biskupství pro polské Slezsko ihned po rozdělení Horního Slezska. Jednotlivým hejtmanstvím (Landeshauptmannschaften) v knížectvích odpovídaly biskupské komisariáty. Tak po roce 1920 zůstal na československém území pouze jeden, a to necelý, komisariát těšínský. (Bez wodzisławského děkanátu.) Dále zůstaly na československém území tři děkanáty z nysského knížectví. Bývalá česká část vratislavské diecéze tak byla rozdělena na dva komisariáty - těšínský a nysský.²⁷

Těšínský komisariát měl 5 arcikněžství, 45 farností a 13 filiálních

kostelů:

arcikněžství frýdecké s 12 farnostmi a 6 filiálními kostely

arcikněžství fryštátské s 9 farnostmi a 1 filiálním kostelem

arcikněžství jablunkovské s 9 farnostmi a 3 filiálními kostely

²⁶ AKBMS, Bd.V., 1978

²⁷ Catalogus Almae Dioecesis Silesiae, 1748, ed. Archiw für Schlesische Kirchengeschichte 26/1968, Wien, 1968.

arcikněžství karvinské se 7 farnostmi a 3 filiálními kostely

arcikněžství ostravské Slezsko s 8 farnostmi

V těšínském komisariátu žilo v roce 1930 celkem 99 kněží. Věřících bylo 218 302. Znamená to, že na jednoho kněze připadlo asi 2200 věřících. V té době ještě nebyli katolíci rozdělováni na praktikující a nepraktikující a dá se předpokládat, že na jednoho kněze připadlo přes 2 000 praktikujících věřících. Dnes připadá na jednoho kněze v Ostravsko - Opavské diecézi 800 věřících a z toho 500 praktikujících. Je tedy zavádějící a mylný názor, v České republice dosti rozšířený, že v současné době je málo kněží a dříve jich bylo více. Počet kněží na počet praktikujících věřících se na území československého Slezska zvětšil až čtyřnásobně od dob první Československé republiky.

Nisský komisariát měl 4 arcikněžství, 34 farností a 3 filiální kostely:

arcikněžství cukmantelské s 9 farnostmi a 2 filiálními kostely

arcikněžství frývaldovské s 8 farnostmi

arcikněžství johannesbergské s 9 farnostmi a 1 filiálním kostelem

arcikněžství vidnavské s 8 farnostmi

Nysský komisariát měl roku 1930 dohromady 61 duchovních a okolo 60 000 věřících. To znamená, že na jednoho duchovního připadalo 1 000 věřících.

Československá vláda přijala polské ultimátum a rozhodla se postoupit dne 1. října 1938 Polsku rozsáhlá území za řekou Olzou. Polské vojsko začalo dne 2. října 1938 zabírat tato území. Zábor trval deset dní - do 12. 10. 1938.

Tyto územně - politické změny měly vliv na změnu jurisdikce v církevní oblasti. Polská vláda se opírala o konkordát z roku 1925,²⁸ kde se píše, že "žádná část Polské republiky nebude závislá na biskupovi, jehož sídlo se nachází mimo hranice Polska" a ihned začala usilovat o včlenění zaolží k sousední katovické diecézi. Katovický biskup Stanislav Adamski jmenoval již

dne 7. 10. 1938, tedy několik dní po vtrhnutí polských vojsk do zaozří, P. Wilhelma Kasperlika vedoucím zvláštního referátu při katovické kurii pro věci Slezska za Olzou, protože předvídal, že "Slezsko za Olzou bude kvůli svému geografickému umístění pravděpodobně přiděleno z rozhodnutí Apoštolského stolce do Katovické diecéze. Proto je třeba se již nyní zorientovat v situaci, stavu a místních potřebách Slezska za Olzou."

Když dne 28. 7. 1920 došlo k rozdělení Těšínska podle rozhodnutí rady velkých mocností, dosavadní generální vikariát se sídlem v Těšíně zůstal v polské části Těšína. Po rozdělení Těšínska mezi Československou a Polskou republiku v tomto roce přestal generální vikariát pro české Slezsko fungovat a byl vytvořen biskupský komisariát v české části Těšína pro české Těšínsko. Jeho vedením byl pověřen úřední komisař prelát P. S. Weissmann, farář z Morávky, pozdějším sídlem v Karviné.

Vratislavský arcibiskup Adolf kardinál Bertram po vpádu polských vojsk do zaozří ztratil kontakt se svým představitelem P. Stanislavem Weissmannem, který sídlil v Karviné. Proto se dne 12. 10. 1938 obrátil na katovického biskupa Stanislava Adamského, aby se začal zaobírat možností pastorační za Olzou. A tak se biskup Adamski, ještě před oficiálním přijetím jurisdikce nad tímto územím, tam neoficiálně vydal, o čemž informoval nuncia Cortese ve Varšavě.

Po rozhovorech katovického biskupa Adamského s varšavským nunciem Cortesem napsal biskup Adamski premiérovi generálu Slawoj-Skladkowskému dne 7. 11. 1938: "Apoštolský stolec mne pověřil administrací přiřčeného Slezska v zaozří, abych vykonával práva dieceziálního biskupa až do té doby, dokud po upřesnění hranic nebude toto území definitivně včleněno do Katovické diecéze."

Materiální situace kléru na okupovaném území se zhoršila, protože dříve dostával státní plat od Československé vlády. Nyní tomu tak nebylo. Mnozí kněží, kteří se politicky angažovali pro českou vládu, bojkotovali polskou okupaci.

²⁸ Šíma, J.: Právo konkordátní a konkordáty po světové válce. Praha, 1934. S. 95-117.

Oficiální převzetí státní správy pod polskou vládu nad bývalým československým územím proběhlo dne 11. 11. 1938 za účasti polského prezidenta Moscického. K oficiálnímu převzetí církevní správy pod jurisdikci Katovické diecéze došlo dne 8. 11. 1938. Převzetí jurisdikce proběhlo v Karviné za přítomnosti P. Stanislava Weismanna i P. Wilhelma Kasperlika. Pod administraci katovického biskupa přešlo 39 farností a jedna lokálie. Na území za řekou Olzou, které spadalo pod jurisdikci katovického biskupa, žilo okolo 160 000 katolíků.

Dne 8. 11. 1938 jmenoval katovický biskup Stanislaw Adamski generálním vikářem P. Wilhelma Kasperlika. Tímto jmenováním obnovil činnost generálního vikariátu v Těšíně. Učinil tak i z obavy před válkou. Generální vikariát obnovil z rozhodnutí Apoštolského stolce. Udělil mu veškeré pravomoci pro případ války, a to z obavy o izolaci těšínského Slezska od katovického biskupského stolce v případě války. Tak je katovický biskup S. Adamski považován za hlavního režiséra církevní politiky českého Slezska v době II. světové války. P. Kasperlik obdržel tytéž pravomoci od katovického biskupa Stanislava Adamského, jaké měl uděleny dřívější komisař P. Weismann od vratislavského biskupa kardinála Bertrama. Generální vikář P. Wilhelm Kasperlik měl rezidenci ve východním Těšíně v budově fary na Dominikánském náměstí. Dekretem katovického biskupa Adamského ze dne 29. 3. 1939 došlo k sjednocení hranic farností s hranicemi státními. Státní hranice mezi Československem a Polskem se stala také hranicí farností. Farnosti katovického biskupství, které ležely na území Československé republiky, přešly z rozhodnutí Apoštolského stolce pod jurisdikci olomouckého arcibiskupa a naopak farnosti olomouckého biskupství, které ležely na území Polska přešly pod správu Katovické diecéze.

Avšak roku 1939 už začínaly jakékoliv jurisdikční a administrativní změny ztrácet smysl. Na obzoru byla válka, která s sebou vždy přináší změny hranic. Katovický biskup Adamski začal rozšiřovat pravomoci děkanů a "okrskových generálních vikářů", kteří měli diecézi spravovat pro případ znemožnění komunikace s biskupem. A skutečně německá okupační moc

začala postupně vyvíjet tlak na izolování těšínského Slezska od Katovic. Německá moc nevěděla, že v Těšíně de facto P. W. Kasperlik úřadoval jako tajný generální vikář podřízený generálnímu vikáři P. Strzyżovi v Katovicích. Třetí říši šlo o využití katolické a evangelické církve k poněmčení polské národnosti ve Slezsku. Následně měla být církev zničena. Německá státní moc začala usilovat o sloučení katovické diecéze pod vratislavskou.

Dne 27. 9. 1939 zaslal katovický biskup Adamski dopis vratislavskému biskupu kardinálu Bertramovi, ve kterém navrhuje urychlený návrat území za Olzou pod správu biskupství ve Vratislavi. Apoštolský stolec převzal iniciativu a skutečně dne 1.1.1940 se zaolzí vrátilo pod jurisdikci vratislavského biskupa. Oficiální převzetí zaolzí do rukou představitelů vratislavské kurie proběhlo dne 15.1.1940 v Těšíně za přítomnosti P. W. Kasperlika, dosavadního generálního vikáře tohoto území, P. Josefa Wrzola - představitele katovického biskupa a kanovníka P. J. Ferche - delegáta vratislavského biskupa.

Vratislavský biskup kardinál Bertram po převzetí zaolzí včlenil toto území do ratibořského komisariátu. Děkanáty Fryštát a Ostrava, které náležely do Protektorátu Čechy a Morava, předal pod jurisdikci olomouckého arcibiskupa.

Po roce 1940 se kompetence generálního vikariátu v Těšíně ohraničily do bělského, strumieňského, skočovského a těšínského děkanátu v jejich dávných předválečných hranicích.

Roku 1945 většina akt generálního vikariátu v Těšíně shořela v Imielinie u Tychów. Zbylých dokumentů se ujaly komunistické vlády a část jich předaly roku 1947 Státnímu archívu v Opavě. Dokumenty kanceláře generálního vikariátu, které se týkaly polské části generálního vikariátu, byly uloženy ve Státním archivu v Katovicích, odkud byly roku 1991 předány diecéznímu archívu v Katovicích.

Hovoří-li se o církevní správě v Čechách a na Moravě a o komplikacích, které vznikly jednak vznikem Československa a o dvacet let později Mnichovskou dohodou, nelze přehlédnout ani vidnavský kněžský seminář a filosofickoteologické učiliště, které bylo založeno vratislavským biskupem a

kardinálem Jiřím Koppem v roce 1899. Toto pedagogické zařízení pro alumny teologie bylo původně na území Rakousko-Uherska, po vzniku Československé republiky se však nacházelo na jejím území. Po mnichovské smlouvě Vidnava zapadla do záboru a byla až do konce 2. světové války na území Velkoněmecké říše. Z hlediska církevní správy se však Vidnava nacházela vždy na území vratislavské diecéze a od roku 1935 arcidiecéze. V tomto semináři od jeho založení studovali společně Češi, Němci a Poláci, a to až do jeho úplného zrušení v roce 1945.

Ve Vidnavě zpočátku bylo gymnázium, jelikož však denní dojíždění působilo mnohým studentům značné potíže, rozhodlo se město, že pro ně vystaví konvikt, jakýsi druh internátu. Se stavbou se začalo r.1899, ale protože se město dostalo do finančních potíží, stavba brzy ustala. Pozemek s rozestavěnou budovou zakoupil Kopp pro učiliště. Připojil další křídlo budovy, která byla dokončena r. 1902. Učilišti byl přiznán charakter vysoké školy se čtyřletou učební dobou. Reprezentantem učiliště byl ředitel, jehož jmenoval vratislavský arcibiskup. Jediným Čechem po celou dobu trvání učiliště byl mezi profesory František Onderek. Profesori pracovali vědecky a jejich díla vycházela nejčastěji ve vlastním sborníku Wiedenauer Studien. V semináři bylo několik knihoven, z nichž odborná obsahovala 20 000 svazků. Vysokoškolský kněžský seminář ve Vidnavě vychoval za dobu své existence asi 370 kněží. Z řad posluchačů vyšel jeden biskup - Jiří Stroba, biskup z Poznaně.

Po první světové válce považovali někteří činitelé ústav za německou instituci a ministerstvo školství rozhodlo v r.1921 o jeho zrušení. Záležitost přišla k soudu a dopadla pro ústav příznivě. Názory na zrušení opět ožily ve třicátých letech. Za 2.světové války studovali nejprve na ústavu bohoslovci z Olomouce. Po uzavření českých vysokých škol bylo r.1940 vedení semináře oznámeno, že celá budova bude předána německé armádě. Učiliště našlo útul v klášteře Boromejek. Původní budova sloužila do r.1942 jako zajatecký tábor pro důstojníky, pak zde byl zřízen lazaret a lékárna . V r.1944 vypukl v budově požár. Na počátku roku 1945 nastaly poslední dny učiliště.

Dne 19.3.1945 byla výuka přerušena a už nikdy nebyla obnovena. V květnu obdrželi bohoslovci příkaz od Dr.Oderka, aby nastoupili na bohoslovecké učiliště do Olomouce.

Budovu poničenou válkou a dlouho neopravovanou používalo po válce družstvo Jednota z Jeseníku pro sklad obilí. V r.1949 byla pronajata školícímu středisku ČSD v Olomouci. Knihovny byly odvezeny do Těšína a Olomouce. V r.1950 budovu převzala vojenská správa a adaptovala ji na zotavovnu. Po válce byli němečtí občané odsunuti. Mezi ně patřili i profesoři semináře Harbich (historik), Kirchner (patřil k neoblíbenějším, přednášel teologii, sociologii, pedagogiku), Kleineidam (filosof, dobrý psycholog), Otto (Nový zákon, řečtina, dějiny umění, hernemeutika). Byli odsunuti 3.10.1946. S nimi odešly i sestry sv. Karla Boromejského.

3.4 Suffragání biskupství olomoucké arcidiecéze v Brně v době Protektorátu²⁹

Brněnská diecéze měla před zábořem v roce 1938 na svém území více než pětinu katolíků, kteří se hlásili k německé národnosti. Co do počtu Němců byla na druhém místě z českých a moravských diecézí za Litoměřicemi. Brněnský kněžský seminář měl v roce 1938 162 posluchačů teologie, kteří měli po ukončení studia a vysvěcení nastoupit do církevní správy brněnské diecéze. Z těchto 162 alumnů teologie se jich hlásilo 40 k německé národnosti.³⁰

Již před rokem 1938, konkrétně v brněnském semináři, byly hlášeny jisté nepokoje mezi českými a německými studenty, které musel uvádět na správnou míru rektor semináře a pozdější biskup dr. Karel Skoupý. Někteří němečtí seminaristé vstoupili do Henleinovy strany, neboť z německých politických kruhů byl na ně vytvářen nátlak, že členství v této straně bude podmínkou k jejich vysvěcení. Někteří studenti opustili i brněnský seminář a teologická studia dokončili na německé teologické fakultě v Praze, jiní přešli na teologické fakulty v Německu.

Brněnská diecéze v době první republiky neměla historickou hranici a její formace byla dokončena ve třicátých letech 20. století.³¹ Z hlediska věřících byla v brněnské diecézi nejméně zasažena církevní správa, neboť v této oblasti byl nejmenší odpad katolického kněžstva a věřících.

Církevní správa byla v brněnské diecézi rozdělena do 7 arciknížectví, ve kterých bylo 40 děkanství. Tato děkanství pak byla rozdělena na 477 farností. Církevní správa brněnské diecéze byla tak nejčlenitější ze všech suffragáních biskupství v Čechách a na Moravě. Před Brnem byla pouze olomoucká a pražská arcidiecéze. Po násilném odtržení československého pohraničí zbylo

²⁹ Zabel, J.: *Zweihundert Jahre Bistum Brünn (1777 – 1977)*. Königstein, 1976.

³⁰ Polc, Jaroslav. *Stručný přehled dějin českých a moravských diecézí po třicetileté válce*, KTF UK I.p.1995, s. 98-99.

³¹ Papežská bula „*Ad ecclesiastici regiminis incrementum*“, 1937

v letech 1938-1945 v brněnské diecézi 373 farností. Tyto farnosti pak byly součástí pěti arcikněžství.³²

1. **Arcikněžství Brno**, s děkanáty: Brno, Brno-venkov, Ivančice, Kounice, Kouřim Modřice, Rpsoc. Židlochovice.
2. **Arcikněžství Boskovice**, s děkanáty: Boskovice, Letovice, Lomnice, Nové Mýto,
3. **Arcikněžství Jaroměřice**, s děkanáty: Dačice, Jemnice, Horní Dunajovice, Jaroměřice, Jenišovice, Náměšť, Želetava.
4. **Arcikněžství Jihlava**, s děkanáty: Bobrová, Jihlava, Měřín, Velké Meziříčí, Telč, Třebíč.
5. **Arcikněžství Slavkov**, s děkanáty: Bučovice, Hodonín, Jedovice, Klobouky, Velké Pavlovice, Podivín, Slavkov.

Zbylá dvě arcikněžství, Mikulov a Znojmo, byla na zabraném území.

³² Catalogus Cleri Dioecesis Brunensis, Brunae, 1942

4 VYTVÁŘENÍ CÍRKEVNÍ SPRÁVY V SUDETSKÉ ŽUPĚ

4.1 Generální vikariát v Ostrově nad Ohří

Mnichovská dohoda striktně určila politické hranice Československé republiky, aniž by hlouběji analyzovala vedlejší problémy, které by mohly nastat a způsobit tak komplikace v chodu společenských institucí, a to zejména v církvi.

Zcela všechny české a moravské diecéze byly zasaženy realizací této necitlivé smlouvy a musely se s její aplikací ihned vyrovnat. Biskupové byli proto nuceni zkoordinovat mnichovskou smlouvu, která měla výlučně politický charakter, s platným kodexem církevního práva. Na územích českých a moravských diecézí byly zřízeny generální vikariáty, které měly zabezpečit chod církevní správy.

Největší problémy, kterých se představitelé české a moravské hierarchie obávali, spočívaly v tom, že Velkoněmecká říše měla s Vatikánem uzavřen tzv. konkordát od roku 1933,³³ kdežto Československá republika pouze *modus vivendi*,³⁴ což je diplomatická smlouva na podstatně nižší úrovni než konkordát. K velkému překvapení se tento fakt obešel bez jakýchkoliv problémů a Velkoněmecká říše respektovala na zabraných českých a moravských územích *modus vivendi*³⁵ a platnost konkordátu ponechala pouze v té podobě a pro tu část německého území, v jaké byl podepsán ve třicátých letech. Proti uzavření mnichovské smlouvy protestoval tehdejší papež Pius XI. u německého velvyslance ve Vatikánu,³⁶ a to nejen proti rozbití českých a moravských diecézí, ale proti celému systému mnichovské smlouvy.

³³ Dr. Šíma, Josef: Právo konkordátní a konkordáty po světové válce, Praha, 1934, s. 216 – 233

³⁴ Dr. Šíma, Josef: Právo konkordátní a konkordáty po světové válce, Praha, 1934, s. 124 – 140

³⁵ Machula, Jaromír: Vatikán a Československo (1938 – 1948), paměti, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha, 1998.

³⁶ Machula, Jaromír: Vatikán a Československo (1938 - 1948), paměti, Ústav pro soudové dějiny AV ČR, Praha, 1998.

Papežovy protesty sice neměly velkého účinku, ale z historického hlediska je zcela nekorektní obviňovat Pia XI. (1922 – 1939) i Pia XII. (1939 – 1958), že přistupovali k napjaté situaci úplně loajálně. Mnichovskou dohodu podpořily jiné silnější velmoci, které měly daleko větší politickou moc než Vatikán. Většina z těchto velmocí pak bezmocně přihlížela tomu, jak Mnichovskou dohodu porušil 15. března 1939 sám Adolf Hitler, když zlikvidoval zbytek Československé republiky. Z tohoto hlediska proto nelze vatikánské diplomacii a samotnému papežovi Piu XII. nic vytknout.

Svatý stolec neměl nikdy důvěru ve vítězství Velkoněmecké říše a považoval její zásah do diecézních hranic za provizorní. S podobným případem se potýkala vatikánská diplomacie např. i po porážce Francie, kdy došlo rovněž ke změně politických hranic mezi okupovanou částí Francie a neokupovanou částí Francie, v jejímž čele stál generál Pétain. Politické rozdělení Francie po její porážce rovněž nerespektovalo hranice jednotlivých diecézí. Výhoda oproti Československu spočívala v tehdejší době pouze v tom, že katoličtí věřící byli výlučně Francouzi, kdežto v československém pohraničí žily více než tři miliony Němců, kteří byli téměř všichni římskokatolického vyznání.

Z postoje Vatikánu během let 1938 - 1945 lze celkem snadno usoudit, že Svátý stolec nikdy neuvažoval o vzniku nových diecézí na územích nově vzniklých generálních vikariátů, tak jak to dělali někteří kněží německé národnosti. Konkrétně při vzniku nového generálního vikariátu v Ostrově nad Ohří (Schlackenwerth) byl pražský arcibiskup Karel kardinál Kašpar neoficiálně informován od některých duchovních z této oblasti, že v Ostrově nad Ohří se bude připravovat zřízení nového biskupství, které bude s největší pravděpodobností v Chebu.

Někteří němečtí kněží zase požadovali od Vatikánu, aby část pražské arcidiecéze, která se ocitla v záboru, byla připojena k rezenské diecézi. Konkrétně 17. října 1938 se obrátil sekretář vikariátu Planá a farář ze Svatého Kříže Karl Scharnagl na biskupa v Řezně s prosbou, aby se zasadil o vznik

biskupství v Chebu, případně, aby část zabrané pražské arcidiecéze připojil ke svojí diecézi.³⁷

Počátkem roku 1939 předložil univerzitní profesor Adolf Kindermann v Praze návrh,³⁸ aby ze zabraných území českých diecézí vznikla nová církevní provincie se šesti biskupstvími. Podle Kindermanna mělo být litoměřické biskupství povýšeno na arcibiskupství. Suffragání biskupství pak měla být zřízena v Chebu, Liberci, Krumlově, Opavě a Mikulově. Z těchto biskupství měla být vytvořena nová sudetoněmecká církevní provincie. Kindermann sice správně dokládá, že nastanou komplikace v řízení církevní správy v tomto provizorním stavu, ale zároveň jeho návrhy byly podmíněny silně nacionalistickým smýšlením, což se v mnohých případech odrazilo i v srdcích obyčejných věřících.

Na všechny tyto hypotézy však Vatikán reagoval zcela negativně. Svatý stolec po úmrtí pražského arcibiskupa Karla kardinála Kašpara v roce 1941 dokonce přijal kladně žádost prezidenta Dr. Edvarda Beneše, aby nebyl Vatikánem obsazen pražský arcibiskupský stolec, neboť nový arcibiskup by byl po válce souzen jako kolaborant. Prezident Beneš v roce 1943 ve svých Pamětech vzpomíná i na korektní chování Svatého stolce již v září 1938, kdy prostřednictvím prezidenta USA Roosevelta zaslal Svatému stolci memorandum, ve kterém doslova píše „obzvláště nemohu zapomenouti nejvyšší sympatické stanovisko Jeho Svatosti papeže Pia XI. k Československu v době zářijové krize roku 1938 a poselství, které mi zaslal v nejkritičtějších okamžiku dějin mého národa“.³⁹ Z toho jasně plyne, že Vatikán byl na straně naší republiky.

Pius XII. pak vyšel vstříc i žádosti prezidenta Beneše v době druhé světové války a pražské arcibiskupství obsadil až v roce 1946 Josefem Beranem, který byl během války vězněn v koncentračním táboře Dachau.

³⁷ AKBMS, Bd.V., 1978

³⁸ Tento návrh o vzniku nových biskupství v Sudetech byl vypracován v prosinci 1938 o 127 stranách a měl vyjít v knižní formě. Litoměřický biskup Antonín Weber nedal prof. Kindermannovi k oficiálnímu vytištění imprimatur a tak spis nebyl úředně nikdy vydán.

³⁹ Beneš, Edvard: Paměti. Od Mnichova k nové válce a k novému vítězství. Praha, Orbis 1947, s. 494

4.1.1 Území generálního vikariátu Ostrov nad Ohří (Schlackenwerth)

Nové stanovení hranice mezi druhou republikou, později Protektorátem Čechy a Morava a Velkoněmeckou říší striktně přetřelo pražskou arcidiecézi. Vytvořily se tak hranice, které vymezovaly především jazykové oblasti mezi Čechy a Němci.

Především Chebsko bylo jazykově odlišné, a to i od běžných německých nářečí, neboť podle lingvistů obyvatelé patřili k severoněmeckým kmenům⁴⁰ a to jednak z hlediska nářečí, a také zároveň z hlediska historie osidlování. Pouze Krušné hory od Kraslic (Graslitz) až k hranici generálního vikariátu u Vejprt (Weipert) patřily k východofranské sídelní oblasti.

Celé toto území pražské arcidiecéze bylo vsutku nádhernou částí České země. Na jedné straně to byly překrásné hory jako je Šumava, Krušné hory, Slavkovský les, Doupovské pohoří, Tepelská vysočina, na druhé straně pak úrodná půda kolem chebské, stříbrské a plzeňské kotliny. V této části se ve skutečnosti nacházelo vše, co člověk mohl hledat, neboť zde byla i významná lázeňská místa, jako jsou Karlovy Vary, Mariánské Lázně, Františkovy Lázně, Konstantinovy Lázně, jež byla po staletí vyhledávána předními osobnostmi z celé Evropy.

Celá oblast pak byla efektivní i po stránce hospodářské, neboť lidé zde žijící byli vynikajícími polními hospodáři, lesníky a dovednými řemeslníky. Nacházel se zde i rozmanitý průmysl. Především hnědé uhlí a kaolin tvořily existenční základy pro německé obyvatelstvo, usazené zde 700 let. Lidé, kteří obývali tuto část Čech, tedy i pražské arcidiecéze, byli převážně hluboce věřícími katolíky.⁴¹

Tyto skutečnosti pak nabraly trochu jiný ráz ve třicátých letech, a to především hospodářskou krizí, která tuto oblast nemilosrdně zasáhla, více

⁴⁰ Podle výpovědi Františka Tribuse, nar. 1929, učitele na Chebsku od roku 1948.

⁴¹ Podle výpovědi P. Jiřího Mošny, nar. 1928, duchovního správce na Tachovsku a v Městě Touškově v letech 1952-1998.

než vnitrozemí Československé republiky, a pak zde sehrál negativní roli nástup Adolfa Hitlera k moci v sousedním Německu. Podpora iredenty a okolností s ní související, to vše vyústilo k tragickému podzimu 1938, kdy začal být likvidován demokratický systém masarykovského Československa, který měl mnoho stoupenců i mezi českými Němci.

Po Mnichovské dohodě byla tato část pražské arcidiecéze inkorporována jako ostatní příhraniční území do Velkoněmecké říše a stala se od podzimu 1938 součástí „Říšské župy Sudety“ se sídlem v Liberci (Reichenberg) ve vládním regionu Karlovy Vary. Cheb byl pak vybrán jako budoucí biskupské město. K tomu vedla celá řada důvodů. Jednak byl Cheb Němci považován za staré říšské město a také byl výhodně strategicky položen, což začalo sehrávat po všech stránkách čím dále větší roli.

Podle církevního schematismu z roku 1940⁴² se generální vikariát členil na 12 vikariátů. V průběhu války pak byly vytvořeny ještě dva další vikariáty a došlo i k drobným úpravám hranic mezi litoměřickou diecézí a pražskou arcidiecézí. Generální vikariát se sídlem v Ostrově nad Ohří měl pak následující podobu skládající se ze 14 vikariátů.

I. Cheb (Eger) - 1 arciděkanství, 1 děkanství, 19 farností, 1 kuracie, 2 expozitury,

II. Loket (Elbogen) - 3 děkanáty, 6 farností,

III. Kraslice (Graslitz) - 1 děkanát, 8 farností, 1 expozitura,

IV. Sokolov (Falkenau) - 1 proboštství, 1 arciděkanát, 11 farností, 1 expozitura,

V. Bor u Tachova (Haid-Tachau) - 1 arciděkanát, 1 děkanát, 16 farností,

VI. Jáchymov (St. Joachimsthal) - 2 děkanáty, 9 farností, 1 expozitura,

VII. Karlovy Vary (Karlsbad) - 2 děkanáty, 17 farností, 1 expozitura,

VIII. Mariánské Lázně (Marienbad) 2 děkanáty, 11 farností a od 1.1.1942 expozitura Velká Hleďsebe (Großsichdichfür), která do té doby patřila do vikariátu Planá.

IX. Planá (Plan) - 1 děkanát, 16 farností,

⁴² Schematismus der Geistlichkeit des Generalvikariates Schlackenwerth, des deutschen Anteils der Erzdiözese Prag für das Jahr 1940 (Stand vom 1. Februar 1940)

X. Teplá (Tepl) - 2 děkanáty, 14 farností.

XI. Stříbro (Mies) - V tomto vikariátu došlo v průběhu války k určitým úpravám. Dekretem arcibiskupského ordinariátu v Praze ze dne 10. 6. 1940 obdržel vikariát Stříbro (Mies) od českého vikariátu Plzeň německé obce Kozolupy (Kosolup), Chotíkov (Kottiken), Malesice (Malesitz), Město Touškov (Tuschkau Stadt) a Všeruby (Wscherau), celkem 19 farností, z toho 2 děkanství.

XII. Žlutický vikariát obdržel k původním farnostem Bergles, Buchau, Chiesch, Kobyla, Koßlau, Kummerau, Žlutice (Luditz), Maria Stock, Modschiedl, Pürles, Solmus, Stiedra, Udritsch z českého vikariátu Kralovice německé farnosti Krašov (Krasch), Nečtiny (Netschetin), Rabštejn (Rabenstein), Luková (Lukowa). Tento vikariát měl tedy v letech 1938 – 1945 celkem 17 farností.

XIII. Lubenec (Lubenz), tento vikariát byl rovněž jako Stodský vikariát nově zřízen v roce 1942. Do tohoto nově vzniklého vikariátu byly zařazeny farnosti jednak ze žlutického vikariátu, a to Libyně (Libin), Lubenec (Lubenz), Lochotin, Luka (Luck), Nahořečice (Nahorscheditz), Radošov (Reschwitz), Tisová u Blatna (Tüß), Valeč (Waltsch) a z českého vikariátu Rakovník německé farnosti Děkov (Dekau), Vysoká Lybině (Hochlibin), Kolečovice (Kolleschowitz), Kounov (Kaunowa), Oráčov (Woratschen). Tento nově vzniklý vikariát měl celkem 13 farností.

XIV. Stod (Staab), tento vikariát byl zřízen nově a obdržel od vikariátu Stříbro (Mies) farnosti Holýšov (Holleischen), Hradec (Hrazen) a Horní Sekyřany (Obersekerschan), Stod (Staab), Touškov Ves (Tuschkau Dorf) a z vikariátu Plzeň německé farnosti Úherce (Auherzen), Blatnice (Blattnitz), Dobřany (Wiesengrund), Chotěšov (Chotieschau), Litice (Littitz) a Nýřany (Nürschan) Tento stodský vikariát měl celkem 11 farností a podobně jako vikariát Stříbro bezprostředně hraničil s plzeňským vikariátem, který se již nacházel v Protektorátu Čechy a Morava.⁴³

Kněžský katalog pražské arcidiecéze vykazoval, že Arcibiskupský generální vikariát v Ostrově nad Ohří (Schlackenwerth), nacházející se na území Velkoněmecké říše, čítá 608 910 katolíků a 75 905 duší jiného vyznání.⁴⁴

⁴³ Schematismus pro generální vikariát Schlackenwert, vydaný v roce 1940, ještě nové vikariáty ve Stodě a Lubenci neuvádí

⁴⁴ Catalogus Cleri Archidieoeceseos Pragensis Anno Domini MCMXLII

Účel nově vzniklých vikariátů spočíval hlavně v řešení strategických otázek, neboť faráři nemuseli překonávat velké vzdálenosti do svých vikariátních úřadů a také naopak.⁴⁵

Dlouhého trvání však nově vzniklé vikariáty Stod a Lubenec neměly. Po válce s likvidací generálního vikariátu v Ostrově nad Ohří byly opět utvořeny původní hranice vikariátů, a to v té podobě, jako před rokem 1938.⁴⁶ Ale ani tato forma nebyla konečná, neboť v padesátých letech byly církevní hranice vikariátů shodné s politickými okresy. Tato forma trvá až do dnešní doby.

Změna diecézních hranic v době trvání generálního vikariátu nastala jen v jediném případě. Z litoměřické diecéze, kadaňského vikariátu farnosti Boč nad Ohří (Wotsch a. d. Eger), byly přifařeny obce Neugesmesgrün, Petermühle a Erbelstein, a to na přání věřících, do farnosti Stráž (Wartha) ve vikariátu Karlovy Vary.⁴⁷ Tato změna proběhla se souhlasem obou ordinariátů a státních úřadů.⁴⁸

V rozloze a v organizačním členění měl generální vikariát Ostrov nad Ohří (Schlackenwerth) rozlohu střední diecéze. V mnohém se tedy podobal sousední diecézi Řezno. Řezenská diecéze byla kulturně a historicky nejvíce spjata s pražskou arcidiecézí, a to především s její západní částí, kde se nacházel v letech 1938 – 1945 nově vytvořený generální vikariát v Ostrově nad Ohří.

4.1.2 Území řezenské diecéze v pražské arcidiecézi

Na území Čech zasahovala nepatrnou částí svého území řezenská diecéze. Jednalo se ve skutečnosti o osadu Nové Mohelno (Maiersgrün-Neu Mugl) u Kynžvartu. Tato obec náležela expozituře Ottengrün, farnost Neualbenreuth v Bavorsku. Tato osada zanikla po odsunu Němců v roce

⁴⁵ Podle výpovědi P. Jiřího Mošny, nar. 1928, duchovního správce na Tachovsku a v Městě Touškově v letech 1952-1998.

⁴⁶ Catalogus Cleri Archidieoeceseos Pragensis Anno Domini MCMXLVIII, Praha, 1948

⁴⁷ Dekret římské konzistoriální kongregace ze dne 15.2.1941

⁴⁸ Věstník 41/102

1945. Právně nebyla tato anomálie nikdy řešena, neboť v církevní správě nehrála prakticky žádnou roli. Šlo ve skutečnosti o raritu, kterou mlčky přehlížel i Svatý stolec.⁴⁹

4.1.3 Věřící v generálním vikariátu Ostrov nad Ohří

Pražská arcidiecéze měla před osudným podzimem v roce 1938 1 880 050 katolíků (z toho 1 242 764 Čechů, 622 035 Němců), 350 453 osob bez vyznání (z toho 335 374 Čechů a 14 010 Němců), 145 000 evangelických křesťanů různých denominací, 269 340 příslušníků československé církve husitské, 50 000 Židů, 10 000 ortodoxních křesťanů (pravoslaví), kteří nebyli v unii s Římem, 4000 řecko-katolických křesťanů (uniatů), kteří byli v unii s Římem. K ostatním se hlásilo 1000 obyvatel.⁵⁰ Tak se vytvořil z hlediska náboženského pestrý obrázek, který svědčil o vzkvétající československé demokracii i na poli religionistiky.

Schematismus generálního vikariátu Schlackenwrth, vydaný v roce 1940, rozlišoval pouze katolíky a nekatolíky a předkládá následující čísla:

608 910 katolíků, 75 905 nekatolíků. Podíl katolíků 89,5 %. Česká menšina činila ještě od 12 000 do 15 000 lidí a stále klesala kvůli migraci na území Protektorátu. Opomeneme-li extrémní případy, které byly spíše rozohněním vášní jednotlivců, nelze v podstatě hovořit o jakémsi násilném vyhnání. Tento fakt dosvědčovala celá řada pamětníků, kteří zůstali z jakéhokoliv důvodu v zabraném území.

Z pochopitelných důvodů lze hovořit pouze o malém množství Čechů, kteří zůstali převážně v hornických oblastech, a to ještě poblíž československých, později protektorátních hranic. Počet Židů byl už jen sporadický a de facto měl likvidační charakter. Lidé jiného vyznání byli převážně evangelíci. Nejsilnější evangelické denominace se vyskytovaly na Ašsku, kde církevní statistika vykazovala 11 896 katolíků, 2561 nekatolíků,

⁴⁹ Podle výpovědi PhDr. Milana Hlinomaze Ph.D. nar. 1959, archiváře a knihovníka v klášteře Teplá.

dále expositura Krugsreuth 659 katolíků a 2561 nekatolíků, Roßbach 804 katolíků a 618 nekatolíků.

Lidé bez vyznání pocházeli většinou z počátku dvacátých let XX. století, kdy se v naší republice razila moderní myšlenka „ pryč od Říma“ a o návrat zpět do církve již neprojevíli zájem. Část nevěřících pocházela také z řad bývalých sociálních demokratů, kde vypisování z církve bylo v dobách první republiky zcela běžné. V zabraných pohraničních oblastech nemělo na vystoupení z církve vliv ani zavedení příspěvků. Naopak v průmyslových centrech se vyskytly některé demonstrativní návraty.⁵¹ Nutné je ovšem podotknout, že v zabraném pohraničí došlo rovněž k velkému posunu obyvatelstva.⁵² Rovněž politický tlak neměl žádný velký úspěch v souvislosti s vystupováním z církve. To, co bylo řečeno v uvažovaných letech k celkovému posouzení sudetoněmeckého katolicismu, platilo ještě ve zvětšené míře pro Chebsko, kde němečtí věřící se snad z celé Sudetské župy zasazovali nejvíce o vznik nového biskupství.

V zabraných oblastech Československa, kde žili většinou Němci, se projevovala rolnická zbožnost, která byla jednoduchá, konzervativní, se silně vyvinutým mariánským kultem a bohatá na církevní tradici. V sakramentálně-liturgické pobožnosti byla ve třicátých letech nalezena návaznost na všeobecný vývoj křesťanského života. I když biskupové pražské arcidiecéze byli většinou české národnosti, přesto měli mimořádně vysokou autoritu mezi německým klérem i mezi věřícími německé národnosti.

Být katolíkem odpovídalo staré tradici a souviselo s hlubokou věrností a láskou k domovině a národu. Z těchto duchovních sil žili lidé v celé západní části pražské arcidiecéze, a to nejen ve svojí vlasti, ale také po odsunu, který je mnohdy nasměroval do krajín Německa, o kterých většinou ani nic nevěděli.

⁵⁰ Čísla odpovídají sčítání lidu z roku 1930

⁵¹ Srvn. schematismus z roku 1938 (vydaný před zábořem našeho pohraničí) a schematismus z roku 1940 pro Generální vikariát Schlackenwerth.

⁵² Die Gemeinden des Reichsgaues Sudetenland (von 17. Mai 1939), Verlag Ed. Strache, Warnsdorf, 1941

4.1.4 Duchovenstvo (klérus) generálního vikariátu Schlackenwerth

Generální vikariát Schlackenwerth vykazoval v roce 1940 v duchovní správě 273 diecézních kněží, 17 kněží v penzi a 115 řádových kněží. Malá část diecézního a řádového kléru pocházela z tzv. Staré říše, odkud přišla do této oblasti pražské arcidiecéze na výpomoc v dobách nedostatku kněží.

Většina kněží byla svěcena pro pražskou arcidiecézi. Tito kněží pocházeli převážně z rolnických a měšťanských rodin. Celá řada jich vyšla z chudých poměrů, a to hlavně ze Šumavy a okolí. Poměrně velká část kněží pocházela z Tachovska a Stříbrska. Proto dokonale rozuměli místnímu obyvatelstvu, kterému zůstali oporou i v těžkých dobách odsunu.⁵³

Teologické vzdělání nabyli převážně v konviktech ve Stříbře a v Doupově. V obou městech měli možnost uchazeči o teologická studia navštěvovat velmi kvalitní gymnázia. Oba konvikty však byly po roce 1938 zabaveny a zrušeny. Jen velmi obtížně se podařilo zachránit liturgické předměty a některé knihy.

Zájemci o studium teologie na univerzitní úrovni pak odcházeli do Prahy na teologickou fakultu Německé Karlovy univerzity. Ze zahraničních ústavů pro německy hovořící studenty byla oblíbená teologická fakulta v Innsbrucku. Formace pro řízení duchovní správy pak probíhala v kněžském semináři v Praze – Dejvicích. V dobách první Československé republiky bylo v jednom období až 114 alumnů teologie německé národnosti z celkového počtu 213, což byl vůbec nejvyšší počet německy mluvících bohoslovců v dejvicím semináři.

Po záboru našeho pohraničí při zřízení Sudetoněmecké župy byli všichni němečtí teologové přeřazeni z pražského semináře. Studenti čtvrtého

⁵³ Podle výpovědi P. Jiřího Mošny, nar. 1928, duchovního správce na Tachovsku a v Městě Touškově v letech 1952-1998.

a pátého ročníku přešli na kněžský seminář v Litoměřicích, ostatní na kněžské semináře v Německu.⁵⁴

29. června 1939 mělo kněžské svěcení přijmout 19 německých diákonů, kteří byli připravováni pro službu v pražské arcidiecézi. Jednalo se o diákonky, kteří dokončovali svá studia v Litoměřicích. Při této příležitosti se vyskytly potíže, neboť kandidáti kněžství podali žádost u pražského ordinariátu, aby mohli být svěceni v Chebu, v arciděkanském kostele. Žádost byla ovšem pražským arcibiskupstvím striktně zamítnuta. Tito kandidáti kněžství téhož roku po Velikonocích pod vlivem propagandy však vstoupili manifestačně a hromadně do Henleinova hnutí. Rektor pražského semináře Beranovi zdůvodnili tento krok tím, že lid se zcela ztotožnil s tímto hnutím a kněží, kteří budou sloužit ve farnostech, nacházejících se toho času v generálním vikariátu Ostrov nad Ohří, nemohou sdílet jinou myšlenku než jejich farníci.

K zamítavému postoji svěcení byl pražský arcibiskup Karel kardinál Kašpar vybidnut přímo Svatým stolcem. Chargé d' affaires pražské nunciatury upozornil kardinála Kašpara 31. května 1938 na rozhodnutí papeže Pia XI., že nesmí dojít ke svěcení německých bohoslovců. Po počátečním roztrpčení německých kandidátů na kněžství, kdy dokonce označili kardinála Kašpara, jako necitlivého člověka, který trestá národnostně uvědomělé seminaristy, podepsali nakonec všichni, že učinili nepředložený krok. Po tomto uznání svého nepředloženého jednání přišlo 21. června 1938 z Říma, že mohou být němečtí diákonci vysvěceni na kněze v pražské katedrále sv. Víta.⁵⁵ Čtvrtý ročník se mohl vrátit do Prahy začátkem roku 1939, kde mezitím byly zahájeny přednášky na Německé Karlově univerzitě a kde profesor Kindermann shromáždil rozptýlené teology v nově založeném teologickém

⁵⁴ Podle výpovědi P. Karla Reisse, nar. 1910, sekretáře generálního vikáře v Ostrově nad Ohří, v letech 1940-1945

⁵⁵ Polc, Jaroslav: Studie, Řím, 1989-1990

konviktu v Praze na Žižkově. Za generální vikariát Schlackenwert poté studovalo 31 teologů.⁵⁶

4.1.5 Řeholníci na území generálního vikariátu Ostrov nad Ohří (Schlackenwerth) a jejich vliv na řízení církevní správy

Církevní řády, působící v rámci římskokatolické církve, mají svoje provincie. Tyto provincie se zpravidla nekryjí s diecézními hranicemi ve kterých působí. Přesto jsou ale podle kodexu církevního práva podřízeni diecéznímu biskupovi, a to především jedná-li se o řády, které zajišťují chod církevní správy. V generálním vikariátu Schlackenwerth působila celá řada mužských i ženských řádů. Z mužských řádů to byl rytířský křížovnický řád s červenou hvězdou, který v době záboru měl 12 kněží, 1 novice a spravoval v církevní správě generálního vikariátu 6 farností.

Premonstráti z kláštera v Teplé měli v této komplikované době 69 kněží, a 1 novice.⁵⁷ Kněží z tepelské kanonie řídili v církevní správě generálního vikariátu 25 farností.

Velmi důležitou roli jak v duchovní, tak i v církevní správě sehráli v té době františkáni, kteří působili v Chebu a v Sokolově. Rovněž pak kapucíni, se sídlem v Sokolově a Maria Sorg.

Redemptoristé působili v Karlových Varech a na Sv. Anně u Plané. Po odsunu se podařilo redemptoristům pod vedením P. Dr. Augustina Reimanna získat alespoň sudetoněmeckou viceprovincii v pozdější Německé spolkové republice.⁵⁸

V Chebu dále působili a podíleli se na řízení církevní správy Obláti Panny Marie, rovněž tak i Misionáři Nejsvětějšího Srdce Ježíšova, řádoví kněží františkánů a kapucínů. Obláti Panny Marie a Misionáři Nejsvětějšího

⁵⁶ Schematismus der Geistlichkeit des Generalvikariates Schlackenwerth, des deutschen Anteils der Erzdiözese Prag für das Jahr 1940 (Stand vom 1. Februar 1940)

⁵⁷ Podle výpovědi PhDr. Milana Hlinomaze, PhD., nar. 1959, knihovníka a archiváře v klášteře Teplá.

⁵⁸ Podle výpovědi Františka Líkaře C.Ss.R., nar. 1914, v době Protektorátu Čechy a Morava faráře v redemptoristickém klášteře v Obřístí, pozěji farář v Plzni, Dolní Bělé a na Svaté Hoře v Příbrami.

Srdce Ježíšova pocházeli většinou z Německa a po válce byli všichni odsunuti. Vzhledem k tomu, že na území Velkoněmecké říše v době druhé světové války hrozila konfiskace klášterů, byla většina řeholních kněží z rozhodnutí pražského arcibiskupství převedena do duchovní správy. Nejvíce v pastorační práci pomáhali řádoví kněží z františkánských klášterů v Chebu a Tachově. Podobně tomu bylo i u kapucínů v Sokolově a Maria Sorg, redemptoristů v Karlových Varech, a u Oblátů Panny Marie v Chebu.

V pohraničí působily také řeholnice z různých řádů a kongregací. Před zábořím našeho pohraničí bylo v aktivní službě na tomto území kolem 2 800 sester v 34 kláštorech. Více než 57% těchto řeholnic pocházelo ze skromných poměrů, a to především z rodin drobných rolníků. Ve většině klášterů žily německé sestry, na některých místech působily společně s českými řeholnicemi, které byly v menšině. Většinou se soustřeďovaly na práci s nemocnými a na pedagogickou činnost. V roce 1939 však musely všechny řádové sestry odejít ze školství.

Statistika vypovídá, že v roce 1939 Velkoněmecká říše zrušila na zabraném území 43 základních škol, 25 obchodních škol, 31 rodinných škol, 1 dívčí učitelský ústav, 1 ústav pro výchovu učitelek ručních prací a prací v domácnosti, 2 semináře pro výchovu dětí v mateřských školách, 3 pomocné školy a 102 jazykových kursů.⁵⁹ Ve všech případech se jednalo o pedagogická zařízení, která byla vedena řeholními sestrami. Řeholní sestry věnující se výchovné a vzdělávací práci pak většinou přešly do pečovatelských a léčebných ústavů. Velké většina řeholnic pak působila v nemocnicích.

Velmi důležitou práci při řízení generálního vikariátu v Ostrově nad Ohří sehrály sestry křesťanské lásky, neboť 10 jich působilo ve finanční správě generálního vikariátu, další pak v nejrůznějších funkcích. Jejich činnost v církevní správě spočívala také v tom, že zapůjčily svůj objekt s 15

⁵⁹ Václav Kural, Zdeněk Radvanovský: „Sudety“ pod hákovým křížem. Albis international, Ústí nad Labem, 2002

místnostmi jako administrativní prostory generálnímu vikariátu v Ostrově nad Ohří.

4.1.6 Jurisdikční nositelé v generálním vikariátu a jejich sídlo

Vznik a celý chod církevní správy v nově vzniklém generálním vikariátu se převážně odehrával v napjaté předválečné a válečné době. Uchování duchovního života a funkčnost církevní správy je nedílně spjata s knězem, který byl na podzim v roce 1938 pověřen tímto úkolem a který musel přes všechny těžkosti udržet právní a duchovní systém ve svěřené části pražské arcidiecéze. Pražský arcibiskup Karel kardinál Kašpar určil po důkladném zvážení pro tuto práci preláta mons. Karla Bocka z Ostrova nad Ohří. Dne 30. 11.1938⁶⁰ jej jmenoval pro tuto část arcidiecéze arcibiskupským komisařem a od března 1939 generálním vikářem. Karl Bock pocházel z této části pražské arcidiecéze, vykonával zde léta i pastorační činnost, a proto znal dokonale místní lid.

Prelát Karl Bock se narodil 27.10.1879 v Schönwaldu u Tachova v prostých rolnických poměrech. Po absolvování gymnázia ve Stříbře, odešel na teologickou fakultu Karlo – Ferdinandovy univerzity v Praze. Zde studoval v letech 1901-1905 a dne 29.9.1905 byl vysvěcen na kněze. Karel Bock nejprve působil jako kaplan ve Vejprtech, od roku 1908 byl farářem v Barringenu a od roku 1936 byl osobním děkanem v Ostrově nad Ohří. Byl rovněž nositelem celé řady církevních vyznamenání, jako např. monsignore, papežský osobní prelát, kanovník v české kolegiální kapitule Altbunzlau atd.

Od 1.10.1938 do 4.11.1938 se uskutečnilo po etapách vojenské obsazení sudetského území. Už v těchto prvních týdnech obdržel děkan Bock v Ostrově nad Ohří osobní dopis od kardinála Kašpara s pověřením, aby se postaral o duchovní a církevní správu. Dne 30.11.1938 byl vydán oficiální jmenovací dekret pražského arcibiskupa kardinála Kašpara pro děkana Karla Bocka, kde byl pověřen řízením zabrané části pražské arcidiecéze. Nejprve

byl prelát Karl Bock jmenován jako komisař, později jako generální vikář sudetoněmecké části pražské arcidiecéze. Tím byl dán počátek k rozsáhlé organizační práci na poli církevní a duchovní správy.

4.1.7 Objekty generálního vikariátu a jeho personální složení ⁶¹

Skutečnost, že místo pro sídlo generálního vikariátu zůstalo v Ostrově nad Ohří, lze přičíst nově jmenovanému generálnímu vikáři Karlu Bockovi, který zde v té době vykonával funkci faráře. Za krátký čas po vyhlášení generálního vikariátu byly sice na preláta Karla Bocka učiněny nátlaky, aby svůj úřad přenesl do Karlových Varů, jako do sídla vládního prezidenta v tzv. Říšské župě sudetské (Reichsgau Sudetenland). Ovšem tyto snahy záhy ztroskotaly, neboť prelát Bock poukazoval na svoje stáří a administrativní problémy, které by s tím byly spojeny. Ztroskotaly rovněž i všechny intervence nejbližších přátel, jako např. P. Hackera a celé řady kněží, kteří ještě v roce 1940 naléhali na generálního vikáře Bocka, aby přesídlil do Chebu, neboť by zde mohly začít konkrétní práce na založení nového německého biskupství. Generální vikář Bock zdůrazňoval, že tento stav pražské diecéze je provizorní a k utvoření nového biskupství musí dát souhlas Vatikán.

Karl Bock jako generální vikář neustále respektoval ústředí pražského arcibiskupství a svoje představené, tj. pražského arcibiskupa kardinála Kašpara a po jeho smrti administrátora arcidiecéze Dr. Bohumila Opatrného. Ke vzniku nového biskupství v Chebu, tedy k rozdělení pražské arcidiecéze, se vyjadřoval zcela jasně: „Po mně a po válce.“ Nelze říci, že by generální vikář Karl Bock se vyloženě stavěl proti vzniku chebského biskupství. O tom svědčí i memorandum, které zadal zpracovat svému sekretáři Karlu Reißovi a předal ho vatikánskému nunciovi v Berlíně Orsenigovi při návštěvě Ostrova nad Ohří. Po několika týdnech přišla stejnou cestou odpověď z Říma, která konstatovala, že řešení otázky nového biskupství v Chebu přichází v úvahu

⁶⁰ ORDINARIATS-BLATT der Prager Erzdiözese, Nr.12/1938 (jmenovací dekret)

až po ukončení války. Na základě této odpovědi generální vikář Bock neučinil žádný krok, který by směřoval k rozdělení pražské arcidiecéze, neboť pro něj byla jasná odpověď z Říma, a tu respektoval po dobu trvání generálního vikariátu se sídlem v Ostrově nad Ohří.

Karl Bock se spíše snažil vyřešit otázky v tomto provizoriu, ve kterém se pražská arcidiecéze nacházela. Proto se v Ostrově nad Ohří začalo s budováním úředních místností, aby byla možnost plynulého chodu duchovní a církevní správy. K dispozici byl rozlehlý farní dům a pronajaté místnosti bývalého piaristického kláštera s gymnasiem. Piaristé vlastnili tento objekt až do roku 1877, kdy Ostrov nad Ohří definitivně a navždy opustili. Ovšem činnost piaristů v této koleji přestala již v roce 1876. Od roku 1898 si pronajali bývalý piaristický klášter sestry křesťanské lásky od města na 50 let. Tato nájemní smlouva trvala i v době okupace, a tím, že v klášteře začala působit církevní správa generálního vikariátu, nedošlo k jeho konfiskaci. Sestry křesťanské lásky byly po válce odsunuty, neboť byly německé národnosti, a celý objekt pak zpustl.

Pochopitelně, že celá administrativa generálního vikariátu se musela zprovoznit a k tomu bylo zapotřebí nemalých finančních nákladů. Vnitřní vybavení šlo nejprve na osobní účet generálního vikáře, bez finanční podpory pražské arcidiecéze. Po přechodnou dobu sice přispívala státní správa Velkoněmecké říše měsíčně ve výši 300,- RM, ale s přibývajícými válečnými potížemi narůstaly i finanční problémy.

V dubnu roku 1940 byl kaplan Karl Reiß jmenován sekretářem v hodnosti biskupského sekretáře a zůstal v této funkci až do zrušení generálního vikariátu.

Pro pastorační záležitosti byl v listopadu 1939 zřízen úřad duchovní správy v klášteře sester křesťanské lásky (Maria Treu). Řízením této činnosti byl pověřen P. Dr. Anton Stahl SJ, který před tím působil na gymnáziu

⁶¹ Podle výpovědi P. Karla Reisse, nar. 1910, sekretáře generálního vikáře v Ostrově nad Ohří, v letech 1940-1945

v Doupově. Tato duchovní správa zajišťovala všechny druhy aktuální duchovní péče, vikariátní konference kléru, činnost klášterů a také zajišťovala péči o kněžský dorost. Řízení duchovní správy bylo velmi obtížné, neboť existoval velmi přísný státní dozor.

Velmi obtížné bylo zřizování finanční kanceláře pro vybírání zákonných církevních příspěvků, neboť Sudetoněmecká župa byla neustále územím, kde nebyl platný říšský konkordát, který by dával možnost k realizaci těchto záležitostí. Tedy z hlediska kodexu církevního práva se jednalo o oblast, kde neustále zůstával v platnosti *modus vivendi*, který byl platný ve všech československých diecézích a ani v době druhé světové války nebyl zrušen. Je zajímavé, že tento způsob úmluvy respektovala Velkoněmecká říše až do konce jejího trvání.

Celé území Československa, které připadlo po Mnichovské dohodě do záboru, bylo z pozice Velkoněmecké říše považováno za oblast bez konkordátu. Nastaly proto hlavně finanční problémy, které bylo třeba bezodkladně vyřešit. Na tomto území, které nepodléhalo konkordátu, nebyla zavedena jako v německých diecézích církevní daň. Věřící proto nebyli na tento systém zvyklí a byla to pro ně zcela nová záležitost. Církev se hlavně obávala, že dojde k hromadnému vypisování z jejich řad, bude-li na svých věřících v zabraných oblastech vyžadovat církevní poplatky formou daně. Zde se však ukázala oddaná zbožnost sudetských Němců, kteří i v těžké ekonomické situaci zachovali přízeň římskokatolické církvi a přijali tyto novoty.

Státní úřady ve skrytu duše doufaly, že dojde k hromadnému vystupování z církve a tím bude i ulehčena státní kontrola. Vybírání církevních příspěvků v „Říšské župě Sudety“ bylo vydáno nařízením říšského církevního ministerstva dne 2.9.1939.⁶²

Na základě dohody o církevních příspěvcích mohly tak být splněny nejdůležitější finanční úkoly. Platy duchovních zajišťoval stát, dále si kněží jako i před tím ponechávali intence za odsloužené mše a příspěvky ze štoly.

Tyto zisky, které nebyly zahrnuty do státní výplaty, byly podřízeny přísným daňovým přiznáním. Státní platy byly však velmi nízké, proto bylo ještě umožněno kněžím pobírat plat za výuku náboženství, jako státní učitelé. Tento plat byl ovšem redukován počtem odučených hodin, a proto také byl velmi nízký. Podle vzpomínek kněží z tehdejší doby, pokrývaly platy za odučené hodiny většinou jen náklady na dopravu.

Je zajímavé, že říšské církevní ministerstvo mělo i jisté peněžní fondy, které měly být využity na údržbu a chod provozních budov církve, včetně kostelů. Vzhledem k tomu, že stavební záměry nemohly být během války realizovány, zbyly tyto rezervní fondy ještě po zrušení generálního vikariátu v Ostrově nad Ohří. Při přebírání veškeré agendy generálního vikariátu v roce 1945 byly u jistých peněžních ústavů vloženy rezervní fondy ve výši 2 385 000,- RM předány pražskému ordinariátu.

Styk generálního vikariátu v Ostrově nad Ohří s arcibiskupským ordinariátem v Praze byl díky protektorátním hranicím ztížen a omezen státními nařízeními. Arcibiskupský ordinariát v Praze byl silně v práci ochromen kvůli nemoci a smrti arcibiskupa Karla kardinála Kašpara v roce 1941. Opět bylo 5 let sedisvakance, 3 čeští a 1 německý kanovník byli ve vězení, a tak mnohdy mezi kněžími panoval strach a nedůvěra.

Co se týče vztahu mezi oběma generálními vikáři, Karlem Bockem a Bohumilem Opatrným, lze jej hodnotit jako velmi dobrý. Užitečný byl úzký kontakt s berlínským nunciem Orsenigem a s biskupem Wienken, kteří se na cestě do Karlových Varů stavěli v Ostrově nad Ohří a nechali se průběžně informovat o stavu věci. Je pravda, že generální vikář Karl Bock byl zcela oddán pražskému vedení, ale přesto musel respektovat jistá církevní nařízení z německé biskupské konference ve Fuldě. Bylo to pochopitelné, neboť území tohoto arcibiskupského generálního vikariátu se nacházelo na území jiného státu a bylo nutné dodržovat jistou kontinuitu.

⁶² Věstník 39/89

Občas přišla do Ostrova nad Ohří všeobecná církevní nařízení z kanceláře předsedy biskupské konference ve Fuldě, kardinála Bertrama, který byl jinak arcibiskupem vratislavským. Na biskupské konferenci ve Fuldě byl zastoupen sudetoněmecký klérus pouze biskupem Dr. Antonem Weberem z Litoměřic.

V církevních matrikách došlo k důležitým změnám kvůli zavedení velkoněmeckého manželského práva v kraji Sudety s účinností ze dne 1.1.1939⁶³ a německého práva o rodinném stavu s účinností ze dne 24.4.1939.⁶⁴ Ve Velkoněmecké říši byl nařízen jako jediný platný sňatek státní, včetně zápisu do státní matriky. Církevní sňatek byl dobrovolný. Nebylo proto přípustné jako v Protektorátu uzavřít pouze církevní sňatek. Zde si občané, žijící na zabraném území, museli rovněž zvykat na nová nařízení, která jim byla dosud cizí.

Další práce v církevní správě nastala matričními výpisy o arijském původu. Za tyto výpisy se účtovalo 0,60 RM. Podle vzpomínek některých kněží, a to hlavně z chudších farností, byly tyto výpisy z matriky po přechodnou dobu důležitým zdrojem příjmů, ale pro práci duchovní správy velkou zátěží.

Výuka náboženství na školách byla sice možná, ale pod přísným dozorem státu. V roce 1940 působilo v generálním vikariátu ještě 20 katechetů a 10 profesorů náboženství na plný úvazek. Jinak byla výuka náboženství udělena kléru duchovní správy a několika laickým katechetům. Výuka náboženství ve farních budovách byla sice hrazena, ale častokrát zamezena.

K biřmování přicházel světící biskup Dr. Remiger z Prahy. Biskup byl i před válkou pražským světícím biskupem pro Němce žijící na území pražské arcidiecéze. Od roku 1940 pak přijížděl každoročně 3 krát – 4 krát do generálního vikariátu. I přes všechny překážky se biřmování zúčastnily děti a

⁶³ věstník 39/1

⁶⁴ věstník 39/64

z větší části dospělí a přijímali svátost biřmování ve vsí vážnosti a zbožnosti. Dá se říci, že i v těchto zlých dobách se lidé neodvraceli od svojí víry. Přesto byla celá církevní i duchovní správa ochromena dohledem nad kněžími ze strany spolupracovníků.

Církevní správa pocítovala i celou řadu jiných příkoří, jako např. stálý úbytek kléru, neboť většina mladých kněží musela rukovat, dále přibývala opatření nutná proti narůstajícím leteckým náletům, což vedlo k omezení celé řady bohoslužeb, byla tu i opatření říšské komory písemnictví, která neustále nabádala k omezování spotřeby papíru a materiálu na psaní. Silně byla omezena i spotřeba svíček, mešního vína, mouky na hostie, docházelo k odnětí licence pro používání služebních vozů a k odevzdávání zvonů. A přesto se duchovní správa nezhroutila, ba ani nezastavila. Horší časy se dostavily až po několika letech a stopy nacházíme ještě dnes v XXI. století, kdy v průběhu let celá řada farností zanikla a některé kostely v pohraničí buď zmizely, nebo jsou v rozvalinách.

4.1.8 Říšský konkordát a jeho aplikace na zabraném československém území v letech 1938 - 1945

V Německu bylo až do počátku 20. století církevní právo, uznané na tridentském koncilu, ze strany státní správy respektováno dosti benevolentně. Tento postoj se mnohdy promítal i v církevní správě římskokatolické církve. Konkrétní řešení přinesla až bula papeže sv. Pia X. „Provida sapientique“, ze dne 8. ledna 1906. Papež rozšířil tridentský článek „Tametsi“ po celém území Německa a tak odboural mnoho nejasností, se kterými se potýkala i církevní správa římskokatolické církve. Jednalo se především o problém, kdy dva katolíci spolu uzavírají manželskou smlouvu. Pochopitelně tato bula se nevztahovala na smíšená manželství a sňatky nekatolíků. Bula tedy řešila problém mezi církví a státem o uzavírání katolických manželství. Od r.1906 se v Německu, stejně jako v jiných katolických zemích, stal právoplatným sňatek, uzavřený před katolickým farářem a dvěma svědky.

Konstituce „Provida“ byla však pozměněna kodifikací (can. 1099, § 1), nikoli již dekretem kongregace koncilu „Ne temere“ ze dne 2. srpna 1907, v tom směru, že nápadná výjimka o smíšených sňatcích byla odvolána, takže také smíšená manželství (matrimonia mixta) i v Německu podléhají formě zákonné. Kodifikace tohoto práva jasně vymezila, kdo je a není katolík.(can. 1099).

Přesto je nutné připomenout, že jak v Německu, tak i v Čechách nebylo uzavírání civilního manželství ve velké oblibě. Tato skutečnost přetrvala i když frankfurtský parlament zavedl r. 1850 povinný občanský sňatek.

Povinný civilní sňatek byl pak nařízen říšským zákonem ze dne 6. února 1875 a zostřen občanským zákoníkem, platným od 1. ledna 1900. Bylo trestné oddávat církevně, dokud snoubenci nepředložili výkaz o občanském obřadu. Výjimku připouští zákon pro případ smrtelné nemoci jednoho ze snoubenců.

Na osobní zásah císaře Viléma I. byla vsunuta do zákona z roku 1875 smírná věta, že náboženské povinnosti nejsou státním manželským zákonem nijak dotčeny. V církevní správě se vžil pro toto Vilémovo rozhodnutí název císařský paragraf.

K jistým změnám a konkretizacím došlo pak při tvorbě konkordátu mezi Velkoněmeckou říší a Vatikánem Tento říšský konkordát byl podepsán 20. července 1933 ve Vatikánu a ratifikován byl 10. září téhož roku. Říšský konkordát silně ovlivnil celou církevní správu římskokatolické církve v tehdeším Německu. Bezpochyby lze říci, že silně provázal státní a církevní správu, neboť říšský konkordát jasně hovořil o společném přání smírných vztahů mezi Svatou stolicí a Velkoněmeckou říší.

Konkordát jasně předkládal snahu o upevnění a rozvíjení vztahů, na které bude dbát římský papež a německý říšský prezident. Konkordát mezi Vatikánem a Velkoněmeckou říší měl celkem 34 článků, k nimž byl přidán závěrečný protokol, který tvoří nerozlučnou součást, neboť upřesňuje některá místa smlouvy. Celý říšský konkordát byl ve své podstatě doplňkem

konkordátů, uzavřených již po první světové válce mezi německými státy a Svatým stolcem. Dá se tedy říci, že jako základ pro tvorbu říšského konkordátu byly vzaty konkordáty bavorský, který byl schválen a ratifikován v roce 1925 v Mnichově, dále bádenský, schválený zemským sněmem v roce 1932 a pruský, schválený a ratifikován v roce 1929.⁶⁵

Na zabraném československém území po Mnichovské dohodě sice nebyl kladen důraz na dodržování říšského konkordátu, ale pro duchovní sloužící v této oblasti byla jeho znalost nezbytná, neboť jak je výše uvedeno, konkordát se promítal v mnohém do státní správy, která musela být striktně dodržována i z pozice církevní správy. Na území Protektorátu Čechy a Morava se důsledky konkordátu promítaly v duchovní správě jen pro občany německé národnosti. Je pozoruhodné, že Velkoněmecká říše nevydala žádné oficiální prohlášení pro dodržování říšského konkordátu na zabraném území bývalé Československé republiky.

Platnost konkordátu byla v Německé spolkové republice potvrzena v roce 1957 Spolkovým ústavním soudem.

4.1.9 Konec generálního vikariátu v Ostrově nad Ohří

Pádem třetí říše a vstupem sovětských a amerických vojsk v květnu 1945 na toto území přestaly Sudety a tím také generální vikariát de facto existovat.

Msgr. Dr. Jan Boukal, poslední sekretář zesnulého kardinála Kašpara, byl pověřen ordinariátem, aby převzal spisy, investiční majetek a rezervní fondy finanční kanceláře v Ostrově nad Ohří. Tento úkol splnil správně a taktně, oproti některým českým kněžím, kteří byli pověřeni převzít německé farnosti.

Generálnímu vikáři a jeho sekretáři zbyl ještě úkol naplánovat vystěhování kněží, řeholníků a řeholnic. Byl to úkol nesmírně těžký, neboť jak

⁶⁵ Dr. Josef Šíma, Právo konkordátní a konkordáty po světové válce, Praha 1934

je známo, na celé řadě míst docházelo ke svévolnému vyrovnávání účtů, což porušovalo předepsané dohody. Na tuto skutečnost poukázal ve své zprávě sekretář generálního vikáře Karl Reiß a adresoval ji papežskému nunciovi, který v té době ještě sídlil v Praze. P. Reiß byl po odeslání těchto informací vatikánskému nunciovi zatčen a 5 měsíců vězněn v Karlových Varech, po té odsunut do Německa.

Prelát Karl Bock i většina kněží německé národnosti z této části pražské arcidiecéze byla vystěhována i se svými farníky většinou do sousední řezenské diecéze. Mnoho se jich také rozptýlilo po ostatních německých diecézích, kde vykonávali duchovenskou službu, neboť v té době byl v Německu katastrofální nedostatek kněží.

Karl Bock se usadil koncem září 1946 v Bavorsku. Již neměl v úmyslu zaujmout vedoucí církevní postavení, ale upřímně řečeno není ani zpráv, že by mu bylo z nějakých míst v Německu nabízeno. Se svojí vlastní skromností se spokojil s místem beneficiáta v malé vesničce Großenpinning u Landau/Isar. Zde strávil svá poslední léta života a zemřel dne 27.6.1967. Na tamějším hřbitově pak našel svůj poslední odpočinek.

Pro zbožné a pracovité lidi, jakými byli sudetští Němci, byla Československá republika v letech 1918 - 1938 se svými demokratickými principy doslova zemí zaslíbenou. Stačilo však jedno jejich zakolísání a slepá důvěra a celá řada poctivých lidí přišla navždy o svůj domov. Ostatně již někteří horlivci vystřízlivěli, když museli narukovat do nesmyslné války. Důsledky pak byly ještě tragičtější, neboť zanedlouho přicházely zprávy o prvních ztrátách na životech, které rapidně stoupaly.

4.2 Generální vikariát v Trutnově v letech 1938 - 1945

Generální vikariát v Trutnově byl jako i další generální vikariáty, popř. administratury česko-moravských diecézí, zřízen nově na podzim roku 1938 v

důsledku nového politického pohraničního pásma mezi Československou republikou a Velkoněmeckou říší.

Ani Královéhradecká diecéze neunikla tomuto násilnému zásahu, který plynul z Mnichovské dohody mezi Německem, Itálií, Francií a Anglií ze dne 29.9.1938. Tak byli Češi a Němci, katolíci, žijící po staletí vedle sebe, násilně roztrženi, což se odrazilo i v řízení církevní správy královéhradecké diecéze.

Tím byl prakticky znemožněn přístup k sídelnímu biskupovi v Hradci Králové. Královéhradecká konzistoř v čele s biskupem Píchou musela tak řešit vzniklou situaci, kterou byla značně zaskočena, neboť s tímto stavem, který nastal v českých a moravských diecézích, nepočítal ani Svatý stolec, který měl vždy v záloze nějaká provizorní řešení z hlediska církevní správy, neboť musel reagovat na politické situace, o které již v této době nebyla nouze. V královéhradecké diecézi šlo z hlediska politického území o podobný případ, jako byl v pražské arcidiecézi, litoměřické diecézi a olomoucké arcidiecézi, kdy zabrané území se nacházelo zcela v Sudetské župě a nastaly tak komplikace takového rázu, jako v českobudějovické diecézi, kde zabraná část připadla pod správu dvou rakouských a dvou německých diecézí. Respektovat se však musela skutečnost, že vláda Hitlerovy říše vyžadovala co největší odtržení Němců od české správy, což platilo i pro správu církevní.

4.2.1 Zřízení generálního vikariátu v Trutnově

První zprávu o zřízení generálního vikariátu podal sám pozdější generální vikář, Richard Popp: Ten oznámil kněžím na zabraném území královéhradecké diecéze, že dne 21. října 1938 byl jmenován svým biskupem Mořicem Píchou generálním vikářem pro část diecéze, ležící na území Sudet. Zároveň oznámil kléru sloužícímu v církevní správě na tomto území, že pro tento účel obdržel částku ve výši 2 000,- Kč, což po nadiktovaném měnovém kurzu Velkoněmeckou říší činilo 200,- RM (říšských marek).

Takto hmotně vybaven se pustil trutnovský arciděkan a nový generální vikář do zřizování církevní správy na území královéhradecké diecéze, která

se nacházela od podzimu 1938 v záboru. To byla jediná materiální podpora, která mu kdy byla dána. Richard Popp rovněž obdržel od královéhradeckého biskupa Píchy jmenovací dekret, který mu zaručoval na svěřeném území královéhradecké diecéze veškeré církevně správní jurisdikce.⁶⁶

Po obdržení dekretu složil Richard Popp slib královéhradeckému biskupovi Píchovi. K dekretu, který Popp obdržel, údajně existovala příloha, že titul generálního vikáře mu byl propůjčen a nabude platnosti až po zkušební době, která měla uplynout dne 1. prosince 1939. Tento zdroj informací se opírá pouze o svědectví tehdejších kněží, kteří v této části královéhradecké diecéze sloužili. Písemná forma se však nedochovala. Mezi klérem rovněž kolovaly zprávy, že sám Richard Popp zpochybňoval některé jurisdikční pravomoci, které se týkaly jeho úřadu, neboť byly vyhotoveny narychlo pomocníky generálního vikáře v Hradci Králové a obsahovaly celou řadu kanonických nepřesností a také hlavně chyb gramatických. Zřejmě byly psány osobou, která neovládala dokonale němčinu. Biskup se svým generálním vikářem, kteří museli v rychlosti vzniklou situaci řešit, jim nevěnovali náležitou pozornost.⁶⁷

Vyřešení církevní správy však zcela náleželo královéhradeckému biskupovi dr. Mořici Píchovi, který řídil diecézi od roku 1931, kdy jí převzal po Karlu Kašparovi, který řešil podobné problémy jako pražský arcibiskup. Mořic Pícha působil jistý čas v církevní správě pražského arcibiskupství, naposledy pak jako generální vikář a kapitulní vikář, a to až do roku 1931, kdy byl jmenován biskupem v Hradci Králové. Pícha vystudoval v Římě a platil za předního odborníka v kanonickém právu. Proto zastupoval římskokatolickou církev ve všech jednáních se státem.

Ve svojí královéhradecké diecézi měl poměrně velkou část věřících německé národnosti a i přes veškerou snahu o spravedlnost mezi Němci a Čechy mu mnohdy bývají vytýkány jisté problematické postoje, kterých se

⁶⁶ Ordinariátní List Královéhradecké diecéze 1938, Nr. 11, N:E: 11 775

⁶⁷ AKBMS, Bd. VIII. Janko Anton: Das deutsche Generalvikariat Trautenau 1938-1945, s.50

dopouštěl především v době protektorátu. Přesto lze bez obav říci, že biskup Pícha řídil svojí diecézi z hlediska teologického a církevně-právního jako osoba na svém místě. Dr. Pícha se dožil sjednocení svojí diecéze a spravoval jí až do své smrti v roce 1956.

4.2.2 Územní skladba generálního vikariátu se sídlem v Trutnově

Oblast generálního vikariátu byla prakticky celá osídlena věřícími katolíky německé národnosti. Území se pak táhlo od Krkonoš k Jeseníkům a zasahovalo zemské kraje Vrchlabí, Trutnov, Broumov; Králíky a Lanškroun. Generální vikariát se pak rozprostíral i v části Moravy (Moravská Třebová a Šitava). Hranice směrem k sídelnímu místu biskupa v Hradci Králové byla dána novým hraničním uspořádáním, které ve skutečnosti lemovalo jazykovou česko – německou oblast. Věřících české národnosti bylo v generálním vikariátu velmi málo. O jistých komunitách lze hovořit ve vikariátu Vrchlabí (Hohenelbe) a Králíky (Gulich). Na severu a východě zůstaly diecézní hranice královéhradeckého biskupství nezměněny a byly v přímém sousedství s arcidiecézí Vratislav a generálním vikariátem Kladsko, který byl ještě v té době pod církevní správou pražské arcidiecéze.

Nově vytvořený generální vikariát se sídlem v Trutnově se skládal z devíti vikariátů. V těchto vikariátech se pak nacházelo celkem 115 farností, které spravovalo 130 kněží.⁶⁸ V generálním vikariátu Trutnov bylo ještě 59 řádových kněží,⁶⁹ kteří v průběhu války přecházeli do církevní správy, neboť v důsledku odvodů a odchodu na frontu byl velký nedostatek duchovních.

Generální vikariát se sídlem v Trutnově měl od roku 1938 – 1945 následující skladbu:⁷⁰

1. **Vikariát Opatov** (Abtsdorf), 15 farností, 21 994 katolíků, 198 akatolíků .

⁶⁸ Catalogus Cleri, Dioeceseos Feginae - Gradencensis, Mense Decembri Anni 1942

⁶⁹ Sudety pod hákovým křížem, Albis international, Ústí nad Labem 2002,

⁷⁰ AKBMS, Bd.VIII.1987, s. 52-55

2. **Vikariát Hostinné** (Amau), 12 farností, 23 539 katolíků, 2 102 akatolíků.
3. **Vikariát Broumov** (Braunau), 14 farností, 34 337 katolíků, 2 732 akatolíků.
4. **Chousiníkovo Hradiště** (Gradlitz), 10 farností, 16 126 katolíků, 790 akatolíků.
5. **Velký Uhřínov** (Groß Auerschim), 10 farností, 12 238 katolíků, 168 akatolíků.
6. **Králíky** (Grulich), 10 farností, 15 385 katolíků, 678 akatolíků.
7. **Vrchlabí** (Hohenelbe), 16 farností, 28 256 katolíků, 1 366 akatolíků.
8. **Landškroun** (Landskron), 16 farností, 28 256 katolíků, 1 366 akatolíků.
9. **Trutnov** (Trautenau), 14 farností, 45 375 katolíků, 5 093 akatolíků.

4.2.3 Obyvatelé a klérus generálního vikariátu

Obyvatelé z tohoto území byli převážně římskokatolického vyznání. Jejich horlivá zbožnost byla podmíněna nesmírnou skromností, která vycházela z tvrdé práce. Jejich pracovitost byla dána také přírodními podmínkami Krkonoš a Jeseníků, kde ponejvíce nacházeli obživu.

Nacionalismem třicátých let bylo zasaženo především obyvatelstvo větších měst. Podle úředního sčítání z roku 1930 byl celkový počet obyvatelstva v královéhradecké diecézi 1 584 242 obyvatel, z toho bylo celkem 1 095 483 (69,15%) katolíků, nekatolíků 488 759, německých katolíků 232 456 (21,22 %).⁷¹ Královéhradecký kněžský katalog vydaný k 1.1.1943 podává ještě následující statistiku o stavu věřících ve svojí diecézi a uvádí srovnání v protektorátní části diecéze a v generálním vikariátu Trutnov:⁷²

Katolíci v Protektorátu Čechy – Morava:	857 736
Katolíci v Sudetské části (generální vikariát):	<u>277 935</u>
Celkem	1 085 671
Akatolíci v Protektorátu Čechy – Morava:	369 874
Akatolíci v protektorátu Sudet (generální vikariát)	<u>21 315</u>
Celkem	391 189

Je nutné připomenout, že v těchto výčtech, které katolická církev uváděla, jsou zahrnuti praktikující věřící, kteří se plně účastnili duchovního života a proto jim církevní správa musela věnovat veškeré svoje služby. V generálním vikariátu Trutnov bylo systemizováno celkem 115 farností, z toho bylo 102 světských farností, 3 děkanské úřady v Hostinné (Arnau), Vrchlabí (Hohenelbe) a Landškroun (Landskron), dále 1 arciděkanský úřad v Trutnově (Trautenau), 5 řádových farností, které byly spravovány kněžími

⁷¹ Catalogus Venerabilis Cleri Saecularis et Regularis Dioeceseos Regina - Gradenensis Pro Anno Domini Nostri Jesu Christi 1938, Mense Decembri Anni 1937,

⁷² Catalogus Cleri, Dioeceseos Regina - Gradenensis - Gradencensis, Mense Decembri Anni 1942, s. 463 - 464

z benediktínského kláštera v Broumově, a řádový děkanský úřad v Broumově, který řídili rovněž benediktíni. K tomu ještě 3 expozitury (a to Barzdorf OSB, Halbstadt OSB a Nieder-Soor).

Na území trutnovského generálního vikariátu žilo v této době 125 kněží.⁷³ V církevní správě bylo činných 107 kněží, 9 katechetů, 9 kněží bylo již pensionováno. V trutnovském generálním vikariátu působilo 48 řádových kněží, ale pouze 19 jich působilo v církevní správě. Ostatní se pak podíleli na řeholním životě, a to buď formou meditativní, nebo charitativní. Postupem doby však německých kněží ubývalo, neboť dostávali povolávací rozkazy do armády a církevní správa generálního vikariátu musela tak žádat o kněze cizí národnosti, kteří pak působili v trutnovském generálním vikariátu 11.⁷³

Podle tehdejších informací po vzniku trutnovského generálního vikariátu vypadalo věkové složení kněží působících v církevní správě následovně:⁷⁴

Pod 30 let	7,6 %
30 – 50 let	63,6 %
50 – 70 let	28,8 %

4.2.4 Realizace církevní správy v trutnovském generálním vikariátu

Jako sídlo biskupského generálního vikariátu královéhradecké diecéze na zabraném území bylo vybráno město Trutnov. Na Trutnov padla volba jednak z toho důvodu, že se zde hlásilo ke katolickému vyznání přes 95% obyvatel z celkového počtu 18 000 a také proto, že zde měl katolicismus letitou tradici.

Fara v Trutnově byla založena již ve středověku, a to v roce 1283 a v roce 1350 byl Trutnov povýšen na arciděkanství. Církevní správu zde řídil od roku 1923 zkušený kněz Richard Popp, který znal velmi dobře místní

⁷³ AKBMS, Bd. VIII, 1987, s. 56

⁷⁴ AKBMS, Bd. VIII, 1987, s. 56

poměry a proto byl královéhradeckým biskupem Mořicem Píchou jmenován generálním vikářem pro zabraná území této diecéze.

S jeho jménem je nerozlučně spjata založení generálního vikariátu. Byl to pro něj těžký začátek, neboť jako i v ostatních českých a moravských diecézích zůstal odloučen od biskupské konzistoře a prakticky bez hmotných prostředků. Stál, jak informuje ve své zprávě,⁷⁵ před nelehkým úkolem. Musel prakticky od základů vybudovat svůj úřad za nepříznivých politických podmínek a zároveň vše řídit v souladu s platným kodexem církevního práva.

Je nutné připomenout, že generální vikář Richard Popp měl k dispozici nejméně zkušený realizační tým ze všech generálních vikářů českých a moravských diecézí. Prostory pro úřad Generálního vikariátu zůstaly nezměněny a byly v prostorách trutnovského arciděkanství. S žádostí o personální podporu se generální vikář Richard Popp obrátil na broumovský benediktinský klášter. Broumovští benediktíni však v té době nedisponovali přebytkem kněží, neboť potřebovali duchovní pro svoji správu a proto zprostředkovali generálnímu vikáři kněze z jiných klášterů. A tak do trutnovského generálního vikariátu nastoupil Thiemo Bichlbauer O.S.B. z opatství sv. Petra v Salzburku a novokněz z řádu pallottinů Wilhelm Masnitz P.S.M. z Limburgu, který byl vysvěcen těsně před nástupem do církevní správy v Trutnově 26. 3. 1939.⁷⁶

Protože trutnovský generální vikariát měl velkou finanční nouzi, nemohl si dovolit ani laické správní zaměstnance a proto se obracel na řeholnice, které vypomáhaly za velmi skromných podmínek. V té době jako pomocnice pracovaly v prostorách generálního vikariátu řeholnice Emma Aichlinger ze společenství katolických služebnic z Freiburgu, druhá řeholnice z kláštera voršilek v Hostinné (Arnau). Výpomocnou silou byla ještě laická pracovnice, a

⁷⁵ AKBMS, Bd. VIII.1987, S.57

⁷⁶ CATALOGUS CLERI, DIOECESEOS REGINAE-GRADENCENSIS, MENSE DECEMBRI ANNI 1942
s. 337 - 338

to bývalá správkyňe Katolického německého svazu žen ve Východních Čechách, Annalene Kluge.⁷⁷

Na rozdíl od ostatních generálních vikářů neměl Richard Popp za celou dobu existence trutnovského generálního vikariátu žádného sekretáře. Kuriální úřady byly pak kumulovány pod jednoho kněze, který tak v církevní správě řídil několik oddělení, a to úplně sám. Proto jako další spolupracovníci byli generálnímu vikářovi k dispozici examinatores prosynodales, což jsou vybraní kněží, kteří zkoumají způsobilost kandidátů farních úřadů a farářů, kteří mají být ze svých funkcí odstraněni, a to disciplinární cestou.⁷⁸ Jde ve skutečnosti o členy diecézní kurie. V trutnovském generálním vikariátu byli pro tuto funkci vybráni faráři, kteří měli na starosti ještě svojí farnost.

Kněžský katalog z roku 1943 uvádí, že v této funkci byli tito kněží:

Cölestin Baier, biskupský okresní vikář a děkan ze Zdoňova (Merkelsdorf), vikariát Broumov

Josef Čech, biskupský okresní vikář a děkan z Velkého Uhřínova (Groß – Auerschim), vikariát Rychnov.

Anton Killer, biskupský sekretář okresního vikariátu a farář z Kačerova (Ketzelsdorf bei Zwittau).

Josef Knauer, biskupský okresní vikář a děkan z Heřmanových Sejf (Hermannseifen), vikariát Hostinné. .

Josef Kubek, biskupský sekretář okresního vikariátu a farář, z Velké Úpy (Großaupa), vikariát Trutnov

Heinrich Rücker, biskupský okresní vikář a farář z Opatova (Abtsdorf).

Aby splňoval úřad generálního vikáře alespoň základní personální požadavky, plynoucí z kodexu církevního práva, musela být obsazena alespoň nedůležitější místa v kurii, která de facto nahrazovala v tomto čase

⁷⁷ AKBMS, Bd. VIII.1987, s.57

královéhradeckou konzistoř. Proto museli být jmenováni i tzv. faráři poradci (parochi consultores). Tuto funkci v trutnovském generálním vikariátu zastávali

Josef Knauer, biskupský okresní vikář a děkan z Heřmanových Sejf (Hermannseifen).

Josef Čech, biskupský okresní vikář a děkan z Velkého Uhřínova (Groß – Auerschim).

Dále musel generální vikář se souhlasem královéhradeckého biskupa Mořice Píchy jmenovat poradce pro otázky církevních statků: Zde byli opět jmenováni stejní pracovníci jako do předešlých funkcí.

Cölestin Baier, biskupský okresní vikář a děkan ze Zdoňova (Merkelsdorf).

Josef Čech, biskupský okresní vikář a děkan z Velkého Unříněva (Groß – Auerschim).

Josef Knauer, biskupský okresní vikář a děkan z Heřmanových Sejf (Hermannseifen).

Za duchovní správu zodpovídali:

Vedoucí duchovní správy Heinrich Röttgen P.S.M. z Trutnova (Trautenau) a farní administrátor Josef Tschöp z farnosti Svoboda nad Úpou (Freiheit), vikariát Trutnov.

Za církevní památkovou péči byl zodpovědný dr. Beda Menzel O.S.B., farní administrátor z Ruprechtic (Ruppersdorfu), vikariát Broumov.

Jako na celém zabraném území Československé republiky musela reagovat církevní správa na vládní nařízení Velkoněmecké říše. Po zavedení povinné platby příspěvků na církev musel generální vikář Richard Popp zřídit i pro tuto instituci kontrolní orgán, který byl odpovědný za finanční kázeň v této oblasti. Tento orgán měl v církevní správě charakter komise. Zároveň bylo

⁷⁸ CODEX IURIS CANONICI, 1919, can 363 n.

třeba řešit i právní úkoly generálního vikariátu. Touto funkci pověřil Richard Popp dr. Ernsta Jantsche⁷⁹, který platil za velkého znalce v oboru obojího práva. Ernst Jantsch zemřel v prosinci roku 1942. Jeho nástupcem se stal dr. Wilhelm Jelen. Dr. Jelen byl sice evangelického vyznání a v této církvi zastával i vysoké místo vrchního církevního rady Německé Evangelické církve na území Sudetské župy. Ale jako právník se osvědčil i v katolické církvi. Zanedlouho byl však dr. Jelen povolán do wehrmachtu a místo právníka pro trutnovský generální vikariát zůstalo až do jeho zániku neobsazeno.

4.2.5 Konec generálního vikariátu

Vojenské zhroucení Velkoněmecké říše v květnu 1945 vytvořilo nové mocenské poměry. ČSR se vrátila zpět k hranicím, které měla před rokem 1938, s výjimkou Zakarpatské Rusi. Tím se opět diecéze staly funkčními na základě modu vivendi z roku 1928. Postupně byly rušeny i generální vikariáty českých a moravských diecézí, neboť církevní správu narušil odsun Němců, který trval až do roku 1946. Všechny diecéze přišly o značný počet věřících a celá řada farností zůstala neobsazena duchovním správcem. Biskupský ordinariát v Hradci Králové jako jeden z prvních vyslal českého kněze Josefa Nováka do bývalého sídla generálního vikariátu v Trutnově. Pater Novák měl převzít církevní správu od bývalého generálního vikáře Richarda Poppa, neboť tomu bylo oznámeno, že v nejbližší době bude odsunut do Německa. Novák byl zároveň vybaven jurisdikcemi, které umožňovaly zrušení generálního vikariátu v Trutnově, dále byl zplnomocněn k převzetí majetku a převedení zpět pod královéhradeckou konzistoř. Jurisdikce rovněž rušila všechna personální obsazení, která vznikla v době generálního vikariátu v Trutnově, a to vše mělo být vyřešeno do konce srpna 1945. Všechna tato

⁷⁹ Meine Begegnung mit Prälat Popp. Von Oberkirchenrat Dr. Wilhelm Jelen, früher Ratsanwalt und Justitiar des Generalvikariates zu Trautenau. In: Priesterjubiläumsfeier S. 12-14

ustanovení byla uvedena v úřední listině královéhradecké diecéze ze dne 7. června (N.E. 4930). Doslovné znění této listiny bylo následující: ⁸⁰

N.E. 4930 Zrušení generálního vikariátu bývalé Sudety.

- 1. Následkem zrušení hranic bývalé Sudetské župy vrací se celá diecéze do jednotné správy. Rušíme proto generální vikariát v Trutnově, jež dosud zastával prelát msgre. Richard Popp, arciděkan v Trutnově. Přestávají tudíž také fakulty, jemu udělené dekrety ze dne 21. října 1938 N.O. 1302/O.Bl.1938 S.117/ a ze dne 1. prosince 1939 N.O. 1561/O.Bl.1939 S.115.*
- 2. Po převzetí veškerého církevního majetku tohoto generálního vikariátu biskupskou konzistoří královéhradeckou spravuje jej dále pod jejím dozorem prelát msgre. Richard Popp, arciděkan v Trutnově, za tím účelem, aby jej likvidoval v mezích jeho určení, dokud jinak nebude rozhodnuto. Bud' též proto na něho řízeny všechny záležitosti týkající se platů duchovenstva a příspěvků farních osad.*
- 3. Odvoláváme z úřadu prosynodální examinátory, faráře konsultory, členy sboru pro administraci církevního jmění, členy dozorcí rady pro seminární disciplinu a pro seminární jmění, pokud byli jmenováni pro potřebu bývalé německé části diecéze. Rovněž odvoláváme biskup. vikáře a vikariátní sekretáře, jejichž úřad přestává v důsledku rozdělení vikariátních farností a přičlenění k jiným vikariátům.*
- 4. Obce, které byly hranicemi bývalých Sudet odloučeny od vlastních farností a byly spravovány subsidiárně sousedními duchovními správci, přidělují se od 1. srpna 1945 duchovní správou k farnostem, ke kterým dříve náležely. Dotyční duchovní správcové převezmou těch osad matriky a inventáře kostelů nebo kaplí, pokud je mají, a sepíší o převzetí protokol trojmo, podepsaný od obou duchovních správců. Přejímající duchovní správce zašle prostřednictvím bisk. vikar. úřadu jeden opis bisk. konzistoří nejdéle do konce srpna 1945. Druhé dva si podrží a v archivu uchovají oba duchovní správcové. V protokolu budiž uvedeno, zda a které nedostatky byly shledány a kdo je povinen je hraditi.*

S platností od 1. září 1945 byly některé vikariáty nově ohraničeny, popř. nově zřízeny, a generální vikariát se sídlem v Trutnově byl zrušen. Církevní správa v této části královéhradecké diecéze byla v poválečných dnech velmi chaotická. Richard Popp několikrát bezvýsledně žádal biskupa Píchu, aby vyslal do Trutnova zástupce ordinariátu, který by ukončil činnost generálního

⁸⁰ AKBMS, Bd. VIII.1987, S.83

vikariátu na základě církevního práva, ale jeho žádosti nebyly vyslyšeny a k odvolání patera Nováka nedošlo, i když jeho chování podle pamětníků připomínalo politického komisaře.

Závěrečné fáze ukončování trutnovského generálního vikariátu šly zcela mimo biskupský úřad v Hradci Králové. Dne 31.8.1945 se objevili před arciděkanstvím kolem 8. hodiny ranní vojáci s rozkazem k vyhoštění všech zaměstnanců. Během jedné hodiny musel generální vikář Popp spolu s farářem H. Schubertem, kaplanem F. Neumannem a zaměstnanci s povolenými zavazadly 30 kg váhy opustit arciděkanství. Všichni byli převezeni do internačního tábora Oberaltstadt a odtud do Úpice do pracovního tábora. Zde byli pak všichni zaměstnání v textilní fabrice až do doby jejich konečného transportu dne 1.3.1946. Několik českých katolíků pak ještě intervenovalo u biskupa Píchy, a to především za preláta Poppa, jenomže v té době již neměl královéhradecký biskup Pícha prakticky žádnou moc a musel řešit svoje problémy, kterých se dopustil v průběhu okupace.

Prelát Popp byl pak odsunut do Bavorska, kde v arcidiecézi Mnichov - Freising vykonával kněžskou činnost.⁸¹

4.3 Litoměřické biskupství

Litoměřické biskupství vzniklo v roce 1655.⁸² Zřízení této diecéze si vynutila tehdejší politická situace a poloha města, které se nachází v blízkosti saských hranic. Z oblasti Saska proudila do Čech luteránská propaganda, která se snažila o politické podvracení habsburské monarchie, která vycházela z bigotního katolicismu. Diecéze se tedy měla stát jakýmsi duchovním valem před protestanty, kteří přicházeli do Čech.

⁸¹ AKBMS, Bd. VIII.1987, S.68-70

⁸² Schlenz J.: Geschichte des Bistum und der Diöese Leitmeritz (na základě původních archivních pramenů a starší literatury).

I. teil - Geschichte der Gründung des Bistum Leitmeritz, Warnsdorf, 1912

II. teil - Maxmilian Rudolf Freiherr v. Schleinitz und Seine Zeit, Warnsdorf, 1914

Hmotné prostředky pro funkci nového biskupství v Litoměřicích poskytl pražský arcibiskup kardinál Harrach, který zakoupil těsně před ukončením třicetileté války na severu Čech panství Stvolníky, které pak daroval kolegiálnímu kostelu svatého Štěpána v Litoměřicích. Tento chrám byl pak od papeže Inocence X. v roce 1654 povýšen na biskupskou katedrálu. Zakládací listina je však o rok mladší, neboť tehdejší císař Ferdinand III. se dostal do sporu s papežem Alexandrem VII., který nastoupil po Inocencovi X. Spor vznikl o jmenovací právo litoměřických biskupů. Ferdinand III. žádal, aby mu bylo podstoupeno jmenovací právo, přiřkne-li novému biskupství trvale statky litoměřického proboštství. Nový biskup Maxmilián Rudolf svobodný pán ze Schleintz byl jmenován 3. července 1655, ale uveden do úřadu byl až v roce 1656. Tento šlechtic byl, jako i jeho bezprostřední nástupci, jmenován císařem.

Z hlediska geografického zahrnovala diecéze jednak litoměřicko, dále šluknovský a frýdlantský výběžek, o které se vedl v dřívějších dobách spor s budyšínským děkanem z Lužice. V litoměřické diecézi žilo až do roku 1946 více Němců než Čechů. Němci se podle statistik hlásili převážně k římskokatolickému vyznání.

V 19. století se kromě konfesních střetů začíná objevovat národnostní napětí mezi Němci a Čechy. Protestantští liberálové v Německé říši se snažili využít každé situace a připravovali odpadlická hnutí v sudetských zemích. Mezi katolíky začalo po ukončení první světové války svou propagaci i hnutí „Pryč od Říma“, založené říšským evangelickým svazem a spolkem Gustava Adolfa. Neuspělo však, poněvadž evangelíci neměli v sudetských územích dostatek sil a němečtí katolíci nejevili o tyto akce dostatečný zájem. Církevní správa litoměřické diecéze uvádí, že v těchto dobách přestoupilo k protestantům pouze 40 000 katolíků a k starokatolické církvi 15 000 věřících.

Ani sociálně-demokratická agitace mezi dělníky v duchu marxismu, usilující o bezkonfesijnost, neměla valný úspěch.⁸³ Na německé katolické

⁸³ Polc, J., Stručný přehled českých a moravských diecézí po Třicetileté válce. KTF UK, Praha, 1995, s. 54-55.

straně se naopak objevily návrhy na řešení problému nedostatku německých kněžských povolání otevřením litoměřického semináře a diecéze seminaristům z katolických oblastí Německa. Dokonce představitelé církevní správy z litoměřické diecéze uvažovali o zřízení čistě německých diecézí v Čechách. Proti tomu se ovšem stavěli Češi, kteří se obávali ohrožení země.

Naštěstí radikální hnutí „Pryč od Říma“ vzbudilo mezi německými katolíky protisílu. Jejím ohniskem se stalo tehdy převážně německé benediktinské opatství v pražských Emauzích. Jeho horlivým spolupracovníkem se stal v litoměřické diecézi falknovský arciděkan Josef Gross, který byl v roce 1910 jmenován litoměřickým biskupem. Biskup Gross spravoval litoměřickou diecézi 21 let. Vyznačoval se mimořádnou pracovitostí v církevní správě a spravedlivým postojem k oběma národnostním složkám v diecézi. Ani státní orgány v nově vytvořené Československé republice neměly proti Gossovu působení námitek. Proto Gross spravoval svojí diecézi až do své smrti v roce 1931 a stal se tak nejdéle působícím biskupem v první republice, jenž byl jmenován ještě v době Rakousko-Uherské monarchie za panování císaře Františka Josefa I.

Jeho nástupcem se stal dr. Antonín Weber, který řídil diecézi v nesnadných podmínkách. Weber byl sice německé národnosti, ale teologická studia absolvoval v římské České koleji – Bohemica, kde si osvojil věrnost vůči Apoštolskému stolci a také katolického ducha, který tehdy chyběl v Rakousko-Uhersku. V České koleji se také zdokonalil v češtině a uvědomil si ještě více důležitost národnostní snášenlivosti, a to především v oblasti církevní správy. Když byl jako mladý kněz kaplanem v Teplicích, byl často napadán, především od socialistů a sociálních demokratů. Přesto byl Weber zcela apolitický, a to i v době, kdy zasedl na biskupský stolec. Weber byl literárně činný, především v oblasti církevní správy, dějin a filozofie. Na jeho biskupském jmenování měla zájem i československá vláda, poněvadž to byl první biskup jmenovaný na základě dohody *modus vivendi*. Je zajímavé, že Weber byl jediným biskupem německé národnosti v Československu. Počínal

si vždy spravedlivě vůči všem svým diecezánům, tedy i vůči české menšině ve svém převážně německy mluvícím biskupství.

Biskup Weber pečoval jednak o církevní správu svojí diecéze, a také se snažil o podporu misijní činnosti, což v našich končinách nabývá častým jevem. V době těsně před zábohem československého pohraničí zažila litoměřická katedrála nevídanou slavnost. V této době, kdy celá Evropa upírala svůj zrak k politickým problémům, a to především v Československu, rozhodl se biskup Weber pro výjimečnou událost, která zůstala de facto v úplném zapomenutí. Dne 30. května 1937 vysvětil v katedrále sv. Štěpána podmokelského rodáka dr. Arnože na biskupa, s úkolem pro misijní činnost v Jižní Africe.⁸⁴

Ovšem politické dějiny byly v té době mnohem silnější a aktuálnější a tak se nevyhnuly ani církevní správě. Biskup Weber musel reagovat podobně jako jeho kolegové z Čech a Moravy, neboť na podzim v roce 1938 byla jeho diecéze násilně přetřata politickou hranicí mezi Velkoněmeckou říší a v té době tzv. Druhou československou republikou. V Říši se tak ocitlo nejen sídlo litoměřického biskupa, ale také značná část diecéze.

Biskupství se z hlediska církevní správy muselo rozdělit na dva generální vikariáty. Jeden sídlil v Litoměřicích a byl zcela na území Velkoněmecké říše, druhý byl pak zřízen pro českou část litoměřické diecéze na území Čech.⁸⁵

Církevní správa litoměřické diecéze vykazovala po záboru ve svých statistikách 21 vikariátů, 1 proboštství, 5 arciděkanství, 29 děkanství, 302 farností, 8 expozitur a 13 beneficiátů. V církevní správě na zabraném území litoměřické diecéze pak působilo 536 diecézních kněží, a 103 řádových kněží z nichž někteří působili v církevní správě.

Litoměřická diecéze po záboru měla na území Velkoněmecké říše následující skladbu:⁸⁶

⁸⁴ Bartůněk, V., 900 let Litoměřické kapituly. Praha 1959, s. 68.

⁸⁵ viz.. Suffragáni biskupství pražské arcidiecéze

⁸⁶ Handbuch der Diözese Leitmeritz, 1941, Herausgeber Bischöfliches Konsistorium Leitmeritz

- Generální vikariát** – Leitmeritz Stadt (Litoměřice město), 1 prepozitura, 2 děkanství
- Generální vikariát** – Reichensberg Stadt (Liberec město), 1 arciděkanství
- I. **Auscha (Ústěk)**, 15 farností, 1 expozitura
 - II. **Aussig (Ústí nad Labem)**, 1 arciděkanství, 13 farností
 - III. **Bilin (Bílina)**, 1 arciděkanství, 3 děkanství, 17 farností, 1 expozitura
 - IV. **Brüx (Most)**, 2 děkanství, 15 farností, 1 expozitura
 - V. **Deutsch Gabel (Jablonec nad Jizerou v Podještědí)**, 2 děkanství, 16 farností
 - VI. **Friedland (Frydlant)**, 1 děkanství, 16 farností
 - VII. **Gablonz (Jablonec nad Nisou)**, 1 děkanství, 14 farností
 - VIII. **Hainzspach (Lipová)**, 1 arciděkanství, 2 děkanství, 11 farností
 - IX. **Hirschberg (Doksy)**, 13 farností
 - X. **Jechnitz (Jesenice)**, 2 děkanství, 13 farností
 - XI. **Kaaden (Kadaň)**, 3 děkanství, 13 farností, 2 expozitury
 - XII. **Kamnitz (Česká Kamenice)**, 2 děkanství, 15 farností
 - XIII. **Komotau (Chomutov)**, 2 děkanství, 19 farností, 1 expozitura
 - XIV. **Böhmisch Laipa (Česká Lípa)**, 1 arciděkanství, 2 děkanství, 16 farností, 1 expozitura
 - XV. **Leitmeritz (Litoměřice)**, 15 farností
 - XVI. **Lobositz (Lovosice)**, 11 farností
 - XVII. **Postelberg (Postoloprty)**, 1 děkanství, 8 farností, 1 expozitura
 - XVIII. **Reichenberg (Liberec)**, 1 děkanství, 11 farností
 - XIX. **Saaz (Žatec)**, 1 děkanství, 18 farností
 - XX. **Teplitz (Teplice)**, 1 děkanství, 18 farností
 - XXI. **Tetschen (Děčín)**, 1 děkanství, 15 farností

I když Němci neuplatňovali na zabraném československém území říšský konkordát, musel litoměřický biskup Weber respektovat v některých otázkách, a to hlavně církevně-politických, německou biskupskou konferenci, která sídlila ve Fuldě. Proto musel biskup Weber na jednání do Fuldy dojíždět a respektovat její ustanovení.⁸⁷ Podobně tomu bylo i ve vztahu s biskupskou konferencí v Praze, kterou Weber rovněž navštěvoval, neboť byl neustále suffragáním biskupem pražského arcibiskupa. Je nutné dodat, že biskup Weber se choval vždy statečně a vždy vystupoval jako představitel církve. Po válce nebyl zařazen do odsunu jako např. německý světící pražský biskup Jan Remiger.

Biskup Anton Weber se sice dožil sjednocení svojí diecéze, ale již velmi nemocný. Těžce nesl vysídlení německy mluvících věřících, neboť těch byla

⁸⁷ Podle výpovědi P. J. Holoubka, nar. 1928, generálního vikáře v litoměřické diecéze v 70. letech 20. století.

v jeho diecézi většina. Weber se vzdal v roce 1947 řízení svojí diecéze a za rok na to zemřel.

4.4 Generální vikariát pro sudetoněmeckou a pruskou část olomoucké arcidiecéze v Braníciích 1938-1945

Poté, co souhlasila pražská vláda s odtržením německých území od Československa a předala je dne 1. října 1938 Německé říši, bylo nutné řešit i církevně správní záležitosti, neboť historické hranice se zpravidla kryly s církevními hranicemi českých a moravských diecézí. Výjimkou bylo pouze arciknížectví ketřské, které náleželo olomoucké arcidiecézi, ale politické hranice ho včlenily do Velkoněmecké říše. Podobná situace byla i u malé části vratislavské arcidiecéze, která naopak zasahovala do bývalého Československa.

Proto byl dne 2. listopadu 1938 olomoucký arcibiskup Dr. Leopold Prečan nucen jmenovat generálního vikáře pro odtržené území svojí arcidiecéze, které se nacházelo ve Velkoněmecké říši a v Polsku. Řízením úřadu generálního vikáře byl pověřen prelát P. Josef Martin Nathan, pozdější světitel biskup. Jako sekretář mu byl určen od arcibiskupa Prečana Dr. Adalbert Tinz z Olomouce.

Zároveň bylo také zapotřebí určit místo a sídlo generálního vikáře tohoto území, které by splňovalo požadavky pro toto nouzové řešení, neboť délku období, které nastalo v této politické situaci, si nikdo neodvažoval odhadnout. Každopádně se počítalo s tím, že tzv. druhá republika bude mít delší trvání, než ve skutečnosti měla. O zřízení Protektorátu Čechy a Morava neměl v té době ještě nikdo ani potuchy, natož aby si vůbec někdo dokázal představit, že toto chmurné období bude trvat více než dlouhých šest let.

Vzápětí po záboru našeho pohraničí začala na půdě římskokatolické církve složitá jednání, která pak rozhodla o tom, že sídlem generálního vikáře pro zabrané území, které patřilo do olomoucké arcidiecéze, bude farnost v Braníciích (Branitz). Tato farnost se v době trvání první Československé

republiky nenacházela na jejím území, ale v Německu, i když církevně náležela olomoucké arcidiecézi.

Konkrétní záznamy pro volbu farnosti v Branicích jako sídla generálního vikáře neexistují, nebo se spíše koncem války ztratily, jako tomu bylo u celé řady významných dokumentů vztahujících se k této problematice. Lze pouze stavět na výpovědích dnes již zemřelých farářů, kteří se sami jen domnívali, že Branice byly vybrány pro strategicky vhodnou polohu, která by mohla zaručit spojnici mezi arcibiskupským stolcem v Olomouci a mezi farnostmi, které zůstaly v záboru. Dále také proto, že zde se našly i jisté vhodné prostory, kde mohl fungovat úřad generálního vikáře s celou jeho agendou, včetně jeho spolupracovníků.

Územní skladba arcibiskupského generálního vikariátu pro sudetoněmeckou a pruskou část olomoucké arcidiecéze:

K děkanátům olomoucké arcidiecéze, které připadly do záboru na podzim v roce 1938 a které se před tím nacházely na území Československé republiky, tedy v rámci politických hranic, majících platnost až do přijetí mnichovského diktátu, byly přidány ještě tři děkanáty ketřského arciknížectví, které již předtím zasahovalo do Německa, ale církevní správu řídilo arcibiskupství v Olomouci, neboť bylo jeho součástí.

Tak vzniklo území, které neslo od podzimu 1938 až do května 1945 název Arcibiskupský generální vikariát pro sudetoněmeckou a pruskou část olomoucké arcidiecéze se sídlem v Branicích. Tento generální vikariát tvořily dvě hlavní části: ⁸⁸

a) Sudetoněmecká část, kterou tvořily
Arcikněžství Příbor (Freiberg) s děkanáty: Příbor (Freiberg), Nový Jičín (Neutitschen)

Arcikněžství Mohelnice (Müglitz) s děkanáty: Kolštejn (Goldenstein), Zábřeh (Hohehstadt), Šumperk (Mähr.

⁸⁸ Handbuch des Sudetendeutschen und Prußischen Anteiles der Erzdiözese Olmütz (Erzbischöfliches Generalvikariat, Branitz O./S., 1940

Schönberg), Moravská Třebová (Mähr. Trübau), Mohelnice (Müglitz), Šilperk (Schildberg), Svitavy (Zwittau)

Arcikněžství Šternberk (Sternberg) s děkanáty: Budišov (Bautsch), Dvorce (Hof), Uničiv, (Mähr. Neustadt), Rýmařov (Römerstadt), Šternberk (Sternberg)

Arcikněžství Opava (Troppau) s děkanáty: Jakartovice (Eckersdorf), Bruntál (Freudenthal), Hradec (Grätz), Osoblaha (Hotzenplotz), Krnov (Jägerndorf), Odry (Odrau), Opava (Troppau), Bílovec (Wagsstadt)

b) Prusko – slezská část generálního vikariátu, kterou tvořily

Arcikněžství: Ketřské (Katscher) s děkanáty

1. na území bývalé ČSR Hlučín (Hultschin)

2. na území bývalého pruského Slezska Branice (Branitz), Ketř (Katscher), Hlubčice (Leobschütz)

I přes veškerou snahu dodržet korektní chod duchovní správy se její pracovníci často dostávali do svízelných podmínek. Duchovní byli většinou odkázáni na to, aby buď osobní nebo písemnou formou předkládali své žádosti novému generálnímu vikáři, který je z titulu své funkce řešil, případně konzultoval s olomouckým arcibiskupem Leopoldem Prečanem, případně s olomouckou konzistoří. Došlo de facto k odloučení farářů od svého biskupa, kteří s ním tak mohli přijít do styku pouze zprostředkovaně, což je z hlediska duchovní správy velmi citelná ztráta pro její korektní chod.

4.4.1 Skladba obyvatelstva v generálním vikariátu se sídlem v Branících.

V předešlé kapitole je možno pozorovat, že branický (Branitz) generální vikariát spravoval jednak tři děkanáty, doposud ležící v pruské části olomoucké arcidiecéze, a to branický (Branitz), ketřský (Katscher) a hlubčický (Leobschütz), přičemž do této části byl ještě přiřazen děkanát hličínský, který se nacházel před zábořem na území Československa. Dále ještě 26 děkanátů, které byly přizpůsobeny nové státní hranici a spadaly do

arciknížectví Freiberg (Příbor), Müglitz (Mohelnice), Sternberg (Šternberk), Opava (Troppau) a Ketř (Katscher) .

Při pohledu na obyvatelstvo, které žilo v tomto uměle vytvořeném konglomerátu, který měl od Svatého stolce pouze tichý souhlas vzhledem ke složité situaci, která vznikla v průběhu let 1938 – 1945, docházíme ke konstatování, že zde žili lidé, živící se převážně manuální prací a zpravidla ve většině případů šlo o skromné a zbožné katolíky. Tomu nasvědčovalo i sčítání lidu ze dne 17.5.1939.⁸⁹ Např. u sedmi německých far děkanátu Wagstadt (Bílovec) bylo podle sociálního rozčlenění samostatně výdělečně činných obyvatel mezi 18,1 – 11 %, úředníci mezi 20,9 – 3,8%, dělníci mezi 50 – 42,9 %. Podle náboženského vyznání činili katolíci mezi 99,8 – 94 %, evangelíci mezi 2- 0% a „věřící“ mezi 0,4 – 0%.

V roce 1943 vykazovala sudetoněmecká část, tedy generální vikariát se sídlem v Branicích, 598 511 katolíků, z celkového počtu obyvatel 645 778 to je 92,7%. Kromě toho zde žilo i 47 267 nekatolíků.⁹⁰ Ti patřili v německých farnostech zpravidla k protestantům. U zbylých Čechů, kteří zůstali na tomto území, to byli vedle evangelických věřících příznivci česko-moravské církve. Udání národnosti obyvatelstva nebylo tehdy dost dobře možné statisticky podchytit.

Generální vikariát Branice vykazoval podle schematismu z roku 1943 na tomto území 235 německých a 110 českých diecézních kněží. Z německých kněží bylo v této době již třicet šest v armádě.

V roce 1943 působilo v duchovní správě v branickém generálním vikariátu kromě diecézních kněží i 47 řeholních kněží. Z toho 4 obláti Panny Marie, 2 salvatoriáni, 4 františkáni, 1 redemptorista a 19 kněží z řádu německých rytířů, kteří měli v této oblasti poměrně silné zastoupení a značný majetek. V armádě již sloužili 2 kněží z řádů německých rytířů, a 1 františkán. Z klášterů v jiných diecézích přicházeli do těchto končin noví řeholní kněží, kteří měli zacelit opuštěná místa, která vznikala po odchodu jejich spolubratří

⁸⁹ Winkler, E.: Die Gemeinden des Reichsgaues Sudetenland. Warnsdorf 1941

⁹⁰ Handbuch des Sudeten und Preußischen Anteiles der Erzdiözese Olmütz 1943

do armády. Tak např. do duchovní správy nastoupil 1 cisterciák, OSC 8, SVD 2, jesuité 1, MSF 1.

Pochopitelně v průběhu války se začaly registrovat i ztráty duchovních, neboť většina z nich působila přímo na frontě. Odvody duchovních do armády citelně zasáhly církevní správu, a to nejen na zabraných územích, ale v celé Velkoněmecké říši.

Na území branického generálního vikariátu působila také celá řada mužských i ženských řeholí, které se podílely na řízení církevní správy. Pochopitelně, že činnost církevních řádů byla v důsledku strašlivé války redukována a v mnohých případech lze hovořit pouze o přežívání. Jak bylo již uvedeno, celá řada řeholních kněží musela vypomáhat v duchovní správě, neboť většina jejich mladších spolubratří musela nastoupit vojenskou službu. Pořád je nutné mít na zřeteli, že duchovní správa byla daleko více vytížena, než je tomu dnes, proto tato část olomoucké arcidiecéze zápasila se zoufalým nedostatkem kněží, ostatně jako tomu bylo všude. Musí se neustále respektovat fakt, že většina rodičů žádala o křest svých dětí, téměř všichni snoubenci měli církevní svatby, rovněž tomu bylo i s pohřby atd. Zabezpečení udílení svátostí vyžadovalo jistou přípravu a zároveň se všechny tyto služby zaznamenávaly do matrik, které se vedly na farních úřadech. Nelze ovšem opomenout ani výuku náboženství, která probíhala na všech stupních škol, a proto museli vypomáhat i laičtí katecheté a katechetky.

Přes všechny tyto potíže, kdy duchovní správa byla přetížena pracovními povinnostmi a věková skladba kněží neustále narůstala, fungovaly ještě, i když ve skromné formě, mužské a ženské řehole. Např. ještě v roce 1943 evidoval branický generální vikariát na svém území řehole, které vykonávaly svojí funkci a zároveň vypomáhaly v pastorační službě. Významné mužské kláštery, které se podílely aktivně v pastorační službě, měly svá sídla:

Obláti Panny Marie (OMI): Altwasser
Kapucíni (OFMCap): Fulnek

Salvatorianer (SDS): Krnov (Jägerdorf)

Minoriti(OFMConv): Krnov (Jägerdorf), Mähr.-Trübau, Opava (Troppau)

Jesuité (SJ): Opava (Troppau)

Řád německých rytířů (OT): Opava (Troppau)

Je nutné zdůraznit, že zde fungovaly i ženské řehole, které převážně působily v oblasti meditativní a charitativní. Jejich činnost se s narůstající dobou války a počtem raněných z fronty soustředila převážně na výpomoc ve zdravotnictví.

4.4.2 Řízení a administrativa generálního vikariátu v Branicích

Umístění správního centra pro řízení branického generálního vikariátu bylo v léčebném ústavu pro duševně choré.⁹¹ Sanatorium mělo kapacitu 2500 osob a jednalo se hlavně o nervově a duševně postižené pacienty. V této době se staralo o tyto chovance více než 115 řeholních sester. Kromě toho v léčebně působilo 9 lékařů a pomocný personál. Sanatorium bylo založeno v roce 1902, současně s exercičním domem sv. Josefa a klášterem sv. Rafaela. Původně mělo sloužit toto zařízení jako výchovný ústav pro zanedbané děti.

Konkrétní prostory pro řízení vikariátu byly umístěny do nové pracovní budovy, která byla součástí komplexu léčebného sanatoria. Zde se nacházelo sídlo a pracovna generálního vikáře Josefa Martina Nathana a jeho sekretáře Msgr. Rudolfa Gaideczka.

K projednávání administrativních a duchovních otázek bylo od 25. března 1941⁹² zřízeno oddělení v Bruntále. K tomuto účelu bylo vyhrazeno místo v arcibiskupském chlapeckém semináři.

Úsek zabývající se otázkami administrativy a duchovní činnosti vedl jezuita P. Erich Bollonia. Tento chlapecký seminář byl založen v roce 1926⁹³

⁹¹ Josef Martin Nathan: Grocholl Wolfgang. Matice slezská v Opavě, 2002, s. 70

⁹² Ord. Nr. 231/41- J. Nr. II 2716 – Als Vorstufe existierte ein „Amt Der Seelsorgehilfe“, Kaplan Josef Barton provisorisch geleitet hatte, bis er zum 1. 10.1940 endgültig mit der Leitung diese „Seelsorgeamtes“ betraut worden war. Dekret des Generalvikars Nathan v. 25. 9.1940, G. Nr. II 7562 (im Branitz von Diözesamrat Barton, Tauberbischofsheim-Dittwar).

a měl za úkol podporovat kněžský dorost. Při tomto úřadě bylo také zřízeno oddělení duchovní správy pro mládež. Jako první referent byl pro mládežnickou duchovní správu v branickém generálním vikariátu jmenován P. Dr. Alfons Jedelsky, a to až do 31. května 1943, kdy bylo řízení svěřeno P. Josefu Bartonovi.⁹⁴

Vedle mládežnické duchovní správy existovala při tomto úřadě v Bruntále ještě dětská duchovní správa, kterou řídil P. Karl Schrammel, a rodinná duchovní správa, vedená P. Maurusem Starkem z řádu salvatoriánů. Když však byl gestapem zatčen P. Karl Schrammel, došlo i k personálním změnám. Do funkce P. Karla Schrammela nastoupil P. Wilhelm Schramm, se kterým v duchovní správě spolupracovali profesor P. Heribert Kluger OT a P. Ubald Jäcket OT, oba z řádu německých rytířů. Kromě duchovních činností byl také určen matriční revizor, jehož funkci zastával P. Alfred Blaschke z Oskavy (Oskau). Od Blaschkeho pocházejí také nově vydané matriční předpisy⁹⁵ z roku 1941 pro branický generální vikariát.

Jako i v ostatních zabraných územích, tak i v této části olomoucké arcidiecéze byl respektován stav, který předcházel mnichovskému diktátu. Ve Velkoněmecké říši byly matriky spravovány světskými úřady, kdežto na našem území byly matriky řízeny církevními orgány.

Rovněž bylo třeba řídit tento generální vikariát ekonomicky, neboť byla rozdílná říšská a československá, později protektorátní, měna. Proto musela být pro ekonomické a účetní pořádky stanovena osoba, která se jednak vyznala v duchovní správě, církevním právu a ekonomickém chodu církve. Tímto úřadem byli pověřeni P. Jaroslav Koplík z Rejchartic (Reigersdorf) a P. Theodor Meitner z Hraběšic (Rabenseifen).

⁹³ Lexikon historických míst Čech, Moravy a Slezska (viz. heslo Bruntál), vyd. AGRO 2001. Uspořádali: Joachim Bahlcke, Winfried Eberhard, Miloslav Polívka.

⁹⁴ Dekret des Gen. Nathan v. 31.1943, J. Nr. II. 3034. Am 26. 10.1942 war er vom Erzbischof Dr. Leopold Prečan zum Mitgleid des Erb. Seelsorgeamtes ernannt vor den. Nr. 646/42. (Beide Dokumente im Besitz des Diözesanrates J. Barton.)

⁹⁵ Blaschke, Alfred: Matrikenvorschriften für den sudetendeutschen Anteil der Erzdiözese Olmütz, Stadt Olbersdorf 1941.

4.4.3 Pedagogicko-správní činnost v branickém generálním vikariátu

V té době bylo ještě zvykem, že každé biskupství zajišťovalo výchovu a vzdělání alumnů teologie, kteří se v těchto seminářích formovali pro kněžskou činnost. Podobně tomu bylo i v olomoucké arcidiecézi. Po záboru našeho pohraničí, kdy vznikla kuriózní situace a odloučené části našich diecézí se nacházely na cizím území, musela římskokatolická církev řešit i tuto otázku, která se týkala jak přípravného studia bohosloví v konviktech, tak konkrétního odborného teologického studia.

4.4.4 Arcibiskupský konvikt pro přípravu kněžského dorostu v Bruntále a Hlubčicích

Velký pokrok v oblasti vzdělávání byl v tomto regionu učiněn již v roce 1908, kdy bylo v Bruntále založeno státní reálné gymnázium. V roce 1926 byl zde pak založen Arcibiskupský konvikt, který připravoval mladé chlapce na studium teologie. Toto vzdělávací zařízení připravovalo a vybíralo uchazeče o kněžství, nejednalo se tedy o studium teologie zakončené kněžským svěcením. Šlo zde hlavně o to, že tito studenti byli jednak formováni morálně pro život v kněžském semináři a zároveň si zde doplňovali znalosti, a to v takové míře, aby dosáhli seriózního klasického vzdělání. Výuka se soustřeďovala na to, aby tito budoucí teologové byli vybaveni jazykově, a to především v klasické filologii, kde měla prioritu latina, která je i v dnešní době pro studium katolické teologie nezbytná. Dále se zde vyučovala na vysoké úrovni filosofie a církevní dějiny. O rozkvětu tohoto bruntálského konviktu se dá hovořit hlavně v létech od jeho založení do roku 1938.

Po záboru českého pohraničí byla činnost chlapeckého arcibiskupského semináře v Bruntále na krátký čas přerušena. Až po určité správní stabilizaci zahájilo toto pedagogické zařízení pro zájemce o teologii opět svoji činnost, takže ústav počátkem roku 1939 čítal na 150 frekventantů.⁹⁶

⁹⁶ AKBMS. Bd. V.1978. s. 399

Dne 10. března 1939 zemřel ředitel ústavu kanovník Franz Holbich a byl nahrazen msgr. Robertem Jaschckem, který vykonával tuto vedoucí funkci pouze provizorně.

Novým ředitelem chlapeckého arcibiskupského semináře v Bruntále byl jmenován dosavadní viceředitel kněžského semináře ve Weidenau Karl Schrammel. Touto volbou vypukla nevole, a to především z řad Hitlerovské mládeže a vojenských orgánů, neboť ty měly značný zájem o prostory tohoto pedagogického zařízení. Schrammel si dokonce vymohl začlenění frekventantů semináře do skupin Hitlerovské mládeže, což postupem doby znemožnilo funkci semináře. NSDAP předložila návrh, aby byl ze semináře vytvořen v nejbližší době výchovný ústav (Napola). Generální vikář pak zrušil chod semináře 15. července 1939 a pronajal dvě poschodí úřadu wehrmachtu. Později se z těchto prostor stal lazaret pro raněné německé vojáky.

Ředitel ústavu Karl Schrammel byl 7. července 1941 zatčen gestapem a obviněn z nedodržování nového zákona o manželství. Byl vězněn v koncentračním táboře Dachau, kde byl mimo jiné také pozdější pražský arcibiskup a kardinál Josef Beran. Karl Schrammel těžký žalář nepřežil a zemřel v koncentračním táboře Buchenwald v únoru 1945.⁹⁷

Podobný seminář jako v Bruntále byl i v Hlubčicích, kde se připravovali ještě před válkou mládí chlapci na teologická studia v Olomouci. Tito budoucí kněží byli formováni pro duchovenskou práci v olomoucké arcidiecézi, jejíž území leželo mimo naší republiku, případně pro farnosti, kde se hovořilo německy.

⁹⁷ Schmid, G. J.: In memoriam Karl Schrammel. Mitteilungen des Sudetendeutschen Priesterwerkes Königstein / Ts.1966, 36-39; Arthofer, L.: Als Priester im KZ- Lager. Graz – Wien 1947; Lenz, J. M.: Christus in Dachau. 2. Aufl.1961, 182, 221; Weiler, Eugen (Hrsg.): Die Geistlichen in Dachau sowie in Andersen Konzentrationslagern und in Gefängnissen. Mödling 1971, 27, 28, 590, 800, 838.

4.4.5 Personální skladba duchovní správy v generálním vikariátu pro sudetoněmeckou a pruskou část Olomoucké arcidiecéze v Branících (Branitz) v létech 1938-1945

Nově vzniklé území v této části olomoucké arcidiecéze vykazovalo v řadách kléru tři věkové skupiny.⁹⁸ Byli zde především zkušení veteráni duchovní správy, jednak němečtí a zároveň čeští, kteří již ve starém Rakousku sloužili v duchovní správě a většina z nich pracovala právě v této oblasti olomoucké arcidiecéze. Dobře se vyznali v tamějším lidu a jeho místních potřebách. Dá se bez váhání říci, že dokonale znali jejich mentalitu. Měli svůj zaběhnutý systém práce, který sloužil nejen římskokatolické církvi, ale i tehdejšímu monarchistickému zřízení. Proto již za I. republiky museli čelit novým překážkám a přizpůsobit svoji práci novému duchovnímu demokratickému systému, na kterém náš stát stavěl svoje hodnoty. Avšak po záboru československého pohraničí to vypadalo tak, že se jejich práce doslova zhroutí. Těžko se smiřovali s tím, jak jejich nástupci v duchovní správě se snaží napodobovat svoje nové idoly, které byly u politické moci.

Pak byl zde poměrně silný mladý klérus německé národnosti, kterého po krátké době optimistických očekávání znejistila ztráta jejich idejí a víry v nové státní zřízení, nabízené Velkoněmeckou říší. Neboť i na ně začaly dopadat hrůzy nesmyslné války.

A konečně tu byl český mladý klérus, který působil především v českých obcích. Je nutné podotknout, že i v německých farnostech sloužilo 25 českých farářů, kteří byli časem donuceni rezignovat na svá farářská a kaplanská místa⁹⁹ a odejít spolu s 35 dalšími českými kněžími do zbylé republiky.

V pastýřském listu ze dne 26.1.1939¹⁰⁰ připomínal generální vikář: „Německý kněz přichází jako služebník Boha. Má ten stejný nárok na to, aby jako nositel této svaté mise byl přijat v úctě a důvěře.“ Tato slova byla

⁹⁸ Handbuch des Sudetendeutschen u. Preußischen Anteiles der Erzdiözese Olmütz, 1940

⁹⁹ Acta Curiae Olomucensis 1938, s. 156.

¹⁰⁰ Mitteilungen Branitz 1939, 1.

pronesena spíše proto, aby nebyl spojován příchod německých kněží na místa, kde před tím sloužili Češi, s politickými podmínkami, které tehdy panovaly. Pro plynulý chod duchovní správy bylo třeba zabránit i eliminaci zbylých českých farářů, kteří zůstali na svých místech, neboť jejich setrvání bylo v mnohých případech na žádost samotných farníků. Představení tohoto generálního vikariátu se hlavně snažili, aby nepronikla do církevních kruhů pokud možno žádná politika, což se ne vždy dařilo a celá situace pak vedla k napětí, a to nejen mezi církevní a státní správou, ale i mezi samotným klérem.

V lednu 1939 pozval generální vikář postupně všechny zástupce duchovní správy do své rezidence v Branicích k rekolekcím. Snažil se tak alespoň částečně sjednotit všechny členy duchovní správy a připomenout jim, že i v těžkých dobách je nutné žít podle evangelia. Zároveň chtěl i osobně poznat svoje kolegy, se kterými se nikdy před tím nesešel, neboť veškerá správa před tím byla řízena konzistoří z Olomouce. Generální vikář jim také zdůraznil, a to již jen prostřednictvím Msgr. P. Johannese Blaschkeho, úkoly v církvi a nechal je zasvětit do finančních a legislativních otázek. Vedle řízení duchovní správy bylo nutné zajistit také ekonomický chod generálního vikariátu a seznámit všechny zaměstnance s jistými změnami, které nastaly korporací tohoto území do Velkoněmecké říše. Je nutné stále brát v úvahu fakt, který platil i pro ostatní zabraná diecézní území, že Československo mělo s Vatikánem pouze tzv. *modus vivendi* (způsob soužití), kdežto Třetí říše měla podepsán se Svatým stolcem konkordát.

Rekolekce, které se zpravidla konaly každý měsíc v kostele sv. Josefa v Branicích, umožnily generálnímu vikáři vniknout do problematiky jak duchovní, tak i ekonomické, neboť i zde nastaly jisté problémy, protože tato část olomoucké arcidiecéze se nacházela za hranicemi svého státu.

Kromě rekolekcí se konaly i schůzky učitelů náboženství, kde působila celá řada laických katechetů. Tyto schůzky se konaly rovněž v Branicích a byly na základě rozhodnutí generálního vikáře vícedenní. Od školního roku 1942/43 dostávali katecheté osnovy, podle kterých měli vyučovat ve svých

hodinách. V únoru 1945 pak vyšly „Pracovní osnovy pro dětské hodiny náboženství a školení ministrantů“.

Konaly se i vizitace generálního vikáře ve farnostech. Podle pamětníků se nejednalo o striktně kontrolní návštěvy, ale spíše o přátelská setkání. Nebyla tedy prováděna žádná kontrola knih, ale spíše se vizitace soustředila na prohlídku kostela a farní budovy. Mnohdy se generální vikář setkal s velmi nuznými podmínkami, ve kterých museli faráři vykonávat svoji práci.¹⁰¹ Ale vzhledem k těžké válečné době namnoze nebylo konkrétního řešení.

4.4.6 Vyřešení otázky nového světícího biskupa v olomoucké arcidiecézi

Vzhledem k tomu, že v olomoucké arcidiecézi byla celá řada německy mluvících věřících, platila zásada, že arcibiskup bude Čech a jako pomocný (světící) biskup bude Němec.¹⁰² V této těžké době spravoval olomouckou arcidiecézi dr. Leopold Prečan a jako světící biskup mu pomáhal dr. Josef Schinzel,¹⁰³ který byl německé národnosti. Vzhledem k tomu, že biskup Schinzel již pro svoji vleklou srdeční chorobu nemohl vykonávat svou funkci, bylo třeba najít za něho náhradu. Chod celé arcidiecéze ztěžovala ještě ke všemu Prečanova internace, která komplikovala jeho práci, a tak jedna z největších arcidiecézí na světě, jakou byla olomoucká, neměla de facto funkčního biskupa. Nehledě k tomu, že arcibiskup dr. Prečan ani nesměl navštívit oblast branického generálního vikariátu.

Bylo tedy nutné zahájit opatrně jednání, která by vyřešila vzniklou situaci. Po komplikovaných - mnohdy i kuloárních - poradách padla volba na generálního vikáře z Branice preláta Josefa Martina Nathana. I když generální vikář Nathan nenáležel do metropolitní olomoucké kapituly, bylo jeho navržení

¹⁰¹ AKBMS, Bd. V.1978 s. 401-402

¹⁰² Josef Martin Nathan: Grocholl Wolfgang, Matice slezská v Opavě, 2002, s. 66

¹⁰³ Biskup dr. Josef Schinzel se narodil v Krasově (dříve Kronsdorf) ve Slezsku 13.3.1869. Gymnázium vystudoval v Kroměžíži, kde maturoval s vyznamenáním. Teologická studia absolvoval v Olomouci, Praze a ve Vídni. Na kněze byl vysvěcen 3.7.1892. Po vysvěcení působil jako kooperátor ve Svitavách, kde založil dělnický spolek. V roce 1898 se stal profesorem na německém gymnasiu v Moravské Ostravě. Na biskupa byl vysvěcen 7.1.1923 a zároveň byl i jmenován světícím biskupem olomouckým. Zemřel v 28.7.1944 a je pochován ve svém rodišti.

pro danou chvíli nejschůdnější, neboť prelát Nathan mohl vykonávat funkci biskupa v odtržené části olomoucké arcidiecéze.

Tento návrh olomoucké konzistoře nakonec schválil papež Pius XII. a jmenoval generálního vikáře Josefa Martina Nathana dne 5.5.1943 titulárním biskupem v Arycandie (Malá Asie) a světícím biskupem olomoucké arcidiecéze.

Dne 6.6.1943 udělil biskup z Ermlandu, Maximilian Kaller, jehož otec pocházel z Branice, za asistence světících biskupů Heinricha Wienkena z Berlína a Josefa Ferche z Vratislavy, biskupské svěcení prelátu Josefu Martinu Nathanovi. Slavnost se konala v branické basilice Svaté Rodiny, která se nacházela v léčebném ústavu, kde byl i úřad generálního vikáře.

Na Nathanovo jmenování světícím biskupem pro německé území olomoucké arcidiecéze začaly negativně reagovat, a to ve shodě s církevním právem, politické špičky Velkoněmecké říše. Poukazovaly na to, že jednání o biskupském svěcení bylo projednáno pouze uvnitř církve. Z úvodu říšského konkordátu a z čl. 2 mezi Apoštolským stolcem a Německou říší je patrné, že tato diplomatická úmluva je doplňkem konkordátů mezi německými státy Bavorskem (1924), Pruskem 1929) a Bádenskem (1932). Zde pak jasně stojí, že ke jmenování sídelních a světících biskupů může dojít pouze po dohodě mezi vládou a Svatou stolicí. Římskokatolická církev proto vyřešila celou záležitost diplomatickou cestou a jmenovala Josefa Martina Nathana biskupem z Arycandie se sídlem v Branici. Tento tah zcela zákonně obešel konkordát, ale zároveň zachoval všechny náležitosti církevního práva. Nathanovo jmenování světícím biskupem se dostalo do rozporu z konkordátem z toho důvodu, že jeho sídlo Branice se nacházelo na politickém území Velkoněmecké říše, dříve Pruska i když se jednalo o církevní území olomoucké arcidiecéze.

4.4.7 Církevní a občanské právo v Sudetské župě

Nařízením ze dne 22.12.1938 od říšského justičního ministeria vstoupila v platnost také v Sudetské župě povinnost civilního sňatku. S občanským

obřadem zároveň souvisel i zápis u matričního úřadu.¹⁰⁴ Pouze církevní sňatek byl neplatný, dokonce i trestný. Tato právní skutečnost vstoupila v platnost na celém území, které bylo zabráno Velkoněmeckou říší. Tedy i v diecézích, jejichž území se nenacházelo v Sudetoněmecké župě. Toto nařízení platilo i pro odloučené části brněnské a českobudějovické diecéze, i když nebyly součástí Sudetoněmecké župy. Tyto územní celky ve formě generálních vikariátů byly korporovány do Velkoněmecké říše, a proto veškerá nařízení, týkající se státní správy, měla zde platnost jako v celém Německu.

Na toto nařízení musel pak reagovat i generální vikář, který ale neustále kladl věřícím na srdce, že musí respektovat i kanonické právo, aby nedošlo k iregulaci v přijímání svátostí. Zavedl proto častější osvětu o sňatku, a to hlavně v homiliích. Upozornění na tyto homilie pak nechal oznámit ve všech kostelech. Zároveň nechal toto oznámení vyvěsit v informačních vitrínách, aby mělo jeho upozornění větší účinek

V jedné z homilií, a to před sčítáním obyvatelstva 17.5.1939, vyzval generální vikář všechny katolické věřící, aby se hlásili ke svojí víře a tím potvrdili ve sčítacích arších skutečnou sílu a počet katolíků.

Jisté komplikace nastaly i při zisku financí ze sbírek od věřících. V roce 1934 vyšel v Německu zákon, který se týkal těchto sbírek. Tento zákon měl hlavní cíl podchytit pro státní kontrolu všechny zisky z mešních sbírek a náboženských úkonů. Jednalo se zde hlavně o řádné placení daní, aby zde nedocházelo k sebemenším únikům. Jeho aplikace pak byla rozšířena i na zabraném československém území, a to 14.1.1939.¹⁰⁵ V době, kdy záborové oblasti patřily do Československa, tento zákon zde neexistoval.

Aby se církev nedostávala do zbytečných rozporů s tímto zákonem z roku 1934, vydal branický generální vikář přesný plán sbírek, podle kterého se smělo vybírat pro místní potřeby, a to každou neděli v měsíci při mši svaté.

¹⁰⁴ Mitteilungen Branitz 1939, 20 f.

¹⁰⁵ Mitteilungen Branitz 1939, 64

Podle příkazu 26. nařízení o zavedení daňově právních předpisů v říšské oblasti Sudetské župy ze dne 15.8.1941¹⁰⁶ dosáhl generální vikář v jedné přímluvě u vrchního finančního prezidenta v Opavě prodloužení lhůty pro odevzdání daňového přiznání na daň z majetku a na daň z příjmů právnických osob. Podrobný právní posudek byl předán vrchnímu finančnímu prezidentovi. Tato právní záležitost byla v klidu vyřízena ve prospěch katolické církve a už nikdy nedošlo k její změně.

Kromě daňových transakcí se musela katolická církev vypořádat i z některými změnami, které zasahovaly do kodexu církevního práva. Jednalo se hlavně o církevní slavnosti, které se spojovaly s dnem pracovního klidu a pro katolíky z toho vyplývala povinná účast na mši svaté. V občanském životě byly pak postaveny tyto dny na úroveň státních svátků.

Ale i zde došlo ke změně, neboť nařízení vůdce ze dne 26.11.1940 zcela striktně vyhlásilo, že slavnosti Tří králů, Petra a Pavla, Nanebevzetí Panny Marie a Neposkvrněného početí Panny Marie nebudou po dobu války uznány jako státní svátek, ve smyslu zákonných ustanovení.

Pro katolické věřící to znamenalo jistou komplikaci, jak splnit povinnou účast na bohoslužbě. Generální vikář Nathan však získal možnost od předsedy německé biskupské konference ve Fuldě a od Svatého stolce v Římě, že je možné slavit bohoslužby těchto slavností již předcházející večerní mší svatou. Tato dispens pak byla rozšířena i pro nedělní bohoslužby, které se slavily kromě Dnů Páně, večerní sobotní bohoslužbou s nedělní platností. Po druhém vatikánském koncilu (1962–1965) získala tato praxe slavení bohoslužeb kanonický souhlas. V branickém generálním vikariátu ovšem byla nejprve tato dispens povolena pouze v klášterních chrámech v Moravské Třebové (Mährische Trübau) a v Krnově (Jägendorf). Až později byla tato možnost slavení bohoslužeb rozšířena po celém generálním vikariátu. Všichni duchovní si uvědomovali nesmírnou závažnost politické situace a právem se obávali, že celosvětový válečný konflikt těžce zasáhne i duchovní stránku života prostých věřících. Proto se snažil generální vikář

¹⁰⁶ Tamtéž, 1941, 90

využít sebemenší příležitosti k tomu, aby lid neodpadl od víry a zachoval si veškeré morální a duchovní hodnoty, které musel pěstovat celé generace. Nebylo proto divu, že při příležitosti 700. výročí smrti patronky Slezska, svaté Hedviky, vydal generální vikář Nathan pastýřský list,¹⁰⁷ ve kterém přirovnává těžký život této svěťice k životu tehdejších věřících.

Sladit aspekty obojího práva je nesmírně těžké a komplikované, což bývá mnohdy umocněno i politickou situací. Proto se velmi často stávalo, že duchovní uvízli pro nedodržování právních předpisů státní správy v chapadlech mocenské justice, ze kterých pak nebylo leckdy úniku.

4.4.8 Zajištění nezbytných aspektů pro chod církevní správy

K péči o pastorační práci patří celá řada aspektů, které musí duchovní zabezpečit pro regulérní chod církevní správy. Podobně tomu bylo i v branickém generálním vikariátu. Jedna z nezbytných stránek pro konání bohoslužeb je církevní hudba. V té době a hlavně v těchto místech potýkala se církevní správa především s nedostatkem varhaníků. K vyřešení této situace zřídil generální vikář v roce 1944 církevní hudební školu v Šumperku¹⁰⁸ (Mährisch Schönberg), kde v sále farního domu byly konány kurzy varhaníků. Veškerých nákladů spojených se školením varhaníků se ujal generální vikariát. Tato školení varhaníků vedl vynikající varhaník a skladatel církevních písní páter Bock z Regensburgské hudební školy. P. Bock působil v branickém generálním vikariátu také ve funkci diecézního hudebního ředitele, který měl za úkol vychovávat a vést varhanický dorost. Od roku 1938 se připravoval i kancionál pro věřící této oblasti, ale k jeho tisku již nedošlo. Jednalo se de facto o nové přepracované a doplněné vydání staršího kancionálu, který se používal v této části olomoucké arcidiecéze již před zánikem československého pohraničí. V tomto kancionálu byly vesměs lidové písně používané při bohoslužbě a modlitby. Texty tohoto kancionálu byly

¹⁰⁷ Mitteilungen Branitz 1943, 57 f. (15.10.1943 Hirtenbrief zum 700 jährigen Gedenken des Todes der Landspatronin Schlesiens, der hl. Hedwig)

¹⁰⁸ J. Nr. II/278/I 195 v. 15. 1.1944

výhradně v německém jazyce. Revidovaný kancionál měl být vytištěn v tiskárně „Das Volks“ v Krnově (Jägendofer).¹⁰⁹ Tiskárna byla však počátkem války vyvlastněna a začala sloužit zcela jiným účelům.

V duchovní správě branického generálního vikariátu bylo pamatováno také na věřící jiných národností. Jednalo se hlavně o totálně nasazené pracovníky, kterým byl po jistých intervencích generálního vikáře Nathana umožněn přístup na bohoslužby, kterých se zúčastňovali říšští občané.

Nemalá pozornost byla věnována i kléru, který měl českou národnost a sloužil i nadále v těchto letech v generálním vikariátu. Pro kněze české národnosti se pořádali tzv. exercicie (duchovní cvičení). Na vedení těchto exercicií se podíleli hlavně čeští kněží působící v branickém generálním vikariátu P. František Zdráhal ze Životic (Schönstein) a P. Alois Hanzelka ze Švihlova (Schwillbogen). Podle pamětníků se těchto duchovních cvičení zúčastňoval velký počet českých kněží. Jejich jménem pak zpravidla poděkoval generálnímu vikáři P. Dr. Ladislav Kubíček z Dolních Studének (Schönbrunn/Oder), neboť všichni zúčastnění si uvědomovali, že právě zásluhou generálního vikáře Nathana se mohou sejít v tak zoufalé době, která se neustále vyhrcovala s blížící se frontou. Dnes již zesnulý P. Ernst Kretschmer, který byl sice německé národnosti a v té době působil jako kooperátor na faře v Bílovci (Wagstadt), vzpomínal ve svém novém působišti v Německu, že exercicie byly mnohdy navštěvovány i německými kněžími a dosvědčuje statečnost českých kněží, kteří se nejednou veřejně hlásili ke svému národu a ke své v té době neexistující republice.

P. Kretschmer dále vzpomínal, že na těchto duchovních cvičení pro české kněze byly veškeré tiskoviny vydávány v českém jazyce. Je nutné podotknout, že v těchto krajích a zpravidla u vzdělané vrstvy jako byli kněží se nedalo hovořit o jazykové bariéře, neboť např. zpověď mohla být vykonána u většiny kněží jak německy tak i česky. Liturgickým jazykem pak pro všechny byla latina. Veškeré české písemné materiály z těchto duchovních setkání se překládaly do němčiny a předkládaly se úřadu generálního vikáře v Branicích.

¹⁰⁹ AKBMS, Bd. V.1978 s. 403

Generální vikář většinou neshledal nic co by bránilo k dalšímu šíření těchto duchovních promluv a dal souhlas, aby se tyto homiletické promluvy v češtině rozmnožovaly a rozesílaly se farním úřadům, kde byla alespoň částečná komunita česky mluvících věřících. Pater Kretschmer pak vzpomíná¹¹⁰, že generální vikář z vlastních prostředků vyslal Msgr. Blaschkeho na pastorační cesty k českým věřícím, kteří žili ve Staré Říši. Z Kretschmerova vzpomínání jasně plyne, že církev vždy upřednostňovala duchovní zájmy a politiku brala spíše jako nutné zlo. Ovšem nelze opomenout, že se i z řad kněží a věřících našly výjimky, které však byly i mimo církevní život, a to v daleko hojnější míře.

4.4.9 Církevní správa a její péče o křesťanskou rodinu

Už na podzim 1940 zřídil generální vikář Nathan na různých místech setkání věřících rodin. Tato setkání zabezpečoval referent úřadu duchovní správy pro rodinné otázky P. Maurus Stark SDS. Setkání těchto věřících rodin byla zpravidla týdenní. Vrchol setkání pak spočíval v uctívání Eucharistie. Podle tohoto duchovního zaměření pak dostala tato setkání i neoficiální název „Eucharistické týdny pro rodiny“. Pastorační činnost mezi rodinami velmi horlivě vykonávali řádoví kněží, kteří působili v generálním vikariátu. Setkávání věřících rodin se pak nejednou konalo v klášterních prostorech, kde přímo působili tito řeholní kněží. Setkání se konala s jistou pravidelností, a to až do léta 1942, kdy byl řeholní život značně omezen a kláštery byly zabírány a zpravidla sloužily vojenským účelům. Řádoví kněží byli podobně jako i světští duchovní povoláváni do armády, zbylí řeholní kněží pak vyplňovali uprázdněná místa na farách, kde se museli věnovat církevní správě.

Pro věřící katolické křesťany pak nechal generální vikář vydat praktické duchovní příručky. Tyto příručky vycházely v Branicích, a to v letech 1940 a 1941. Nejznámější tiskoviny tohoto charakteru byly „Die Heiligung der

¹¹⁰ AKBMS, Bd. V.1978 s. 404

Familie“ a „Dienstanweisung des Generalvikariats“. Jednalo se zřejmě o jakési duchovní návody pro správnost života v křesťanské rodině. I když tyto publikace nemají prakticky žádnou teologickou hodnotu, je škoda, že se nedochoval takřka ani jeden exemplář. Víme o nich pouze zprostředkovaně od potomků věřících, případně od kněží, kteří získali tyto informace od svých předchůdců. V roce 1944 vyzýval generální vikář také ke krátkému programu práce duchovní správy. Doložit lze pouze fakt, že ještě v roce 1944 vyzýval generální vikář, v té době již biskup Nathan, alespoň ke krátkým setkáváním duchovních a věřících rodin.¹¹¹

4.4.10 Činnost církevní a duchovní správy v pastorační práci s mládeží

Komplikace a těžkosti v duchovní správě se promítly i do nejcitlivějšího místa, jakým byla práce s mládeží a dětmi. Po zrušení organizací katolické mládeže se ve skutečnosti musela duchovní práce v této oblasti doslova improvizovat. To vše bylo ještě ztíženo komplikovanou výukou náboženství, která v mnohých případech byla nacistům trnem v oku. Je ovšem nutné zdůraznit, že práce s mládeží jako taková zakázána nebyla, ostře sledováno bylo především shromažďování, a to takové, které se konalo za zdmi kostela. Jednalo se především o mládežnické výlety, poutě apod. Přesto však byl v branickém generálním vikariátu zřízen sekretariát, který měl za úkol vést a dohlížet na řádný život křesťanské mládeže.

Jak již bylo uvedeno, centrum pro mládežnickou pastorační činnost sídlilo v Bruntále. Z mládežnického sekretariátu v Bruntále (Freudenthal) pomáhali v mládežnické pastoraci hlavně Richard Hackenberg a Grete Fuhrmann. Snažili se hlavně podchytit bývalé členy katolických mládežnických organizací a neustále je udržovat při katolické víře. Snažili se hlavně při svých návštěvách ve farnostech generálního vikariátu zapojit, i když ne organizovaně, všechny mladé věřící lidi do křesťanského společenství. P.

¹¹¹ J. Nr. II/1610 v. 8. 5.1944

Ernst Kretschmer vzpomíná,¹¹² že zpravidla dvakrát do roka byla svolána jako celek veškerá věřící mládež, aby mohla být vykonána tzv. mládežnická neděle, pro kterou pak byla sloužena mše svatá.

Vedle této péče o místní mládež vyzýval generální vikář v jednom pastýřském listě ze dne 26.12.1940 také duchovní správu, aby svoje mešní úmysly věnovala mladým lidem, kteří toho času sloužili v armádě. Pochopitelně styk s vojskem byl pro světské a řádové kněze velmi obtížný a tak prostřednictvím jednotlivých osob se mohli mladí lidé, toho času v armádě, zprostředkovaně stýkat se svými faráři, kteří jim mnohdy dávali duchovní sílu přežít hrůzy války.

V jedné směrnicí¹¹³ vydal generální vikář pokyn, týkající se výuky náboženství. Na sekretariát generálního vikariátu se totiž dostávaly zprávy od rodičů, kteří si stěžovali, že výuka náboženství se na některých školách nejednou bezdůvodně zkracuje, případně není vůbec zařazena do školní výuky. To, že na školách probíhala výuka náboženství, byla v této době ještě zcela běžná záležitost a v mnoha rodinách se tento předmět počítal k základům všeobecného vzdělání. Výzva generálního vikáře Nathana kladla důraz především na duchovní správce a katechety, aby pokud možno zajistili v prostorách, které patřily církvi, alespoň dvě hodiny náboženství týdně pro každou třídu. Ve výzvě se také doporučovalo, aby faráři konali dětské bohoslužby s promluvami. Jako nepsaný zákon se kladlo všem duchovním, aby nebyla křesťanská mládež ovlivňována politickou situací.

4.4.10 Válečná opatření v branickém generálním vikariátu

Válečné události, a to především blížící se fronta, měly nesmírný dopad na církevní život obyvatel. Civilní obyvatelstvo trpělo zvláště leteckými nálety, které bezohledně demolovaly hmotné statky a zabíjely nevinné. Pochopitelně

¹¹² AKBMS, Bd. V.1978 S. 404

¹¹³ Branitz 23.11.1943

to vše se odráželo i v běžném církevním životě. Ale již od roku 1940, tedy téměř pět let před touto válečnou vřavou, vydával generální vikář Nathan pokyny o zatemňování a protiletectké ochraně.¹¹⁴

Válečná opatření nespočívala pouze v bezpečnostní ochraně, ale také v různých sbírkách, které měly materiálně vypomoci válečným účelům. Proto dne 15. března 1940 vznikla evidence o sbírkách neželezného kovu.¹¹⁵ A tak se ve velkém ohrožení ocitly kostelní zvony, varhanní píšťaly a veškeré kovové liturgické předměty. Příkaz říšského ministerstva ze dne 14. listopadu 1941¹¹⁶ nařídil odebrání bronzových zvonů. Kostel směl mít pouze jeden funkční zvon. Předpis ovšem zdůrazňoval, že to smí být pouze zvon nejmenší. Odebrání varhanních píšťal se uskutečnilo dne 14. března 1944.¹¹⁷

Pamětníci tvrdí, že šlo sice o likvidaci v tomto případě církevního majetku, ale že toto válečné běsnění zůstávalo hodně pozadu za rabováním, které následovalo těsně po skončení války, tedy po odsunu českých Němců. Komise, které v době války prováděly likvidaci církevního inventáře, se přesně řídily pokyny, které byly vydány generálním vikariátem v Branici. Zabavovány byly především předměty menší umělecké hodnoty, jednalo se hlavně o různé lustry a svítilny, které nevykonávaly hlavní funkční činnost. Zprostředkovaně se dozvídáme, že komise postupovaly velmi citlivě k liturgickým předmětům, jako byly kalichy, monstrance, pateny atd. Paradoxem však zůstává, že většina takto zabavených předmětů zůstala nevyužita ležet až do konce války, kdy byly rozkradeny, případně zničeny. Pochopitelně, že takto nebyla postižena jen církevní správa, ale téměř všechný majetek a to převážně Němců.

Na podzim roku 1944 došlo i na zabavování církevních objektů. Tak byla z větší části zabrána i rezidence generálního vikáře v Branici a pochopitelně i celá řada dalších církevních objektů. Tyto budovy pak většinou sloužily jako ošetrovny pro raněné vojáky z fronty. Když se počátkem roku 1945 začala

¹¹⁴ Mitteilungen Branitz 1940, S. 65.

¹¹⁵ Mitteilungen Branitz 1940, S. 65.

¹¹⁶ Mitteilungen Branitz 1941, S.117, a 1942 S. 12

¹¹⁷ Mitteilungen Branitz 1944, s. 36 ff.

fronta přesouvat do Horního Slezska, tlačila před sebou jako předvoj i uprchlíky, kteří byli většinou německé národnosti. Tito lidé prakticky přišli o veškerý majetek, takže jejich situace vyhlížela více než hroživě. Proto generální vikář dal k dispozici poslední místo svého sídla v Bránici a přesídlil do náhradních prostor. Jako náhradní prostory zvolilo vedení generálního vikariátu farnost Renoty u Uničova (Einoth bei Mähr.-Neustadt).

Dne 15. února 1945 byl nucen generální vikář vydat pokyn, který označoval vzniklou situaci za více než tragickou a vybídl duchovní správce, aby šli svým chováním vzorem ostatním, snažili se zabránit mnohdy již vzniklé panice a pokud možno pomoci každému, kdo se ocitne v tísní.¹¹⁸ Generální vikář, biskup Nathan, v té době neustále zdůrazňoval všem kněžím, že jako pastýři mají zůstat u svého stáda. Pokud se ovšem farnost ocitne v bezprostřední blízkosti bojů, měl by se každý farář snažit o bezpečnou evakuaci svých farníků. V těchto oblastech se ve farnostech nacházely mezi obyvatelstvem vesměs ženy s dětmi a staří lidé.

I v této hrůzostrašné době musel generální vikář pamatovat na své podřízené faráře a alespoň částečně je zajistit hmotně. Proto povolal dne 26. března 1945 odborníka církevního práva Dr. Franze Zdráhala,¹¹⁹ který zastával v té době funkci jakéhosi ekonomy generálního vikariátu, aby zajistil alespoň částečné vyplácení duchovních. Dr. Franz Zdráhal řídil v posledních měsících války veškerou ekonomiku generálního vikariátu z Renot u Uničova, kam přesídlil s generálním vikářem.

4.4.11 Konec generálního vikariátu se sídlem v Branicích a úmrtí generálního vikáře biskupa Josefa Martina Nathana.

K definitivnímu opuštění prostor generálního vikariátu v Bránici došlo 30. března 1945. Generální vikář tak opustil svoji rezidenci i se svým sekretářem, msgr. Gaideczkem. Celá agenda patrně vzala za své, neboť do provizorního

¹¹⁸ J. Nr. II/3728/1121

¹¹⁹ J. Nr. III/7 v. 5. 4. 1045

sídla v Renotách u Uničova si generální vikář odvezl pouze nejnútnejší materiály pro svou práci, jak uvádí farář Kretschmer, který snad jako jediný popsal celou situaci v článku, uveřejněném ve sborníku „Archiv für Kirchengeschichte von Böhmen-Mähren-Schlesien“ v roce 1978. Kretschmer dále líčí, že celý přesun agendy generálního vikariátu probíhal již za zvuku dělostřelecké palby a zásahů blížící se fronty, což způsobilo i četné požáry.

V jednom dopise ze dne 3. května 1945 se zmiňuje generální vikář Nathan, že navštívil sídlo v Branicích, a to ve Velikonočním týdnu, kdy probíhají přípravy na největší křesťanské svátky a prožil tam hrůzostrašné dny. Nathan píše, že sídlo generálního vikáře, které se nacházelo v léčebném ústavu, leželo pod ostrou palbou a vesnice Branice byla hromadou trosek. Biskup Nathan se snažil s kněžími, kteří ho doprovázeli, deportovat alespoň část nemocných, kteří ještě ve zdemolovaném ústavu zůstali. Cesta do provizorního sídla byla podle slov biskupa Nathana velmi těžká, neboť museli podle Nathanova svědectví překonat velkou část cesty se stovkami nemocných, kteří byli schopni chůze pěšky. Nemocní byli pak ponecháni v Uničově, kde jim byla poskytnuta alespoň základní péče. Pacienti, kteří nebyli schopni chůze, zůstali v Branicích s některými sestrami. Podle vzpomínek faráře Kretschmera ještě v dubnu a květnu podával zprávy sekretář msgr. Gaideczka z farního úřadu v Uničově (Mähr.-Schönbergu), že jeho Excellence pracuje horlivě a ze všech sil se snaží zachránit alespoň torzo, které zbylo v Branicích. Msgr. Gaideczka zároveň uvádí, že zpusťování ústavu včetně sídla generálního vikáře se hluboce dotklo nejen generálního vikáře, ale všech kněží, sloužících v té době na tomto území.

Podle Kretschmerova svědectví se kněží branického generálního vikariátu do poslední chvíle obraceli se svými prosbami a potížemi na svého biskupa a generálního vikáře Nathana, kterému zůstávali po celý tento čas věrni.

Dne 8. května 1945 skončila nesmyslná a krutá válka, která si vyžádala desítky milionů obětí. Tento konec signalizoval, že vše se vrátí do náležitých

kolejí a v novém demokratickém Československu bude mít své nezastupitelné místo i římskokatolická církev.

Všechny české, moravské i slovenské diecéze měly být opět obsazeny československými biskupy, jak bylo dohodnuto v modu vivendi. Proto ihned po ukončení války navštívil arcibiskup Dr. Leopold Prečan násilně odtrženou část svojí arcidiecéze, se kterou měl pouze omezený styk po celou dobu trvání druhé republiky a protektorátu, a zjišťoval stav věcí. Koncem května 1945 došlo k setkání arcibiskupa Prečana s biskupem a branickým generálním vikářem Nathanem. Biskup Nathan se setkal s arcibiskupem Prečanem v Olomouci a v přátelském jednání vyslovil arcibiskup uznání nejen branickému generálnímu vikáři, kněžím, kteří na tomto území sloužili, ale i věřícím, že obstáli v krutých dobách.

Koncem května 1945 předložil olomoucký generální vikář Dr. Karlík arcibiskupovi Dr. Prečanovi informaci, kterou získal ze zasedání generálních vikářů československých diecézí v Praze. Informace jasně podávala zprávu, že všechny generální vikariáty, které byly zřízeny po září 1938 v diecézích Čech a Moravy, musí být co nejdříve zrušeny a jejich ukončení oznámeno příslušným zemským úřadům.

Je zajímavé, že tak důležité sdělení bylo tlumočeno ústně a jeho znění je otištěno jen v periodiku pro vnitřní potřebu olomoucké arcidiecéze.¹²⁰ Jakoby tato skutečnost utonula v poválečném nadšení. Arcibiskup Dr. Leopold Prečan pak okamžitě vyzval branického generálního vikáře, že musí co nejrychleji ukončit činnost generálního vikariátu a veškeré náležitosti předat olomouckému arcibiskupství. Dopis, který vybízel biskupa Nathana k ukončení branického generálního vikariátu, měl v českém překladu toto znění: „Žádám Vaši Excelenci, aby vzala na vědomí, že v důsledku normalizace politických vztahů je opět řízena celá olomoucká arcidiecéze z katedry, která je k tomuto účelu zřízena. Zároveň Vás žádám, abyste přijal můj nejvroucnější a nejupřímnější dík za veškerou záslužnou a obětavou

¹²⁰ Acta Curiae Olomouciensis, 17. 6.1945 (Nr. 4772) – Supprimatur Archiep. Vicariatus Generalis pro parte Archidioesis olim Sudetica.

práci a snahu, za veškeré apoštolské úsilí, kterým Vaše Excelence opatřila tento vysoký post po dobu skoro sedmi let.“¹²¹

Po korporaci olomoucké arcidiecéze do politických hranic Československé republiky zbylo biskupovi Nathanovi ještě vedení tří děkanátů, které se rozkládaly na území bývalého pruského Slezska. Jednalo se o děkanáty Branice (Branitz), Ketř (Katscher) a Leobschütz, které se po druhé světové válce nacházely v rámci reorganizace hranic na polském území, ale církevně je Svatý stolec evidoval ještě v olomoucké arcidiecézi. V létě 1945 navštívil v Branici biskupa Nathana polský primas, August kardinál Hlond a důrazně ho žádal, aby složil svojí funkci vikáře pro komisariát pruské části olomoucké arcidiecéze, nacházející se toho času v Polsku. Dne 1. října 1945 předal biskup Nathan svůj úřad definitivně polské apoštolské administratuře v Opoli (Oppeln). Tato skutečnost byla dána na vědomí všem kněžím v těchto děkanátech, a to v oběžníku již dne 16. září 1945.¹²² Tím de facto zaniklo i poslední torzo branického generálního vikariátu.

Konec branického generálního vikáře biskupa Josefa Martina Nathana byl více než tristní. Biskup Nathan, který přebýval v neutěšených podmínkách v Branicích, onemocněl v prosinci 1945 těžkým zápallem plic. Před Vánocemi roku 1945 byl zdravotní stav biskupa Nathana velmi vážný, a proto lékař doporučil jeho převoz. Dne 21. prosince 1945 přijel do Branic úřední vůz polské církevní správy, který biskupa Nathana v doprovodu patera Božka z Katovic odvezl s těžkou horečkou do Opavy. Tam pak podlehl biskup Nathan své chorobě dne 30. ledna 1946. 4. února byl pak biskup Josef Martin Nathan pohřben na obecním hřbitově v Opavě za přítomnosti 130 kněží.

Biskup Josef Martin Nathan se narodil 11. listopadu 1867 a na kněze byl vysvěcen 23. června 1891. I přes těžkou dobu, kterou musel projít na jednom z nejvyšších diecézních postů, jakou byla funkce generálního

¹²¹ AKBMS, Bd. V.1978 S. 406

¹²² J. Nr. 586 v. 16. 9.1945

vikáře, obstál velmi dobře. Je pravda, že v době, kdy stál v čele generálního vikariátu, skončili někteří kněží a věřící v osidlech gestapa a v koncentračních táborech, ale s odstupem doby je nutné se zamyslet, zda-li taková krutá mašinérie, která vládla v tehdejším Německu, by vůbec brala v potaz i nejhrdinnější postoj generálního vikáře. V tomto směru nelze branickému generálnímu vikáři biskupu Nathanovi vytknout prakticky nic. Tím skončilo jedno ze chmurných období olomoucké arcidiecéze. Jistě si však v té době nikdo nepomyslel, že další těžká zkouška, a mnohem delší, čeká v následujících letech nejen církev, ale celou naši republiku.

5 CÍRKEVNÍ SPRÁVA V POHRANIČNÍCH OBLASTECH PŘIPOJENÝCH K VELKONĚMECKÉ ŘÍŠI

Kapitola pojednává o části českobudějovické diecéze, územně korporované do Velkoněmecké říše v letech 1938 – 1945.

Území Čech a Moravy bylo po celá staletí osídlováno Němci. Jednalo se především o příhraniční oblasti, které později připadly na základě Mnichovské dohody ze dne 29. září 1938 Velkoněmecké říši. Toto území nebylo však geograficky jednotné, proto nemohlo být kompaktně začleněno pod jednotnou územně správní jednotku, která nesla od dubna 1939 oficiální název Sudetská župa (Sudetengau) a náležela do Velkoněmecké říše. Sudetská župa (Sudetengau), která se rozprostírala na bývalém československém území od Moravské Ostravy k Domažlicím, se správním centrem v Liberci, však nezahrnovala území Jižních Čech a Jižní Moravy. Tato skutečnost se rovněž odrazila i v církevní správě, a to hlavně v českobudějovické a brněnské diecézi.

Po mnichovském diktátu musel českobudějovický biskup Šimon Bárta zřídit pro 134 odloučených farností generální vikariát ve Vyšším Brodě. Generálním vikářem byl jmenován opat Tecelin Jaksch, který byl pro svou loajalitu k ČSR zanedlouho zatčen gestapem a internován v Předklášteří u Tišnova. Jeho nástupcem se stal Dr. Dominik Kaindl.¹²³

Ale již 1. října 1939 bylo území českobudějovické diecéze, nacházející se ve Velkoněmecké říši, přiřazeno k německým a rakouským diecízím. Této násilné korporaci čelil statečně českobudějovický biskup Bárta, který se těžko vyrovnával s tím, že část jeho diecéze bude spravována německými biskupy.

Největší problémy v církevní správě na zabraném území postihly českobudějovickou diecézi. Po záboru československého pohraničí a vzniku

¹²³ Kindl, D.: Cist. Stift Hohenfurl. Krumlau. 1930.

tzv. druhé Československé republiky ztratil českobudějovický biskup Bárta, jako i ostatní čeští a moravští biskupové, veškerý přístup k německému kléru a k věřícím svojí diecéze, kteří se ocitli na území Velkoněmecké říše. Proto se na nejvyšších stranicko-politických místech hovořilo o vzniku církevního provisoria, které by zajišťovalo chod církevní správy na této části českobudějovické diecéze. Problém ovšem spočíval v tom, že žádný německý duchovní na tomto území nebyl vybaven potřebnými jurisdikcemi. Nikdo se necítil zodpovědný za hospodaření kněžstva, které se dostalo do těžkých ekonomických problémů, protože konzistoř v Českých Budějovicích zastavila veškeré finanční požitky. Zároveň nebylo nikoho, kdo by se staral o farnosti, které opustili kněží české národnosti a nebyly obsazeny již od kritických podzimních dnů roku 1938.

Naproti tomu kněžstvo německé národnosti, sloužící na zabraném území, bylo odloučeno od svého sídelního biskupa v Českých Budějovicích. Tak zůstali tito duchovní odkázáni sami na sebe, a to mnohdy i v těžkých a často i důležitých rozhodování v duchovní správě. O hospodářské situaci kléru informovali i někteří faráři, z části českobudějovické diecéze biskupský ordinariát v Regensburgu a v Pasově, kam byly začleněny. Upozorňovali tamější biskupy, že duchovní od dob, co bylo toto území inkorporováno do Velkoněmecké říše, nepobírají žádný plat a žijí z úspor, intencí a příjmů za vyhotovení listiny o árijském původu, což jsou požitky více než nedostačující.

V říjnu 1938 se setkali v Českém Krumlově duchovní, kteří zajišťovali chod církevní správy ve farnostech, ležících na jihu Šumavy, aby analyzovali kritickou situaci v církevní správě. Přitom došli jednomyslně k závěru, požádat sousedního biskupa z Lince o převzetí jurisdikce nad vikariáty Vyšší Brod (Hohenfurt), Kaplice (Kaplitz), Český Krumlov (Böhm. Krummau) a Horní Planá (Oberplan). Jednalo se o první návrh tohoto druhu v českobudějovické diecézi. Společně sepsanou petici předal osobně kaplan Krumlovské prelatury Josef Schürerer, který měl velmi vlivné kontakty na biskupské konzistoři v Linci. Schürerer sice našel u lineckého biskupa pochopení, ale zároveň obavy kvůli

jurisdikčním zásahům do církevní správy českobudějovické diecéze. Biskup Dr. Johannes Maria Gföllner z Lince se proto obrátil písemně na českobudějovického biskupa Bárta a poukázal na stav farností, které se ocitly v záboru. Biskup Gföllner vysvětlil biskupovi Bártovi stav těchto farností, které strádají nejen po duchovní stránce, ale ocitly se také bez jakéhokoliv hospodářského zabezpečení. Dopis lineckého biskupa předal kaplan Schürerer. Biskup Bárta se však k dopisu nevyjádřil. Rovněž bezvýsledně dopadly dvě schůzky mezi Schürererem a Bártou.

Podobnou prosbu jako klérus v Krumlově přednesl dr. Michael Buchberger biskupovi z Regensburgu, který se od samého začátku staral o opuštěné farnosti a vykonával ještě ve vojenských oblastech pastorační a charitativní službu. Dr. Buchberger se zasazoval u apoštolského nuncia Orsenigo v Berlíně o plnou moc „vicarius Oeconomus“ pro každého kněze této pohraniční farnosti. V dalších jeho dopisech nunciovi a v rozhovorech s dřívějším sekretářem kardinála Pacelliho v Římě předkládá oficiálním zástupcům církve návrh, aby zabraná část českobudějovické diecéze byla nově církevně rozdělena, a to tak, aby analogicky odpovídala novému politickému rozčlenění. Jednalo se hlavně o to, aby vikariáty v záboru byly provizorně včleněny k nejbližším německým biskupstvím, tedy k Řeznu, Pasově, Linci a Svatému Hipolytu. Pouze severozápadní část nad Furthským svahem měla být přenechána generálnímu vikariátu v Ostrově nad Ohří.

S podobným nouzovým řešením postupovala arcibiskupství v Praze a v Olomouci, která jmenovala pro svá oddělená německá území generálního vikáře. V té době již starý a nemocný českobudějovický biskup Bárta se choval vůči vládní moci ve Velkoněmecké říši velmi nekompromisně a neustále trval na tom, že politické hranice nemohou narušit celistvost diecéze, což je zcela v souladu s církevním právem. Teprve až na opětné naléhání Buchbergra a apoštolského nuncia Orseniga biskup Šimon Bárta ustoupil a jmenoval svého zástupce pro část českobudějovické diecéze, nacházející se v záboru.

Biskup Bárta se nejprve obrátil v této otázce na profesora náboženství ve výslužbě Msgr. Franze Dichtla z Krumlova a na děkanáta Msgr. Dominika Brunnera ve Winterbergeru. Oba však kategoricky nabídku odmítli. Msgr. Dichtl poukazoval na svůj pokročilý věk a Msgr. Brunner poukazoval na svoje chatrné zdraví. Z těchto důvodů biskup Bárta požádal opata cisterciáckého kláštera ve Vyšším Brodě, Dr. Tecelina Jaksche, aby se ujal vedení církevní správy na zabraném území českobudějovické diecéze. Potřebné jurisdikce obdržel opat Jaksch dne 15.11.1938 a zároveň byl jmenován jako biskupský komisař pro německé území českobudějovické diecéze.

S Jakschem byl jmenován i jeho zástupce pro tento úřad Dr. Dominik Kaindl, který pocházel rovněž z Vyššího Brodu. Pro úplnost je třeba dodat, že Jaksch pocházel z Haklových Dvorů, byl tedy vysvěcen jako jeho zástupce na kněze pro českobudějovickou diecézi. Ale již za několik dnů musel opat Jaksch vrátit svoje pověřovací listiny, neboť byl vyslýchán a později zatčen gestapem. V této těžké situaci biskup Šimon Bárta svěřil vedení této části diecéze Jakschovu zástupci dr. Dominiku Kaindlovi.

Dr. Kaindl byl vysvěcen na kněze za českobudějovickou diecézi, ale v sousedních diecézích měl v řadách kléru mnoho vlivných přátel. Správně odhadl, že jeho postavení v roli zastupujícího generálního vikáře je neudržitelné a proto doporučil českobudějovické konzistoři, aby se vzdala jurisdikce nad zabraným územím a předala ho sousedním diecézím. Zpočátku českobudějovická konzistoř nebrala Kaindlovi žádost na vědomí a v čele s biskupem Bártou uzavřela celý problém za dočasně vyřešený.

V politických kruzích však Kaindlovo jmenování vzbudilo značnou nevoli. Ihned po tom, co nastoupil dr. Kaindl do funkce, ozvaly se silné protesty, a to především ze strany státu. Na Kaindlovo jmenování reagoval negativně rovněž tisk, kde se ozvaly četné protesty, neboť dr. Kaindl se nikdy neprojevoval jako oddaný přítel Velkoněmecké říše. Nechal se slyšet i Konrad Henlein, který nazval Kaindlovo jmenování zastupujícím biskupským vikářem jako absolutní provokaci.

Velmi závažná situace nastala brzy po záboru, kdy biskupské konzistoře, sídlící na zbylém československém území, zastavily veškeré vyplácení nejen kněžím, ale těž německým alumnům teologie, kteří studovali v biskupských kněžských zařízeních. Jednalo se hlavně o platby za stravu, pobyt v seminářích atd. Čeští a moravští biskupové to odůvodnili poznámkou, že stávající německý klérus se již neřadí kvůli změně hranic ke státním občanům Československa. Někteří seminaristé, a to především z vyšších ročníků, přestoupili do Řezna a Pasova. Jednalo se však o omezený počet bohoslovců, neboť tam byl nedostatek místa pro přibírání nových studentů. Konkrétně v českobudějovickém kněžském semináři bylo ještě těsně před začátkem druhé světové války vysvěceno šest německých teologů na kněze. V těchto případech se jednalo o kněze nejvyššího ročníku, kteří si provozní náklady hradili z vlastních zdrojů.

5.1.1 Zajištění církevní správy na zabraném území

Otázkou budoucího rozčlenění českobudějovické diecéze se zabývali nejen kněží a sousední biskupové, ale také apoštolská nunciatura v Berlíně. Křehké postavení zastupujícího generálního vikáře Kaindla nedávalo žádnou záruku pro řízení církevní správy, neboť tlak státní správy na jeho osobu neustále zesiloval. Proběhla celá řada jednání, kde se okruh nejrůznějších návrhů stáhl na čtyři realizovatelné alternativy:

1. Kompaktnost českobudějovické diecéze v historických hranicích, ovšem s německým biskupem.
2. Rozdělení českobudějovické diecéze a zřízení nové diecéze nebo volné prelatury na zabraném území se sídlem v Krumlově.
3. Zřízení nezávislého generálního vikariátu pod vedením generálního vikáře, schváleného Velkoněmeckou říší.
4. Rozčlenění zabraných vikariátů českobudějovické diecéze do sousedních bavorských a rakouských diecézí Řezno, Pasov, Linec a Svatý Hippolyt.

Většina německých duchovních požadovala německého biskupa v Českých Budějovicích, nebo alespoň německého generálního vikáře. Tento návrh podpořil i Konrad Henlein, z kléru pak kapitulní kanovník Josef Neubauer. Oba věřili tomu, že se sudetoněmecký katolicismus izoluje od Staré říše. V důvěrném dopise vládnímu představiteli z Řezna, Hermannu Gäßlerovi, odmítá Neubauer začlenění zabrané části českobudějovické diecéze do jakéhokoliv německého biskupství, rovněž tak se staví záporně ke kompaktnosti diecéze v hranicích před podzimem 1938.

Takový radikální zásah do hranic českobudějovické diecéze rovněž požadovalo ještě 17 duchovních, kteří sloužili v církevní správě českobudějovické diecéze. Jejich požadavek zněl kategoricky. Buď založit nové biskupství v Chebu nebo připojit k diecézi Regensburg. Každopádně trvali na tom, aby hranice diecéze nebyla totožná s novou politickou hranicí. Univerzitní profesor Dr. A. Kindermann v Praze přišel začátkem roku 1939 s návrhem, aby bylo zřízeno v pohraničních oblastech bývalého Československa šest německých diecézí, z toho jedna pro německou oblast českobudějovické diecéze. V případě, že by nebylo v této oblasti zřízeno přímo biskupství, zasazoval se o to, aby byla ustavena alespoň prelatura, se sídlem v Krumlově.

Organizací církevní správy na zabraném československém území řešila i německá biskupská konference ve Fuldě za předsednictví kardinála Bertrama z Vratislavy. Poprvé se konkrétní návrhy projednávány mezi německými biskupy již 4.3.1939, kdy byla tato situace označena jako nanejvýš aktuální. Hlavní požadavky, plynoucí z nové organizace církevní správy, spočívaly především v tom, aby území s německy mluvícími katolíky byla oddělena od českých a moravských diecézí. Dále se měla urychleně vyřešit hospodářská situace, neboť všechna biskupství v Čechách a na Moravě po záboru československého pohraničí přestala s jakoukoliv finanční dotací do zabraného území. Na to upozorňovala i říšská státní správa v čele s ministrem Rothem, který o této skutečnosti informoval předsedu německé biskupské konference kardinála Bertrama z Vratislavi.

Brzy na to oznámil zástupce německé biskupské konference Buchberger apoštolskému nunciovi Caesaru Orsenigu a biskupovi v Pasově, Dr. Simonu Konradu Landersdorferu, ochotu vypomáhat v novém církevně správním uspořádání Sudet. Politické události, jako bylo zřízení Protektorátu Čechy a Morava, a další správně technická rozhodnutí, k tomu prakticky stát i církev nutily.

Dne 25. března 1939 byl vydán zákon o rozdělení zabraného československého území, které netvořilo Sudetskou župu. Sudetská župa jako správní území vznikla v dubnu téhož roku. Zanedlouho následovalo na území, které nepřípadlo do Sudetské župy, přijetí říšských a bavorských zemských práv, avšak říšský konkordát na tomto území uplatňován nebyl. Území, která nepřípadla Sudetské župě, náležela z církevně–správního hlediska převážně českobudějovické a brněnské diecézi.

Novým církevním uspořádáním se zabýval krátce po svém zvolení dne 2.3.1939 papež Pius XII. Tento papež bývá mnohdy obviňován ze svého laxního přístupu k řešení vzniklých problémů. Tyto názory podle všeho nejsou správné, neboť konkrétně v této věci je známo, že Pius XII. německé kardinály Faulhaber z Mnichova, Bertrama z Vratislavy, Schulteho z Kolína nad Rýnem a Innitzera z Vídně vyzval k rychlému jednání s německým velvyslancem ve Vatikánu a s říšským církevním ministeriem.

Další jednání na nejvyšší úrovni pak mělo být přímo v prostorách budějovického biskupství. Tato akce byla svěřena pasovskému biskupovi Landersdorferovi, který získal jurisdikci k řízení tohoto jednání přímo v Římě, který krátce před tím navštívil. Paralelně k tomu probíhala od května 1939 jednání apoštolského nuncia Orseniga s budějovickým biskupem Bártou, který zpočátku kategoricky všechna jednání odmítal, neboť celistvost jeho diecéze nemůže být rozbita žádnou politickou situací, a zároveň poukazoval na to, že její hranice může změnit pouze náležitá papežská bula, nikoliv kuloární jednání. Zdrženlivě se chovali biskupové z Lince a Svatého Hippolytu, kteří si nechtěli přidělovat další problémy s řízením vlastní církevní správy a vyčkávali na rozhodnutí z Říma.

Vzhledem k pokročilému věku a zdravotnímu stavu nedokázal biskup Bárta do nekonečna vzdorovat narůstajícímu tlaku a proto dal v polovině srpna 1939 souhlas předat území českobudějovické diecéze, nacházející se ve Velkoněmecké říši, pod správu Řezenského a Pasovského biskupství. Je nutné ovšem podotknout, že biskup Bárta čekal se svým rozhodnutím až na souhlas Svatého stolce. Toto dočasné řešení v řízení církevní správy českobudějovické diecéze nabylo platnost od 1. září 1939. Rozhodnutí předložil biskup Bárta nejprve do Pasova, a poté do Regensburgu.

Poněkud opožděně zareagoval pasovský biskup Landersdorfer, který čekal na potvrzenou jurisdikci, kterou žádal od Říma. Landersdorferův postoj byl zcela v souladu s církevním právem, neboť přebíral do svojí diecéze území, na které se nevztahoval říšský a bavorský konkordát. Problém konkordátu však nebyl nikdy na bývalém československém území dořešen a proto nebyl ze strany německých biskupů v korporovaných vikariátech uplatňován. I nadále byl respektován *modus vivendi*, který *de facto* již neexistoval. Němečtí biskupové pak dále poukazovali na tu skutečnost, že je nutné dořešit otázky jurisdikcí v církevní správě, dále vzniklé hospodářské problémy uvnitř církve a vzdělávání kněžského dorostu.

Nejopatrněji při korporování farností českobudějovické diecéze do svého území postupoval pasovský biskup Landersdorfer. Od 3. září 1939 řešil tuto otázku ve své rezidenci s vatikánskými diplomaty. Pasovský biskup zpočátku označoval všechny návrhy jako nedotažené a velmi se obával, že by se mohla v budoucnu vynořit celá řada neřešitelných problémů. Zástupce vatikánské delegace však nedokázal Landersdorferovi dát konkrétní vysvětlení a poukazoval na mimořádnou situaci. Proto obě strany nedošly k jasnému závěru a další termín jednání se posunul na konec roku 1939. I přes stávající rozpaky a četné námitky předložil berlínský nuncius Orsenigo celou záležitost k posouzení říšskému ministeriu pro církevní záležitosti.

Odpověď ze strany státu byla pak kategorická. Římskokatolická církev nemůže jednostranně sama od sebe změnit správní vymezení svých diecézí bez předchozí účasti státu.

Na základě tohoto rozhodnutí převzali dne 1. prosince 1939 biskupové z Pasova a Regensburgu do svého území části českobudějovické diecéze.

Pasovská diecéze zajišťovala církevní správu ve 3 vikariátech:

Kašperské Hory (Bergreichenstein) s farnostmi
Albrechtice u Sušice (Albrechtsried)
Prachatice (Prachatitz) s farnostmi
Frantoly (Frauenthal)
Vimperk (Winterberg) s farnostmi
Kvilda (Aussergefild)

Diecézi Regensburg byly svěřeny 3 vikariáty:

Dešenice (Deschenitz) s farnostmi
Děpoltice (Depoldowitz)
Hustouň (Hostau) s farnostmi
Hora sv. Václava (Berg)
Horšovský Týn (Bischof -Teinitz) s farnostmi
Staré sedlo (Altsattel)

Po těchto geografických úpravách, které zasáhly normální chod církevní správy českobudějovické diecéze, poslal biskup Bárta dopis všem vikářům, kteří zůstali za hranicemi vlastní diecéze. V tomto dopise Bárta odůvodňuje vikářům předání farností tím, že nastalo rozdílné zákonodárství mezi Protektorátem Čechy a Morava a Velkoněmeckou říší, což se odráží i v chodu církevní správy. Zároveň biskup Bárta vysvětluje svoje rozhodnutí a poukazuje na komplikace v udržování kontaktů, které plynou ze stávajících státních hranic. Také upozorňuje na tu skutečnost, že Svatý stolec přijal toto rozhodnutí jako provizorní, nikoliv jako konečné.

Oba rakouští biskupové, Dr. Johannes Maria Gföllner z Lince a Dr. Michael Memelauer ze Svatého Hippolytu, pak převzali zbývající část českobudějovické diecéze, která se nacházela v záboru, a to k 1. lednu 1940.¹²⁴

¹²⁴ Annuario pontificio. Roma, 1943.

Poněkud jiné řešení oproti ostatním biskupům, kteří začlenili své nové vikariáty a farnosti do svého území, zavedl linecký biskup Dr. Gföllner. Pro část českobudějovické diecéze, která byla převedena do lineckého biskupství, jmenoval vlastního generálního vikáře, a to dosavadního biskupského komisaře Dr. Dominika Kaindla, který byl nejvíce obeznámen s problémy tohoto území. Tak vznikl generální vikariát se sídlem ve Vyšším Brodě (Hohenfurt). Po válce pak bylo Kindlovo jmenování do čela generálního vikariátu se sídlem ve Vyšším Brodě bráno jako hlavní důvod k jeho vysídlení.

Schématické rozčlenění vikariátů a farnosti českobudějovické diecéze, které po záboru československého pohraničí připadlo pod církevní správu německých diecézí, získalo následující podobu:

Pod diecézi Sankt Pölten (Svatý Hippolyt)

1. Z vikariátu Nové Hradý

1. Německé, dnes Dvory n. Lužnicí (Beinhöfen)d
 2. České Velenice (Gmünd)
 3. Rapšach (Rottenschachen)
 4. Krabonoš (Zuggers)
- Dnes všechno okres Jindřichův Hradec

2. Z vikariátu Nová Bystřice

1. Hůrky (Adamsfreiheit)
 2. Staré Město pod Landštejnem (Altstadt)
 3. Blažejov (Blauenschlag)
 4. Člunek (Hosterschlag)
 5. Klášter (Kloster)
 6. Nová Bystřice (Neubistritz)
 7. Horní Pěna (Oberbaumgarten)
 8. Lodhéřov (Riegerschlag)
 9. Číměř (Schamers)
- Dnes všechno okres Jindřichův Hradec

Pod diecézi Linz (Linec)

1. Z vikariátu Vyšší Brod

1. Frymburk (Friedberg)
 2. Přední Výtoň (Heuraffl)
 3. Vyšší Brod (Hohenfurth)
 4. Kapličky (Kapellen)
 5. Světlík (Kircheschlag)
 6. Malšín (Malsching)
 7. Horní Dvořiště (Oberhaid)
 8. Rožmberk n. Vltavou (Rosenberg)
 9. Rožmitál na Šumavě (Rosenthal)
 10. Dolní Dvořiště (Unterhaid)
- Dnes všechno okres Český Krumlov.

2. Z vikariátu Český Krumlov

1. Kájov (Gojau)
 2. Křišťanov (Christianberg)- dnes okres Prachatice
 3. Chvalšiny (Kalsching)
 4. Vitěšovice (Kriebaum)
 5. Krummau (Český Krumlov)
 6. Slavkov (Lagau)
 7. Zátoň (Ottau)
 8. Boletice (Polletitz)
 9. Přídolí (Priethal)
 10. Strýčice (Stritschitz) – dnes okres Č. Budějovice
 11. Ktiš (Tisch)
 12. Svéráz (Tweras) Kromě Křišťanova a Strýčic
- Dnes všechno okres Č. Krumlov.

3. Z vikariátu Kaplice

1. Pohoří na Šumavě (Buchers)
 2. Benešov n. Černou (Deutch-Beneschau)
 3. Kaplice (Kaplitz)
 4. Malonty (Meinetschlag)
 5. Blansko (Pflanzen)
 6. Rychnov n. Malší (Reichenau an der Maltsh)
 7. Pohorská Ves (dříve Terčí Ves – Theresiendorf)
 8. Věžovatá Pláně (Thurmplandles)
 9. Omlenice (Umlowitz)
 10. Cetviny (Zettwing)
- Dnes všechno okres Český Krumlov

Tak skončil vleklý spor o nové uspořádání církevní správy českobudějovické diecéze. Tato oblast německy mluvící části českobudějovické diecéze čítala 258 000 katolíků a 210 kněží.¹²⁵

Věřící katolíci z vikariátů českobudějovické diecéze, kteří byli řízeni z Pasova a Regensburgu, měli mnohdy problém se soužitím a s mentalitou vedení duchovní správy, která vycházela z ryze německého kulturního prostředí.

Mnohem snazší to měli věřící z vikariátů, které byly spravovány z rakouských biskupství. Zde byla mentalita a kulturní tradice takřka k nerozeznání. Pro snazší orientaci v církevních strukturách budějovické diecéze zřídilo biskupství v Řezně a Pasově zvláštní komise, které měly za úkol skloubit obě duchovní správy. Za předsednictví biskupa Landersdorfera řešili na konferenci v Pasově generální vikář Dr. Franz Riemer a kapitulár Hörman, jako finanční ředitel diecéze Řezno, nové obsazení volných farností, jmenování děkanů a jejich sekretářů. Na této konferenci o otázkách nově vzniklé situace v církevní správě se rovněž řešila situace o výuce náboženství a postavení katechety, neboť jeho poslání se v důsledku polické situace ve Velkoněmecké říši začalo odlišovat.

Nové územní rozčlenění vedlo ke značným problémům v církevní správě. Proto bylo přistoupeno ještě k jistým úpravám, které probíhaly až do roku 1943. Provizorní včlenění části českobudějovické diecéze do Velkoněmecké říše mělo ovšem i svá úskalí, která se odrážela v politickém územním rozčlenění. Tento problém spočíval především v tom, že se některé vikariáty, případně části vikariátů českobudějovické diecéze, ocitly v Sudetské župě.

Jednalo se o vikariáty Horšovský Týn (Bischof-Teinitz) a Hostouň (Hostau), které kromě svých pěti farností patřily do Sudetské župy a byly spravovány generálním vikariátem arcidiecéze pražské se sídlem v Ostrově nad Ohří. Vikariát Dešenice (Deschenitz) byl oproti tomu přiřazen k řezenské

¹²⁵ Direktorium, Budvicii Bohem, České Budějovice, 1941

diecézi. Dále byla ještě farnost Folmava (Obervollmau) z vikariátu Hustouň (Hostau) připojena k vikariátu Furth im Wald, ležícím na bavorském území. Farnosti Všeruby (Neumark) a Maxov (Maxberg) k vikariátu Dešenice (Deschenitz) a farnosti Grafenried (tato obec později zanikla a její zbytek byl součástí obce Nemanice) a Nemanice (Wassersuppem) k vikariátu Waldmünchen, ležícím rovněž v Bavorsku.

V generálním vikariátu Vyšší Brod (Hohenfurt) byla farnost Christianberg vyňata z prachatického vikariátu a dne 31.12.1939 začleněna do vikariátu Krumlov. Během války vznikly s účinností od 1. 8.1942 filiální kostely Neuofen u Salnau a k 1.10.1943 ve Weichseln u Krumlova. Filiální kostely jsou ustaveny v církevní správě zpravidla ve větších farnostech a jsou zpravidla řízeny svým duchovním správcem, který je podřízen faráři. Dne 1.1.1940 byla zřízena kooperační expositura Kienberg. Kooperaturu řídí zpravidla kooperátor, který býval pomocníkem faráře.

K další změně došlo ve správním území Svatého Hippolytu. Na popud a nátlak okresního správce Eigrubera souhlasila příslušná církevní místa s rozdělením a novým členěním vikariátu Gratzen. Pět farností ležících v okrese Oberdonau – Brünnl, Gratzen, Heilbrunn, Sonnberg a Strobnitz – bylo připojeno dne 1.1.1942 k linecké diecézi. Zbylé čtyři farnosti, Dvory nad Lužnicí (Beinhöfen), Rapšach (Rottenschachen), Krabonoš (Zuggers) a České Velenice (Gmünd III – Wielands), zůstaly i nadále v okrese Niederdonau, v biskupství Svatý Hyppoyt, ale církevně byly přiděleny vikariátům Eisgarn, popř. Weitra. U jmenovaných farních obcí se jedná o oblast, patřící zemskému kraji Gmünd, která byla v důsledku uzavření míru v St. Germain 1920 politicky postoupena Československu a církevně od r.1921 začleněna do českobudějovického biskupství.

5.1.2 Finanční záležitosti v církevní správě

Dne 1. května 1939 vstoupilo v platnost nařízení o vybírání církevních příspěvků. Toto rozhodnutí inicioval řezenský biskup Buchberger. Nařízení mělo platnost pro celé území Velkoněmecké říše, tedy i pro československá

území, která připadla na podzim roku 1938 do záboru. Je sice pravda, že německá biskupská konference se sídlem ve Fuldě neuplatňovala říšský konkordát na zabraná československá území, ale zde nebylo jiné řešení, neboť v celé Sudetské župě a na bývalém československém území, korporovaném do Velkoněmecké říše, platila jako měna říšská marka, nikoliv protektorátní koruna. Nehledě k tomu, že na území Protektorátu zůstaly příspěvky na církve po dobu celé války dobrovolné.

Nařízení německé biskupské konference potvrdili všichni generální vikáři v odtržených částích českých a moravských diecézí, včetně litoměřického biskupa Antonína Webera, který sídlil se svojí katedrou proti své vůli od podzimu 1938 v Německu. Vybírání těchto příspěvků bylo pak realizováno i na území českobudějovické diecéze.

Tyto církevní příspěvky byly de facto předvojem tzv. církevní daně, která má v Německu platnost až do dnešní doby a pomáhá církvi existenčně fungovat a ne jinak tomu bylo i v době války. Na vybírání církevního příspěvku se však musely přeorientovat i rakouské diecéze, neboť i zde byla církev zvyklá na jiný systém hospodaření, který se v mnohém podobal diecízím v Čechách a na Moravě. Jednalo se hlavně o výtěžky z hospodaření na církevním majetku, což byl v Čechách na Moravě a v Rakousku hlavní zdroj příjmů pro řízení církevní správy. Věřící se podíleli pouze dobrovolnými finančními, případně hmotnými dary.

V Československu vstoupil v roce 1926 v platnost tzv. kongruový zákon.¹²⁶ Kongrua měla zaručit kněžím chudých farností, které neměly žádný nebo jen malý majetek, jistý doplatek k měsíčnímu platu od státu. Kongrua byla praktikována ve státech, kde nebyla odluka církve od státu, což bylo i Československo. V Německu kongrua nikdy nebyla, a tak přistoupila Velkoněmecká říše k povinným příspěvkům. Zároveň se velmi dbalo na to, aby vybírání a spravování církevních příspěvků bylo použito pouze pro církevní záležitosti, které musely pokrýt celý chod církevní správy. Proto byla pro správu církevních financí zřízena speciální komise, která měla na starosti

i zabrané části českých a moravských biskupství. Tato komise byla jmenována pro Sudetskou župu, kam patřily části pražské a olomoucké arcidiecéze, a litoměřické a královéhradecké diecéze. Zabraná část českobudějovické diecéze pak byla podřízena komisím, zabývajícím se touto činností na říšských správních územích Horního Podunají (Oberdonau) a Dolního Podunají (Niederdonau).

5.1.3 Ukončení provizorního řízení českobudějovické diecéze

Je pozoruhodné, že po vítězství spojenců a kapitulaci Velkoněmecké říše 8.5.1945 se okamžitě rozpadla a přestala existovat německá nacistická státní správa, zatímco církevní správě trvalo téměř rok, než se uvedla do původního stavu, tedy před osudným podzimem 1938. Celá tato situace plynula z toho, že veškeré dekry, které byly vydány v průběhu let 1938 -1945, musely být zase zrušeny Svatým stolcem na základě církevního práva. Ze strany českobudějovické konzistoře zahájil jednání o původních hranicích probošt Karel Boček, který vyzval německé a rakouské biskupy, aby se vzdali administrace na zabraném území a odevzdali náležitě jurisdikce.¹²⁷ Tato výzva byla doručena v dopisech prakticky stejného charakteru dne 9.6.1945 biskupovi do Svatého Hippolytu a 11.6.1945 ordinariátům do Regensburgu, Pasova a Lince.

Aniž by se čekalo na odpovědi rakouských a německých biskupů, vyslala českobudějovická konsistoř svoje české kněze do farností, které byly od roku 1938 -1945 v záboru. Z části českobudějovické diecéze, která byla po osvobození v sovětské zóně, museli ihned odejít dva němečtí faráři, Franz Dick a Franz Koller. Biskupská konzistoř pak rozhodla, že český probošt z Jindřichova Hradce bude přebírat pod správu českobudějovické diecéze její východní část a tím byl jmenován jako prozatímní správce východních vikariátů. Český děkan Jan Unger byl určen k převzetí zbývajících vikariátů, které se nacházely v záboru. Na mnohých místech se začaly projevovat

¹²⁶ Hobza, Tureček: Úvod do církevního práva. Praha 1929, str. 272

nacionální emoce, a to i mezi věřícími. V kaplickém vikariátu farnosti Pláně Věžovatá (Thurm-Plandles) byly od července zakázány bohoslužby pro Němce a odmítána jakákoliv potřeba související s duchovní správou.

Za krátký čas přišla zpráva, že všichni čtyři biskupové rakouských a německých diecézí odmítli předčasné předání českobudějovických vikariátů, s tím, že čekají na rozhodnutí z Říma. Zvláště biskup z Řezna Buchberger připomínal svým podřízeným tzv. „jurisdictio ordinaria“, což je jurisdikce spojená s určitým stálým úřadem a z něho vyplývající je *jurisdictio ordinaria*. Ji lze nabýti jen právoplatným ustanovením na dotyčný úřad. Vykonává ji příslušný orgán svým jménem na základě ustanovení práva objektivního.¹²⁸ Tímto paragrafem z církevního práva apelovali nakonec všichni čtyři biskupové a zároveň upozorňovali, že po rozhodnutí Svatého stolce okamžitě jurisdikce předají.

Také němečtí duchovní generálního vikariátu se sídlem ve Vyšším Brodě, který byl spravován biskupstvím z Lince, se obraceli nadále se všemi církevními otázkami na konzistoř v Linci, kterou v té době řídil světící biskup Dr. Joseph Calasanze Fließner. Ten pak informoval dne 14.8.1945 Řím o vzniklé těžké situaci v sudetoněmecké administratuře.

Přes opakovaný nátlak ze strany českobudějovické konzistoře oznámil Vatikán až koncem roku 1945 svůj souhlas. Ke dni 31. ledna 1946 vyzval Svatý stolec, aby konzistoře v Linci, Svatém Hippolytu, Pasově a Řezně vrátily ordinariátu v Českých Budějovicích své provizorně spravované části. Tím zanikly všechny jurisdikce, týkající se řízení uvedené církevní správy, a také úřad generálního vikáře Dr. Keindla ve Vyšším Brodě.

¹²⁷ AKGBMS, Band VII, 1985, Die sudetendeutsche Administration Passau 1939 – 1946, S.98-101

¹²⁸ Hobza, Tureček: Úvod do církevního práva, Praha 1929, str. 272

5.2 Část brněnské diecéze na zabraném území v letech 1938 - 1945

5.2.1 Zřízení generálního vikariátu v Mikulově

Mnichovskou dohodou ze dne 29. září 1938 připadla většina pohraničních oblastí, kde převládali obyvatelé německé národnosti, Velkoněmecké říši. Je nutné dodat, že ne všude byla tato dohoda korektně dodržována, neboť do záboru připadla i místa, kde netvořilo německé obyvatelstvo dohodnutých 50%.

Od dubna 1939 do května 1945 se stalo severní a západní území našeho pohraničí uzavřenou správní jednotkou Velkoněmecké říše pod názvem Sudetengau (Sudetská župa), jejíž centrum bylo v Liberci (Reichenberg). V jižních Čechách a na jižní Moravě přešla tato území politicky do sousedních okresů Velkoněmecké říše. Proto se jižní část brněnské diecéze ocitla na cizím území a byla přiřazena pod politickou správu k sousednímu Dolnorakousku.

V žádné české diecézi se však nejednalo o nově vzniklá církevní území. K tomu nikdy v této napjaté politické situaci, ani v průběhu války, nedal Svätý stolec požehnání, pouze se hledalo provizorní východisko z nouze. Bylo proto nutné přizpůsobit církevní uspořádání novým politickým hranicím.

Po té, co brněnské biskupství v čele s biskupem Kupkou dalo souhlas, aby byl zřízen generální vikariát pro toto odloučené území diecéze, nacházející se ve Velkoněmecké říši, vzniklo tak ve skutečnosti církevní jurisdikční území v čele s generálním vikářem, ale nikdy nebylo odloučeno od brněnského biskupského stolce.

Generální vikář de facto zastupoval v této části brněnské diecéze, připadající Německé říši, biskupa a byl vybaven všemi potřebnými jurisdikcemi, které od něho obdržel. Díky tomuto řešení zůstali kněží a věřící ušetřeni mnohým nepříjemnostem, které by vyplývaly z porušování

církevního práva. Jednalo se hlavně o konvalidace manželství a udělování svátosti biřmování. To znamená, že často nastával případ, kdy katolík či katolička si vzali partnera nebo partnerku jiného vyznání, případně byl jeden z nich bez vyznání. V tomto případě může katolická církev udělit dispens a manželství uznat za platné, nikoliv však za svátostné. Jedná se hlavně o to, že katolík z takto uzavřeného svazku může žít plnohodnotným svátostným životem, tj. přistupovat ke svátostem apod. Ovšem k takto uzavřenému svazku může dát souhlas pouze biskup, eventuálně duchovní, který má náležitou jurisdikci, v tomto případě generální vikář. V této době a hlavně v těchto oblastech, kde žili převážně věřící katolického vyznání, byly tyto církevně - právní akty zcela běžným zjevem.

5.2.2 První generální vikář v Mikulově P. Dr. Franz Linke

Přes 6 týdnů trvalo, než se vedení brněnské diecéze v čele s biskupem Kupkou dopracovalo ke konečnému řešení, jak zřídit v jižní části svého biskupství funkční generální vikariát s jeho zákonným představitelem. Do čela byl nakonec jmenován biskupským ordinariátem v Brně probošt kolegiální kapituly v Mikulově (Nikolsburg), P. Dr. Franz Linke. Jako pomocníky při řízení generálního vikariátu v Mikulově mu byli přiděleni místní proboštové, kteří byli zároveň faráři kolegiální a městské farnosti sv. Václava.¹²⁹

Díky mimořádnému postavení Mikulova v církvi bylo právě toto město vybráno jako sídlo generálního vikáře, a také kvůli jeho vhodné poloze, ostatně tak tomu bylo u všech nově vzniklých generálních vikariátů oné doby. To proto, aby byla možná co nejplynulejší komunikace mezi farnostmi, faráři, generálním vikářem a biskupem.

Generální vikář P. Dr. Franz Linke¹³⁰ se narodil 25. října 1880 v Krnově, v olomoucké arcidiecézi. Po maturitě na gymnáziu studoval teologii na

¹²⁹ Catalogus sleri 11; Zabel 32 . Zum Kollegiatskapitel in Nikolsburg vgl. den Beitrag von Richard A.Hofmann AKBMS

olomoucké teologické fakultě. 5. července 1904 přijal kněžské svěcení, načež vzápětí začal pracovat v duchovní správě. Zpočátku působil jako kooperátor, potom jako katecheta na občanské škole v Německých Libinách (Deutsch-Liebau). O 8 let později byl přeložen na německou občanskou školu do Olomouce. V době, kdy vyučoval v Olomouci, složil náležité rigorózní zkoušky a byl promován na doktora teologie.

Když po první světové válce v roce 1919 vznikl Německý kněžský svaz v olomoucké arcidiecézi, byl P. Dr. Linke jmenován jeho prvním předsedou. Vedle mnohých dalších úkolů podporoval tento spolek stavbu německého chlapeckého bohosloveckého ústavu v Bruntále. Při vysvěcení tohoto konviktu v roce 1926 měl P. Dr. Linke slavnostní homilii.

P. Dr. Linke velmi aktivně pracoval v Německé křesťansko-sociální straně lidové, kde zastával ve 20. a 30. létech celou řadu významných funkcí. Kromě politických funkcí pracoval P. Dr. Linke velmi aktivně v tělovýchovných spolcích, kde se sdružovala německá mládež, žijící v Československu. Díky své veřejné činnosti se stal P. Dr. Linke velmi známou a váženou osobností.

Když zemřel 18.8.1933 probošt P. Dr. Emmanuel Graf Waldstein-Wartenberg, bylo nutné obsadit proboštství v Mikulově. Tehdejší vedení moravského katolického kléru vidělo v osobě P. Dr. Linkeho nejvhodnějšího kandidáta na tento post. Proto byl 11.2.1934 jmenován a 28.2.1934 uveden do tohoto úřadu. Brněnský biskup Dr. Josef Kupka mu udělil dne 15. března 1934 při oslavě jihomoravského světce sv. Klementa Mariau Hofbauera opatský titul. Díky duchovní činnosti, kterou probošt P. Dr. Linke vykonával, mu bylo také důvěřováno ze strany brněnského biskupa. Jako důvěryhodná osoba se měl snažit pokud možno vyřešit vzniklé starosti a těžkosti, které byly dány jednak těžkou dobou a také komplikovanou situací, která na základě těchto událostí vznikala i v církvi. P. Dr. Linke byl pro svoje zásluhy známou a respektovanou osobností i u Svatého stolce v Římě, kde bylo jeho

¹³⁰ Jedelsky, A. – Blaschke, F.: Franz Linke, ein Lebensbild. Nikolsburger Hefte No. 1 und 2 (1973) 94 – 98, 131 – 133; Catalogus cleni 11; Kirlicher Handweiser des Generalvikariates Nikolsburg 1944, 6; Zabel 24

jmenování generálním vikářem uvítáno a později mu byl udělen titul papežského preláta.

Biskupským dekretem ze dne 17. listopadu 1938, číslo 1152, byl probošt P. Dr. Franz Linke jmenován generálním vikářem pro odtržené území brněnské diecéze. V úředním diecézním oběžníku Acta Curiae episcopalis Brunensis (zkráceno ACE)¹³¹ bylo zveřejněno jmenování generálního vikáře a zřízení provizorního území brněnské diecéze, které se nacházelo v Německu. Český překlad jmenovacího dekretu z latiny zněl následovně:

„Ke spravování části brněnské diecéze, která nyní spadá pod Německou říši, jsme jmenovali dekretem ze dne 17.11.1938, č. 1152, veledůstojného pana Dr. Franze Linkeho, probošta kolegiální kapituly v Mikulově, naším zástupcem a tím zároveň získává veškeré potřebné plné moci. Toto naše rozhodnutí proto dáváme na vědomí všemu duchovenstvu, kterého se to týká a žádáme, aby ho všichni uznali a přijali jako našeho zástupce, prokázali mu úctu a poslušnost a následovali jeho příkazy, jako by byly námi vydány. Josef, biskup.“

Po vydání tohoto dekretu oznámil brněnský biskup Kupka, že oficiální titul nového generálního vikariátu bude „Generální vikariát pro německou část brněnské diecéze“.¹³² Vzhledem k tomu, že sídlo generálního vikáře bylo v Mikulově, brzy se mluvilo zjednodušeně o „Generálním vikariátu Mikulov“. Toto označení se prosadilo i v běžné praxi církevní správy, proto je běžné, že i v oficiálních listinách se používá tento termín.

Územní skladba generálního vikariátu v Mikulově v letech 1938-1945

Odtržení německých území jižní Moravy od zbývajících Moravy zkomplikovalo nejen politický, ale i běžný život tohoto území. Stejně tak tomu bylo i v církevní oblasti. Brněnská diecéze se v té době dělila do sedmi arcikněžství, která se členila na děkanáty. Dvě arcikněžectví Mikulov

¹³¹ (latinský text) 106 (1938) 149; Pro administratione parris Diocesis Brunensis, quae nunc imperio Germania subret, nominavimus per decretum de die 17. XI.1938, No. 1152, Rev. Dom. Dr. Franciscum Linke, Praepositum Capitularis Collegii in Nikolsburg, Vicegerentem, diktando eum necessariis facultatibus. Quare de hac nostra dispositione dantes notitiam reverendissimo clero, ad quem pertinet, volumus, ut omnes cum dua nostrum Vicegerentem recognoscant et suscipiant eique reverentiam et oboedientiam exhibeant eiusque mandatis tq. A nobis essent mandate obtemperent. Josephus, episcopus.

¹³² Oficiální německý název zněl: „Generalvikariat für den deutschen Teil der Diözese Brünn“

(Nikolsburg) a Znojmo (Znaim), připadala po záboru našeho pohraničí na podzim v roce 1938 generálnímu vikariátu Mikulov. Do záboru však spadaly i části děkanátů, což byly nižší územní složky arciknížectví. Některé děkanáty byly novými hranicemi doslova přetnuty politickou hranicí. Z tohoto důvodu se muselo přistoupit i k určitým úpravám přímo v generálním vikariátu Mikulov.

Na západě ve znojmském arciknížectví byl obnoven děkanát Slavonice (Zlabings), který byl zrušen v roce 1786 při josefínských reformách. K nově obnovenému děkanátu ve Slavonicích, který se nacházel od podzimu 1938 za hranicemi našeho území, patřili německé farnosti děkanátů Dačice (Datschitz) a Jemnice (Jamnitz). Jednalo se o farnosti, které již ležely mimo naši republiku. České farnosti z těchto územních celků, které nebyly zahrnuty do záboru, pak i nadále setrvaly v těchto děkanátech, které spadaly pod arciknížectví Jaroměřice, ležící v Československu. Děkanáty Šatov (Schattau) a Znojmo (Znaim) se sjednotily v jeden jediný děkanát Znojmo.

Arciknížectví Znojmo se v době trvání generálního vikariátu Mikulov od roku 1938 do roku 1945 skládalo ze čtyř děkanátů.

- A) děkanát Vranov n/D. (Frain) s 11 farnostmi a 9 428 katolíky
- B) děkanát Hostěradice (Hosterlitz) s 11 farnostmi a 19 881 katolíky.
- C) děkanát Slavonie (Zlabings) s 10 farnostmi a 11 728 katolíky.
- D) děkanát Znojmo (Znaim) s 18 farnostmi a 36 086 katolíky.

5.2.3 Obyvatelstvo generálního vikariátu

Podle úředního sčítání lidu v roce 1931 vykazovala brněnská diecéze 1 237 916 obyvatel, z toho bylo 212 910 Němců, což tvořilo 17,19%. Z celkového počtu obyvatel bylo 1 092 088 katolíků, z toho 199 959

německých katolíků, tj. 18,3%.¹³³ V roce 1938 se hlásilo v brněnské diecézi ke katolickému náboženství 1 113 227 obyvatel. 147 018 obyvatel bylo jiného vyznání, eventuálně bez vyznání. Ve 40 děkanátech biskupství působilo 731 diecézních kněží, z nichž se hlásilo 100 k německé národnosti. V brněnské diecézi působili v duchovní správě i řádoví kněží, kterých bylo 130. Mezi těmito řeholními kněžími bylo kolem 40 německé národnosti. Kromě toho bylo v diecézi 134 řádových bratří, laiků a 1195 řádových sester, které byly většinou německé národnosti. V brněnském kněžském semináři studovalo v roce 1938 162 posluchačů teologie, z nichž bylo 34 německé národnosti.¹³⁴

V generálním vikariátu Mikulov žilo v roce 1941 180 732 katolíků a 16 419 se hlásilo k jiné víře, případně byli bez vyznání. Ve 104 farnostech působilo v roce 1941 98 světských kněží a 46 řádových kněží.¹³⁵

Obyvatelstvem, žijícím v této oblasti, byli většinou rolníci a řemeslníci. Hlavně na venkově se jednalo o hluboce věřící katolíky, kteří byli úzce spjati s náboženským životem. Když se razilo po první světové válce v Československu tzv. hnutí „Pryč od Říma“, mělo v těchto oblastech nepatrnou odezvu, a to jen ve větších městech. Na venkově zůstalo prakticky bez povšimnutí.

5.2.4 Klérus v generálním vikariátu Mikulov

Kandidáti kněžství z jižní Moravy odcházeli před první světovou válkou studovat zpravidla do rakouských teologických seminářů, a to především do Vídně. Zájemci o řeholní život dávali přednost rovněž rakouským klášterům. To mělo za následek, že německé farnosti byly obsazovány velkým počtem českých kněží. Absolventi rakouských kněžských seminářů se zpravidla na

¹³³ Donat, H. (Hrsg.): Die deutschen Katoliken in der Tschechoslowakischen Republik, Varnsdorf 1934, 70-71.

¹³⁴ Zabel, Joh.: Die Diözese Brün. AKBMS (1967)

¹³⁵ Catalogus cleri dioecesis brunensis, 1942

Moravu nevraceli. Velmi často se stávalo, že v národnostně zvrácené době po první světové válce docházelo k napjatým situacím, zvláště pak, když se čeští faráři nikterak netajili svým národním postojem v německých obcích.

Nedostatek německých kněží se snažil zastavit v době naší první republiky profesor Johann Danzinger,¹³⁶ který byl hlavním představitelem tzv. „Národního spolku německých katolíků“. Tomuto spolku se jednalo o formaci kněžského dorostu, ze kterého měli vyrůst noví němečtí kněží pro brněnskou diecézi.

Po první světové válce se značně omezil odchod německých uchazečů o teologická studia do Rakouska a tak pomalu rostl počet německých duchovních na jižní Moravě. Tento vývoj pokračoval ještě po roce 1938.

Když jižní Morava po 1. říjnu 1938 připadla Německé říši, opustila řada českých farářů, kteří působili v německých farnostech na jižní Moravě, svá farní místa a odešli do zbylého Československa. Jen malá část českých kněží zůstala a působila i nadále v generálním vikariátu. Je velmi zajímavé, že čeští kněží, kteří zůstali na zabraném území, byli většinou přijímáni svými německými spolubratry v kněžské službě a věřícími velmi pozitivně. Z politického hlediska pak mívali méně problémů než němečtí kněží generálního vikariátu.

Přesto však většina českých kleriků přesídlila do farností v Československu a pozdějším protektorátu. Na základě tohoto pohybu duchovních vznikl v generálním vikariátu Mikulov katastrofický nedostatek kněží. Zpočátku bylo pro generálního vikáře velmi obtížné všem farnostem poskytnout duchovního správce. Přesto se objevila nečekaná pomoc. Vzniklé mezery zaplnili velmi brzy řádoví kněží ze zrušených klášterů a řádových domů v anektovaném Rakousku.

Podle kněžského katalogu¹³⁷ z roku 1942 působili v mikulovském generálním vikariátu kněží, kteří měli svoje farnosti již před

¹³⁶ Danzinger, Johann (1874-1947), kněz z Svatohypolitské diecéze. Ve Vídni působil jako profesor náboženství, po předčasném penzionování ve 30. letech XX. století žil na Moravě v brněnské diecézi.

¹³⁷ Catalogus cleri dioecesis brunensis, 1942

záborem našeho pohraničí, kromě toho řádoví kněží, působící na tomto území brněnské diecéze rovněž před záborem a pak noví řádoví kněží, kteří přišli do duchovní správy ze zrušených klášterů, jako např. benediktíni z Altenburgu (2), Seckau (4), St. Lambrechtu (1) a Admontu (1). Dále nastoupili do duchovní správy jesuité (1), obláti od sv. Františka Slaesského (4), kapucíni (6), piaristé (3), dominikáni (1), salesiáni (1), kalasantini (1). V generálním vikariátu Mikulov našli uplatnění rovněž světští kněží z rakouských diecézí: Vídeň (3), Svatý Hypolit (3), Gurk (1), z apoštolské administratury Burgenland (1); z belgické diecéze Tournay (1); z Říma (1) a dokonce jeden kněz z indické diecéze Allahabad (1).

Po druhé světové válce v roce 1945 se většina z nich opět vrátila zpátky do svých diecézí a řádů. Mnozí z nich však nezapomněli na své bývalé jihomoravské farníky a zůstali jim věrni, když po odsunu přicházeli do Rakouska a Německa a poskytovali jim základní pomoc. Odsunutým Němcům z českého území nejvíce po válce pomáhal děkan P. Berthold Koppensteiner OSB z benediktinského kláštera Altenburg. Děkan P. Berthold Koppensteiner OSB sloužil v době druhé světové války v generálním vikariátu Mikulov na faře v Havraníkách (Kaidling).¹³⁸

Byl iniciátorem jihomoravského eucharistického kongresu, dále vykonával funkci prezidenta tzv. spolku německých katolíků v brněnské diecézi.

Velmi pozoruhodné jsou osudy jihomoravských bohoslovců po mnichovské tragedii na podzim roku 1938. V tomto roce studovalo v brněnském kněžském semináři 36 německých alumnů teologie. Po 1. říjnu zaslalo vedení domu všem těmto posluchačům oznámení s poznámkou, že nemohou nadále studovat v brněnském semináři. Probošt Dr. Linke, který nebyl ještě generálním vikářem v Mikulově, se jich ujal a zasadil se o to, aby tito studenti teologie, kteří byli německé národnosti a studovali s tím, že budou sloužit v brněnské diecézi, byli přijati do seminářů ve Vídni a Svatém

¹³⁸ Catalogus cleri dioecesis brunensis, 1942

Hypolitu a mohli tak dokončit svá studia. Ale během několika týdnů, se většina těchto studentů vzdala dalšího studia teologie, neboť i přes intervenci probošta Dr. Linkeho nebyli nikde oficiálně přijati. Studia proto zanechala téměř polovina bohoslovců. Jednalo se o citelnou ztrátu, se kterou se potýkala tato část brněnské diecéze až do konce trvání generálního vikariátu Mikulov.

Ještě před koncem roku 1938 založil univerzitní profesor dr. Adolf Kindermann¹³⁹ v Praze – Žižkově sudetoněmecký teologický konvikt. Ten vyzval všechny sudetoněmecké studenty teologie, aby ihned studovali na teologické fakultě německé univerzity v Praze a bydleli v novém teologickém zařízení. Na teologickou fakultu německé univerzity v Praze přišli také ještě zbylí jihomoravští studenti německé národnosti, a to začátkem ledna 1939. Ti dokončili svá studia teologie a během války tam byli také vysvěceni na kněze. Začátkem války byla však většina z nich povolána do německé armády. Někteří během druhé světové války padli. Statistika uvádí, že o život přišli následující kněží a absolventi Německé Karlovy univerzity v Praze.¹⁴⁰

Franz Gregor, nar. 11.11.1915 v Bergenu, vysvěcen na kněze dne 17.3.1940 v Praze, kaplanem v Louce o. Znojmo (Klosterbrucku), padl dne 9. 9.1941 v Rusku.

Franz Lukschanderl, nar. 14.10.1913 v Jihlavě, vysvěcen na kněze dne 17.3.1940 v Praze, administrátor v Jihlavě u sv. Jakuba, padl dne 17.6.1944 v Rusku.

Othmar Schütz, nar. 25.4.1917 v Brně, vysvěcen na kněze dne 23.2.1941 v Praze, kaplan v Brně, padl koncem ledna 1945 a pohřben dne 1.2.1945 v městě Podromanija, východně od Sarajeva, Jugoslávie.

Anton Rauer, nar. 27.3.1914 v Hrádku (Erdberg) u Znojma, student teologie, padl dne 8.5.1942, .

¹³⁹ Prof. Dr. Adolf Kindermann se stal po druhé světové válce světícím biskupem sudetských Němců v Königsteinu ve Spolkové republice Německo

¹⁴⁰ AKBMS, Bd. V., 1978

Leopold Woletz, nar. 9.3.1921 v Hustopeči (Auspitz), student teologie, padl dne 18.4.1944 ve městě Cisterna, Itálie. Pohřben v hrobě (M-397) ve městě Pomezia u Říma.

5.2.5 Duchovní správa

Prioritním úkolem generálního vikáře bylo vytvořit z nově vzniklé části brněnské diecéze novou a funkční církevní území jednotku, která by splňovala všechny náležitosti, které jsou nutné pro plynulý chod generálního vikariátu.

Poté, co se v Německých diecézích přestaly vyplácet mzdy duchovním z tzv. církevního fondu, bylo i v generálním vikariátu Mikulov zavedeno vybírání církevních příspěvků. V těchto záležitostech se musela zabraná část brněnské diecéze podřídit říšským zákonům, neboť toto území bylo politicky korporováno k říšskému okresu Niederdonau. Veškeré peněžní záležitosti spravovala finanční komora k těmto účelům zřízená. Rady farního kostela v jednotlivých obcích obstarávaly vybírání církevních příspěvků. Zpočátku se vyskytovalo sice pár nejasností a problémů, ale postupně došlo k určitému řádu.

Vedoucím finanční komory byl jmenován P. Johann Breitkopf, který později musel ke svému úřadu přijmout i funkci duchovního správce v Bavorech u Mikulova (Pardorf). Jeho zástupcem ve finanční komoře se stal profesor Johann Mahr.

Podle vzoru rakouských diecézí byl zřízen pro případné otázky duchovní správy Úřad pro duchovní správu, který řešil vzniklé problémy v této oblasti. Vedením byl pověřen P. Dr. Johann Zabel, farář z Litobratřic (Leipertitz) u Mikulova.

Vedením duchovní správy pro mládež v generálním vikariátu Mikulov byl nejprve jmenován P. Johann Zellner, administrátor z Popic (Poppitz) u Znojma. Po roce 1941 převzal tento úřad kaplan P. Josef Koch ze Znojma.

Kontrolní úkoly prováděli: P. Leonhard Schaden, děkan a farář ve Strachotíně (Trachtu); za vedení církevních účtů odpovídal P. Alfred Macek, farář v Pulgarově (Pulgram). Veškeré rozpočty řídil P. Dr. Josef Wallouschek,

administrátor v Hustopečích (Auspitz), který byl později zatčen a vězněn v Dachau. V úřadu ho proto nahradil Profesor P. Johann Mahr, který setrval v této funkci až do zániku generálního vikariátu Mikulov.

5.2.6 Činnost církevní správy

Zlom a nové politické poměry přinesly také na církevní a duchovní půdu stále nové problémy a těžkosti. Generální vikář P. dr. Linke zavedl pro klérus generálního vikariátu měsíční kněžské konference,¹⁴¹ a to vždy ve středu v Mikulově na proboštství a pak každý následující čtvrtek ve Znojmě v klášteře dominikánů. Konference bývaly velmi oblíbené a skoro všichni kněží se jich účastnili. Každé setkání začínalo mší svatou s homilií. V Mikulově měl zpravidla proslov P. Rigobet Oberleithner z benediktinského řádu, který dříve obstarával duchovenskou službu v nemocnicích. Na konferencích ve Znojmě byla homilie svěřena P. Augustinu Scherzerovi OP, který byl představeným tamějšího dominikánského kláštera. Po mši a homilii následovala pastorální část konference. Generální vikář se snažil odpovědět na všechny přednesené otázky. Všechny problémy, týkající se duchovní správy, byly prodiskutovány s vedoucím pro duchovní správu P. dr. Zabelem, a následně ve všeobecné diskuzi rozebrány. Na konference zval dle možnosti generální vikář rovněž hosty. Např. o liturgických otázkách promluvil prof. dr. Pius Parsch z Klosterneuburgu a Dr. Josef Casper z Vídně, který přednášel o hnutí „Una-Sancta“.

Tato měsíční společná setkání přispívala k duchovnímu sjednocení, a to jednak mezi kněžími, kteří byli pro brněnskou diecézi vysvěceni a politická situace je odloučila od svého brněnského biskupa do generálního vikariátu Mikulova a také tato setkání pomohla mnohým novým kněžím, kteří přišli do těchto míst již v době, kdy bylo toto provizorium brněnské diecéze zřízeno. Jelikož všichni k sobě chovali velkou důvěru, mohly být prodiskutovány i ty nejožehavější otázky. Zprostředkovaně od dnes již většinou nežijících

¹⁴¹ Mitteilungen des Generalvikariates 1943, Nr. 7, 26

duchovních, sloužících v generálním vikariátu Mikulov, se dozvídáme, že na těchto konferencích se hovořilo velmi otevřeně a upřímně a že mezi kněžími byla i velká důvěra.

Další prohloubení práce duchovních správců přinesla každoroční zasedání během letních prázdnin, která byla pořádána až do roku 1943 Úřadem v Grusbachu popř. Frischau. Prelát dr. Karl Rudolf, vedoucí Vídeňského institutu pro duchovní pastýře, a další zkušení referenti mluvili o tehdy aktuálních úkolech duchovních pastýřů.

Když se během války účast na setkávání stávala tím více obtížnější, zřídil úřad pro duchovní správu o letních prázdninách v roce 1943 a 1944 kursy a exercicie (duchovní cvičení) pro duchovní z generálního vikariátu Mikulov. O těchto prázdninových setkání se konaly dva běhy, a to vždy ve znojenském kapucínském klášteře. Kursy byly vedeny známými a zkušenými teology, jako byl prof. Dr. Josef Dillersberger ze Salzburgu, prof. Dr. Josef Liener z Vídně, opat Dr. Benedikt Reetz OSB ze Seckau (po válce arciopat z Beuron).

Vedoucí Vídeňského institutu pro duchovní správu prelát Dr. Karl Rudolf povolal během války dvakrát až třikrát v roce všechny duchovní správce rakouských diecézí a také duchovní správce ze sudetoněmeckého území na kněžské konference do Vídně.¹⁴² Tyto kněžské konference byly velkým přínosem, neboť duchovní správci zde získávali cenné poznatky, které pak mohli aplikovat ve svých diecézích a farnostech. Na konferencích byly pak prodiskutovány i všechny aktuální církevní a duchovní otázky, což se mnohdy stalo velmi cenným zdrojem pro všechny zúčastněné.

5.2.7 Církevní periodika a publikace v generální vikariátu Mikulov

Úřední oběžník brněnské diecéze „Acta Curiae episcopalis Brunensis“ byl i nadále hlavním zpravodajem pro brněnskou diecézi. Ovšem to neplatilo

na zabraném území této diecéze, které fungovalo ve formě generálního vikariátu a nacházelo se na cizím území. Toto periodikum, které podávalo nejružnější informace z diecéze, zde nebylo oficiálně uznáno. Z tohoto důvodu začalo vycházet v generálním vikariátu Mikulov vlastní periodikum, které mělo všechny náležitosti jako biskupský zpravodaj. Ovšem toto periodikum nepocházelo z biskupské konzistoře, proto musel být upraven i název tohoto oběžníku jako „Sdělení generálního vikariátu Mikulov.“¹⁴³ Tento oběžník vycházel jednou měsíčně až do prosince 1944 včetně.¹⁴⁴ S blížícím se koncem války a s ekonomickými potížemi byl oběžník značně redukován a vycházel pouze na dvou stránkách. Periodikum určené pro generální vikariát Mikulov zaniklo po válce po sloučení brněnské diecéze.

Bylo ovšem pamatováno i na laické věřící v generálním vikariátu. Pro ně začal vycházet jednou měsíčně „Církevní list pro generální vikariát Mikulov“.¹⁴⁵ Ten přinášel všechny potřebné informace, týkající se života církve a krátká poučení v otázkách víry a křesťanského života. Tento církevní list volně navazoval na tzv. „Listy lidového spolku“¹⁴⁶, které až do roku 1938 vydával „Lidový spolek německých katolíků v brněnské diecézi“.¹⁴⁷ V době trvání generálního vikariátu Mikulov vyšel dokonce třikrát „Církevní průvodce po generálním vikariátu Mikulov“¹⁴⁸ s podtitulkem „Farní a personální stav části brněnské diecéze, patřící k říšskému území“.¹⁴⁹ Průvodce byl vydán v letech 1940, 1941 a 1944. Redaktorem průvodce a církevního listu byl již výše zmíněný a pastoračně činný prof. Johann Danzinger, který se velmi zasloužil o náboženský a církevní život jižní Moravy.

¹⁴² Rudolf, K.: Aufbau im Widerstand – Ein Seelsorgebericht aus Österreich 1938 -1945. Salzburg 1947, s. 374 ff.

¹⁴³ Toto periodikum bylo vydáváno v německém jazyce a jeho oficiální název byl „Mitteilungen des Generalvikariates Nikolsburg“.

¹⁴⁴ Dochovaná periodika „Mitteilungen des Generalvikariates Nikolsburg“ jsou uchována ve Vídeňském arcibiskupském archivu.

¹⁴⁵ Oficiální německý název byl „Kirchenblatt für das Generalvikariat Nikolsburg“.

¹⁴⁶ Periodikum bylo vydáváno v němčině pod oficiálním názvem „Volksbundblätter“.

¹⁴⁷ Německý název spolku byl „Volksbund der deutschen Katholiken für die Diözese Brunn“.

¹⁴⁸ Publikace byla vydána v němčině pod názvem „Kirchliche Handweiser des Generalvikariates Nikolsburg“.

¹⁴⁹ Pffar- und Personalstand des zum Reichsgau Niederdonau gehörigen Teiles der Diözese Brunn“, bez vnočení.

Pro německé věřící byla vydána také modlitební kniha se zpěvníkem, speciálně určená pro brněnskou diecézi.¹⁵⁰ Tato knížka byla však začátkem války zcela rozebrána a dotisk nebyl kvůli válce možný. Proto doporučil generální vikář svým věřícím, aby používali modlitební knihu a kancionál¹⁵¹, které byly určeny pro vídeňskou arcidiecézi. Do této modlitební knížky byla doplněna příloha jihomoravských duchovních písní a tak vznikla de facto samostatná modlitební kniha s kancionálem, určená pro věřící v této části brněnské diecéze. Tato modlitební knížka s německými jihomoravskými písněmi doprovázela věřící katolíky při jejich vysídlení do nového domova. Tuto knížku je možné spatřit pouze u pozůstalých, kteří ji opatrují jako cennou památku a vzpomínku na vlast svých předků.

Diecézní komise pro chrámovou hudbu ve Vídni dokončila v průběhu války knihu pro varhaníky „Betende Gemeinde“.¹⁵² Tato kniha, opatřená notami, měla přílohu jihomoravských písní v němčině, ale vzhledem k blížícím se válečným operacím nebyl již čas doručit ji do generálního vikariátu Mikulov. Teprve až po odsunu ji někteří jihomoravští kněží doporučili svým varhaníkům, takže se začala aktivně používat až za hranicemi, tedy v komunitách, kam byli tito moravští Němci odsunuti. Každopádně se jedná o knihy velmi vzácné a většinou jsou chovány v soukromí jako relikvie.

5.2.8 Bohoslužby a pobožnosti v generálním vikariátu Mikulov

Nedělní mše, kázání a pobožnosti se konaly v průběhu války za velké účasti věřících. Pochopitelně, že církev musela v této době čelit celé řadě zákazů a nařízeních. Nesměly být podnikány žádné poutě a tak věřící šli nebo jeli soukromě do poutních míst, kde de facto konali soukromé pobožnosti. Procesí byla rovněž zakázána a svátky byly vyhlášeny jako pracovní dny.

¹⁵⁰ Název modlitební knihy zněl. „Lobet den Herrn“ (vydatelství C. Winiker, Brünn)

¹⁵¹ Tato modlitební kniha byla používána i v sousední administratuře Burgenland. Její oficiální název zněl „Die betende Gemeinde“. Viz. Rudolf str. 339 f.

¹⁵² Kniha pro varhaníky nesla název „Die betende Gemeinde“.

Výuka náboženství byla v těchto dobách silně zkomplikována, katecheté nesměli zapisovat známky z náboženství a tak se mnohdy katecheze podobaly zájmovým kroužkům. Mnozí kněží jako učitelé náboženství neměli státní důvěru a mnohdy dostali i absolutní zákaz vyučovat.

V generálním vikariátu Mikulov byla i celá řada cizinců, kteří tam ve většině případů byli totálně nasazeni. Jednalo se většinou o Poláky, neboť právě mezi nimi bylo téměř 100% katolíků. Ale k jejich aktivnímu praktikování katolicismu bylo vydáno nejvíce zákazů. Pro ně existovaly mše svaté, ale bez homilií. Žádný Němec, ani německý ministrant, se nesměl účastnit jejich bohoslužeb. Pro Poláky neexistovala žádná možnost zpovědi a žádné uzavření sňatku. Křtiny a pohřby byly spíše trpěny. Pohřební obřady se sice konaly, ale za velmi skromných podmínek. Polské děti neměly možnost výuky náboženství a také žádné přípravy na první přijímání.¹⁵³ Duchovní, kteří tato nařízení obcházel, byli předvoláni na gestapo a důrazně napomenuti.

Problémy, i když ne v takovém rozsahu, byly i v obcích, kde žili čeští katolíci. Všechny katolické spolky zanikly a jejich majetek byl zabaven. Farní instituce a fondy byly postupem času zlikvidovány a jejich majetek zabaven ve prospěch NSV.¹⁵⁴ Svátost biřmování nebyla v začátcích generálního vikariátu poskytována.¹⁵⁵ Neboť generální vikář neměl od biskupa náležitou jurisdikci k udělování této svátosti a návštěva brněnského biskupa Dr. Kupky byla v této době prakticky vyloučena.

Brněnskou diecézi postihla rána, když biskup dr. Josef Kupka zemřel dne 20. června 1941 na jedné biřmovací cestě v Nové Říši (Neureisch), jižně od Jihlavy. Do roku 1946 tak zůstala brněnská diecéze bez biskupa. 21.července byl do čela brněnské diecéze jmenován kapitulní vikář Msgr. Josef Kratochvíl. Tak zůstal osiřelý i brněnský biskupský stolec, z čehož

¹⁵³ Mitteilungen 1943, Nr. 7, 25; Nr. 8, 39; 1944, Nr. 1, 2 f.

¹⁵⁴ NSV (Nationalsozialistische Volkshilfe)

¹⁵⁵ CODEX IURIS CANONICI (CIC), Hlava II. Kán. 882: Řádným udělovatelem biřmování je biskup. Platně udílí tuto svátost i kněz, který má tuto moc na základě všeobecného práva nebo ze zvláštního pověření příslušnou autoritou.

plynuly i další problémy. Dr. Linke nakonec obdržel plnou moc k udělování svátosti biřmování, ale pouze pro generální vikariát Mikulov. Tím byla zajištěna situace, která se týkala udílení svátosti biřmování, a to do konce roku 1944, kdy generální vikář dr. Linke zemřel. Počet biřmovanců byl všude velký a účast obyvatelstva čilá a potěšující. Např. během roku 1944 bylo od května do prosince 11 termínů biřmování¹⁵⁶, což je v dnešní době v českých diecézích takřka nemyslitelné.

Podíváme-li se zpět, můžeme říci, že na jižní Moravě (v té době též Deutsch Südmähren), oproti ostatním sudetoněmeckým územím, se nevyskytly žádné další větší problémy a překážky v náboženském životě katolíků a že místní straničtí funkcionáři, až na pár výjimek, nevystupovali fanaticky proti církvi, věřícím a duchovním správcům. Oproti tomu gestapo se chovalo podstatně méně ohleduplně.

5.2.9 Smrt generálního vikáře Dr. Franze Linkeho

Když se v roce 1944 stále více blížila fronta a konec války, postihla generální vikariát velmi těžká ztráta. 29. prosince 1944 náhle zemřel na mozkovou příhodu generální vikář prelát dr. Franz Linke. Hluboký smutek zasáhl všechny věřící. Za velké účasti kněžích a věřících byl pochován začátkem ledna 1945 na městském hřbitově v Mikulově. Slavnostní pohřeb byl zároveň velkým děkovným projevem zesnulému. Zároveň to byla i poslední velká manifestace generálního vikariátu. Poté se už nekonaly žádné kněžské konference, kvůli stále se blížící frontě. Prakticky byl přerušen jakýkoliv styk mezi faráři z generálního vikariátu Mikulov, neboť nebyl žádný koordinátor, který by v tak těžké chvíli řídil církevní správu. Další velká rána v této části brněnské diecéze byla majetkového charakteru, neboť koncem války postihl zámek v Mikulově požár, který jej zcela zničil. Podle svědectví některých věřících a kněží byl tento objekt zapálen příslušníky SS před jeho

¹⁵⁶ Mitteilungen 1944, Nr. 4, 10; Nr. 7, 34.

vyklizením. Generální vikariát sice ještě úředně nezanikl, ale spolu se smrtí generálního vikáře de facto zanikly jeho veškeré jurisdikce.

5.2.10 Dr. Johann Zabel a jeho pověření k řízení generálního vikariátu Mikulov

Po dlouhých a složitých poradách jmenoval konečně kapitulní vikář brněnské diecéze, Dr. Josef Kratochvíl, dne 19.3.1945 Dr. Johanna Zabela, do funkce provizorního generálního vikáře. Dr. Johann Zabel se narodil 26. ledna 1910 v Dolních Tanovicích u Mikulova. Gymnasiální studia absolvoval na státním německém gymnasiu v Brně, kde úspěšně složil maturitu v roce 1910. Po maturitě studoval na kněžském semináři v Brně a byl vysvěcen na kněze 5. července 1934. Doktorát z teologie získal v roce 1944 na univerzitě ve Vídni. Pastoračně působil převážně v brněnské diecézi. Po odsunu v červnu 1946 působil jako katecheta v Rakousku. V létech 1947 – 1970 byl profesorem na gymnasiu ve Vídni. Až do konce svého života zůstal věrný svému rodišti, kde měl i celou řadu přátel. Dr. Zabel zemřel 30. července 1977. O době, kdy byl dr. Zabel v řídicí funkci generálního vikariátu Mikulov, se dá hovořit jako o chmurném období. Ve zmatcích a tragediích, které se odehrávaly na území této části brněnské diecéze, se prakticky nedochovaly ani žádné konkrétní písemnosti. Vzhledem k tomu, že se na přelomu let 1945/46 ztratily všechny písemné podklady,¹⁵⁷ případně z podkladů zbylo jen torzo, je nutné v mnohém spoléhat jen na skromné materiály a na pamětníky, nebo na jejich zprostředkované memoáry.

Jmenovací dekret¹⁵⁸ se dochoval v latinském originále a zní následovně.¹⁵⁹

Num. 222. Sede episcopali vacante Dr. Josephus Kratochvíl, Vicarius Capitularis Dioecesis Brunensis, A. R. Domino Th. Dri. Johani Zabel, parrocho in Leipertitz.

¹⁵⁷ AKBMS, Bd. V. S. 419

¹⁵⁸ V úředním listině brněnské diecéze „Acta Curiae Episcopalis“, Ročník CXIII, 1938, Str. 40, bylo uveřejněno jmenování dr. J. Zabela.

¹⁵⁹ Latinský překlad jmenovacího dekretu je opsán z pozůstalosti po dr. J. Zabelovi

Cum pastoral Nostrae sollicitudini incumbat, ut stantibus circumstantiis de recta Germanica sita est, nominamus et constituimus Te per praesens decretum modo provisorio pro dicta parte nostrae Dioecesis Administratorem seu Commissarium can 368 sqq. Definitus est.

Dedimus in Residentia Nostra

L.S.

Brunae, die 19. Martii 1945

Dr. Jos. Kratochvíl m. p.

Vicarius Capitularis

Vzhledem k tomu, že se v generálním vikariátu nemohly již následkem blížící se fronty doručovat úřední listy, požádalo kapitulní konzistorium v Brně finanční komoru generálního vikariátu, aby následující oběžník brněnského kapitulního vikáře rozmnožovala a rozeslala po celém generálním vikariátu Mikulov. Text byl napsán v němčině a dává na vědomí všem duchovním správcům v německé části brněnské diecéze rozhodnutí kapitulního vikáře dr. Josefa Kratochvíla z Brna. V tomto sdělení se dává na vědomí, že po četných, ale i mnohdy marných pokusech bylo rozhodnuto, že představenstvo brněnské konsistoře jmenuje do čela generálního vikariátu Mikulov faráře Dr. Johanna Zabela.

Toto jmenování bylo ovšem provizorní. Konkrétní závěr na jmenování generálního vikáře měl být vysloven po vyjasnění politické situace. Kapitulní vikář dále oslovil v listě všechny duchovní v generálním vikariátu Mikulov, aby respektovali jeho rozhodnutí a zároveň poděkoval všem klerikům generálního vikariátu za jejich věrnou a oddanou spolupráci po boku zemřelého generálního vikáře Dr. Franze Linkeho. Zároveň kapitulní vikář Dr. Josef Kratochvíl zdůraznil, že pevně očekává spolupráci s novým, i když provizorním, generálním vikářem a že bude tato spolupráce rovněž tvůrčí a svědomitá, neboť on sám je přesvědčen, že dr. Johann Zabel bude důstojným nástupcem zesnulého Dr. Franze Linkeho. Tento list byl napsán v Brně, dne 19. března 1945.¹⁶⁰

¹⁶⁰ AKBMS, Bd. V. s. 420.

Rovněž s tímto oběžníkem kapitulního vikáře Dr. Kratochvíla byl rozeslán i oběžník nového provizorního generálního vikáře Dr. Zabela, který dával na vědomí všem kněžím generálního vikariátu následující zprávu:

5.2.11 Generální vikariát Mikulov

Veledůstojní bratři! V poslušnosti vůči velebnému panu generálnímu vikáři, Dr. Josefu Kratochvílovi v Brně, stejně tak v důvěře Boží pomoci a pomoci všech spolubratrů, jsem přijal v této těžké době války provizorní vedení našeho generálního vikariátu.

Toto rozhodnutí nebylo pro mě snadné. Budu se ze všech sil snažit vykonávat mně přenechaný úřad v duchu našeho nezapomenutelného, bohužel tak brzy zesnulého, generálního vikáře dr. Franze Linkeho. Co nejsrdečněji ale prosím veledůstojné bratry o jejich věrnou a horlivou pomoc ve všech záležitostech, týkajících se generálního vikariátu Mikulov.

Dále prosím, aby byla v důsledku složité situace všechna oznámení a sdělení doručena na mojí faru do Leipertitz, kraj Nikolsburg.

Nikolsburg-Leipertitz, dne 27. března 1945

*Dr. Johann Zabel, farář v Leipetritz
Dočasně pověřený řízením
generálního vikariátu Mikulov*

Zároveň provizorní generální vikář sdělil, že není možné, aby prováděl vizitace a návštěvy v jednotlivých farnostech, neboť problémy s dopravou to v době blížící se fronty prakticky znemožňují.

Dr. Zabel rovněž sdělil, že z podobných důvodů není možné, aby pravidelně pobýval v hlavním úřadu v Mikulově.

Závěrem je třeba dodat, že to byl poslední úřední dopis z generálního vikariátu Mikulov.

5.2.12 Konec generálního vikariátu Mikulov a spojení brněnské diecéze

V dubnu 1945 zasáhly poslední válečné boje také jižní Moravu. V obcích, které ležely v blízkosti fronty, bylo podle pamětníků mnoho utrpení. Téměř každá obec, která se nacházela ve válečném území, měla ztráty na

životech. Některé kostely a církevní objekty v generálním vikariátu byly zcela zničeny, případně silně poškozeny.

Dne 8. května 1945 válka konečně skončila. Dr. J. Zabel jako provizorní generální vikář mohl konečně navštěvovat některé farnosti, které spadaly pod jeho správu. Ovšem jeho vizitace probíhaly velice skromně, neboť k nim používal vlastní kolo, což byl jediný majetek, který mu zbyl. Farnosti byly většinou prázdné, bez duchovního správce a téměř zničené.

29. května 1945 bylo do Znojma svoláno českou stranou shromáždění kněží, aby rozhodli o dalším chodu generálního vikariátu Mikulov. Shromáždění předsedal P. Josef Rudolecký z Únanova (Winau) u Znojma, který vystupoval jako mluvčí českých duchovních a brzy na to se stal farářem ve Znojmě u sv. Michaela (Znaim-St. Nikolas) a zároveň stál v čele znojmského děkanátu. Na konferenci rovněž promluvil nový český kulturní referent ze Znojma. Farář Rudolecký pak hovořil o nových poměrech pro duchovní a vydal jako zmocněnec brněnské konzistoře nová nařízení. Kromě jiného nařídil, že i v německých farnostech musí být matriky vedeny v češtině. Závěrem oznámil zrušení generálního vikariátu Mikulov a sjednocení brněnské diecéze. Konference se zúčastnili také němečtí kněží, kteří neměli k vydaným nařízením žádných námitek.

Je pozoruhodné, že ze strany brněnského diecézního vedení se neuskutečnilo žádné úřední sdělení¹⁶¹, které by vyhlásilo zrušení generálního vikariátu Mikulov. Většina německých obyvatel včetně duchovních z tohoto území šla do odsunu a našla svůj nový domov v Rakousku a Německu. Celá řada farností pak zela prázdnotou a postupně z nich zmizel nejen duchovní život, ale i hmotné památky.

¹⁶¹ Až v roce 1953 se objevila zpráva v oběžníku brněnské diecéze (Acta Curiae Episcopalis) na str. 163, že „S platností od 1.1.1946 zavádí se zase stav před říjnem 1938“

6 ZÁVĚR

Československá republika převzala správní systém tzv. recepčním zákonem - první právní normou, kterou přijal Národní výbor již 28. října 1918 a která byla později publikována pod č. 11/1918 Sb. Celý právní řád a správní systém byl převzat z Rakouska pro české země a také z Uher pro Slovensko a Podkarpatskou Rus. Složitější situace však nastala v církevní správě. V českých a moravských zemích některé zahraniční diecéze zasahovaly na území Československa a zase naopak. Ještě závažnější problém vznikl na Slovensku a na Podkarpatské Rusi, kde se nenacházela samostatná církevní provincie, a tak všechna biskupství na těchto územích byla spravována z uherských, později maďarských, diecézí Jager a Ostřihom.

V roce 1927 se podařilo oboustrannou dohodou s Vatikánem, tzv. *modus vivendi*, urovnat nejdůležitější církevně-politické otázky a zahájit tak pravidelné diplomatické styky od roku 1928. Tato úmluva upravila způsob jmenování biskupů v duchu církevního práva, k němuž se však mohla vyjádřit československá vláda, a zároveň stanovila, že hranice diecézí se mají krýt se státními hranicemi, jak tomu dosud nebylo především na Slovensku a v Podkarpatské Rusi.

Modus vivendi neměl právo tvorných důsledků jako tzv. konkordáty. Proto také po záboru našeho pohraničí na podzim v roce 1938 vznikly velké problémy na územích, která byla politicky spravována Velkoněmeckou říší, kde byl od roku 1933 v platnosti konkordát se Svatým stolcem. S tím ovšem nemohl hlavní iniciátor *modus vivendi*, tehdejší ministr zahraničí Edvard Beneš, počítat. Beneš také netušil, že podepisuje úmluvu s kardinálem Gasparriem, jenž o rok později podepíše i tzv. Lateránské smlouvy s fašistickou Itálií.

Modus vivendi nebyl ihned uplatněn. Závěrečná dohoda byla podepsána až v roce 1935. Definitivní ohraničení diecézí na Slovensku a Podkarpatské

Rusi bylo stanoveno až v roce 1937 a v témže roce byla vyřešena i otázka církevního majetku, avšak k definitivní odluce státu od církve nikdy nedošlo. Konečná úprava církevních hranic se konala až v sedmdesátých letech dvacátého století. V té době vznikla i nová slovenská provincie se sídlem v Trnavě.

Prvním nunciem v Praze byl Klement Miciara v letech 1920-1923, který před tím působil jako nižší diplomat na nunciatuře ve Vídni. Nunciem v Praze byl jmenován až v roce 1922. Byl to umírněný diplomat, který se rok na to stal nunciem v Polsku. Po něm přišel do Prahy z Rumunska energičtější Francesco Marmaggi. Ten byl z Prahy odvolán v roce 1925 na protest proti novému výbuchu protikatolické propagandy a po té, když československá vláda převzala záštitu nad okázalými Husovými oslavami. Jeho dřívější zásah pomohl k vyhlášení památných dnů svatých Cyrila a Metoděje a svatého Václava státem.

Po obnovení diplomatických styků v roce 1927 byl do Prahy vyslán jako nuncius horkokrevný Ital Pietro Ciriaci, jehož zásluhou byly obnoveny styky se Svatým stolcem. Jeho nejzasloužilejším činem bylo podepsání Modu vivendi v roce 1928. Snažil se také mírnit národnostní napětí mezi katolíky, ožívající na maďarské a německé straně. Jeho autoritativní vystupování ho však nejednou přivedlo jako předsedu biskupské konference do sporu s biskupy. Hrál pak významnou úlohu při vynucené rezignaci pražského arcibiskupa Františka Kordače v roce 1931. V roce 1933 se zúčastnil Pribinových oslav v Nitře, na níž podal Andreji Hlinkovi pochvalný dopis za obranu práv katolických Slováků a kritizoval přitom československou vládu. Tam se také soukromě vyjádřil nelichotivě o Češích. To způsobilo jeho odvolání z Prahy. Poslední nuncius Xaverio Ritter vyřešil poslední otázky týkající se modu vivendi, ale koncem září 1938 musel Prahu opustit. Vrátil se tam až v roce 1945.

Celá analýza církevní správy v letech 1938 – 1945 mapuje složitou situaci, která byla na první pohled téměř neřešitelná, ale katolická církev a hlavně čeští a moravští biskupové v ní obstáli, aniž by mohla být proti nim

vznesena významnější kritika. Tím je ovšem míněn postoj českého a moravského kléru v oblasti církevní správy, poněkud obtížnější hodnocení by bylo ve vztahu katolické církve k Československé republice, a to jak první, tak i tzv. druhé. Je známo, že celá řada katolických hodnostářů hleděla na období, které následovalo po Mnichovské dohodě, i s určitými nadějemi, které se postupně rozplynuly, až úplně zanikly v období Protektorátu Čechy a Morava.

PRAMENY A LITERATURA

A/ Prameny

Státní ústřední archiv (fondy: NS. MZV – VA, PMR, PMV 1936-1940, PŘ-pres. 1931-1940, Strana národní jednoty, pozůstalosti: Rudolfa Berana a ing. Jindřicha Žilky, ZU- pres. a další jednotliviny)

Archiv ministerstva vnitra ČR (fondy: 300, 301, 52 a S.)

Vojenský ústřední archiv (fondy: Hlavní štáb 1. až 3. odd., 308, sbírka pamětí)

Archiv Národního muzea (osobní fondy – pozůstalosti: Rudolf Bechyně, Ivan Dérer, Prokop Drtina, Emil Hácha, Zdeněk Chytil, Vlastimil Klíma, Josef Kliment, Vladislav Klumpar, Ladislav Rašín)

Archiv Akademie věd ČR (osobní fondy – pozůstalosti: Jan Opočenský)

Archiv Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR (pozůstalost Huberta Ripky)

Archiv ČSSD (fondy: 71 a 48)

Archiv České strany národně sociální – nyní deponován v SÚA (fond: I-C)

Slovenský národný archiv Bratislava (fondy PMV a Predsednictvo slovenskej vlády)

Archiv Českého rozhlasu

Acta Academiae Velehradensis. Katolické teologický informační časopis. Olomouc, 1940

Acta archiepiscopalis curiae Olomucensis. 1941-1945, Olomouc.

Acta archiepiscopalis Pragensis. Praha, 1940 – 1945

Acta curiae episcopalis Bohemico-Budvicensis. 1938-1941, České Budějovice.

Acta curiae episcopalis Brunensis. Brno, 1938-1941

Acta archiepiscopalis curiae Olomucensis. Olomouc, 1938-1941

Acta Occupationes Bohemiae et Moraviae. Dokumenty z historie čs. Politiky 1939- 1943. Ed. Otáhalová, L.- Červinková, M. I.a II. sv. Praha, 1966

Akten zur deutschen auswärtigen Politik (ADAP) 1918-1945. Serie D. Bd.4: Die Nachwirkung von München (Oktober 1938- März 1939). Baden-Baden, 1951

Annuario pontificio. Roma, 1943

Annuario pontificio. Roma, 1980

Archiv für Kirchengeschichte von Böhmen – Mähren – Schlesien. Institut für Kirchengeschichte von Böhmen – Mähren – Schlesien. (Bd. 1- Bd. XV.). Königstein, 1967 – 1999

Beiträge zur Tausendjahrfeier des Bistum Prag 3 sv., Ackermeinnngemeinde München, 1971-1973

Bubeníčková, R., Helešicová, V., Machatková, R.: Tiskové pokyny pomnichovské republiky. In: Odboj a revoluce – zprávy, 1969, č. 1. s. 126-198.

Catalogus Almae Dioecesis Silesiae 1748, ed. Archiw für Schlesische Kirchengeschichte 26/1968, Wien 1968

- Catalogus cleri archidioeceseos Pragensis A.D. MCMXXXV. Praha, 1936
Catalogus cleri archidioeceseos Pragensis A.D. MCMXXXVIII.. Praha, 1938
Catalogus cleri archidioeceseos Pragensis A.D. MCMXLII. Praha, 1942
Catalogus cleri archidioeceseos Pragensis A.D. MCMXLV. Praha, 1945
Catalogus cleri Litomericensis A.D. 1938. Warnsdorf, 1938
Catalogus venerabiles cleri saecularis et regularis, Reginae Gradencii 1938. Hradec Králové, 1938
Catalogus cleri diocesis Brunensis 1942. Brno. 1942
Codex iuris canonici. Roma. 1919
Codex iuris canonici. Praha, 1993
Čelovský, B.: Řešení české otázky podle německých dokumentů 1933 – 1945. Ostrava.1995
Dokumenty československé zahraniční politiky. Československá zahraniční politika v roce 1938. Eds.Dejmek, J., Němeček J., Nováčková, H. Šťoviček I. Sv. I. Praha, 2000. Sv.II Praha, 2001
Die Deutschen in der Tschechoslowakei 1933-1947. Dokumentensammlung. Zusammen gestellt, mit Vorwort und Anmerkungen versehen von Václav Král.Praha,1964.
Dejmek, J.: Československo-vatikánská jednání o modus vivendi 1927-28. Český časopis historický 62, 1994
Deutschland und die Tschechoslowakei 1918- 1945. Dokumente uber die deutsche Politik. Praha, 1965
Dokumenty k historii mnichovského diktátu. Praha, 1979
Diariusz i teki Jana Szembeka (1935- 1945). Diariusz i dokumentacja za rok 1938, 1939. Ed. Zaránski, J.London. 1972
Direktorium Budvicii Bohem,: České Budějovice. 1941
Dokumenty k ústavnímu vývoji Československa. I. (1918-1945) . Ed. Gronský, J. – Hřebejk, J. Praha, 1997
Fondy a sbírky Archivu Akademie věd České republiky. Praha, 1999
Handbuch der diözese Leitmeritz A.D. 1941. Litoměřice. 1941
Chtěli jsme bojovat. Svazek 1 a 2. Praha, 1963
Handbuch des Sudetendeutschen und prußischen Anteiles der Erzdiözese Olmütz (Erzbischöfliches Generalvikariat, Branitz O./S., 1940
Hledíková, Z.: Písemnosti církevní správy pražské (arci)diecéze v pozdním středověku. Acta universitatis caroline – philosophica et historica 2 z pomocných věd historických XV. s.27-38. Praha, 2004
Huber, K.A.: Reformpläne des Josephinismus und das Vatikanische Konzil. Sborník Kirche, Recht und Land, Königstein/Ts 1969
Katalog a rejstříky k protokolům schůzí vlád z fondu předsednictva ministerské rady. 18. československá vláda (I. Syrového) 23. září – 4. říjen 1938. Ed. Malá, I. Praha, 1989
Katolická mise. 1938-1941. Praha
Katolický kazatel.1938-1941. Praha
Katolík. 1938-1941. Praha
Katholisches Kirchenblat. 1938-1942, Praha

- Krýsa V. J.: Seznam poštovních úřadů, které byly podstoupeny Německu, Polsku a Maďarsku. Podle Věstníku ministerstva pošt a telegrafů a podle schůze mezinárodní komise z 21.11. 1938. Praha, 1938
- Kvaček R.: Vlastenec a politik (Kamil Krofta). Svobodné slovo, 11. 11. 1989 roč. 45, příl. s. 1-2.
- Leták, M. : V osidlech zrady . Dokumenty 1933-1938. Praha, 1965
- Mnichov v dokumentech. I.a II. díl. Praha, 1958
- Mnichov 1938 v řeči archivních dokumentů. Ed.Šamberger, Z. SÚA Praha, 2000.
- Naučný slovník aktualit. Praha, 1939
- Novotný, V.: Rakousko-Uhersko po stránce po stránce církevně-náboženské. Česká politika I. S. 526-667 Praha, 1906
- Ordinariátní list pražské arcidiecéze. 1938-1939. Praha
- Pasák, T.: Soupis legálních novin, časopisů a úředních věstníků v českých zemích z let 1939-1945. Praha, 1980
- Papežská bula „Ad ecclesiastici regiminis incrementum“, 1937. Řím, 1937
- Parma, J.O.: Úplný seznam poštovních úřadů na území odstoupeném Německu, Maďarsku a Polsku. Praha, 1938
- Politické strany a Mnichov. Ed.Král, V. Praha, 1961
- Poslání Národní strany práce. NSP-Listy práce. Sv. 1. Praha, 1938
- Postavení Národní strany práce. Praha, 1938
- Pred súdom národa. Proces s Dr. J. Tisom, Dr. F. Ďurčanským a A. Machom v Bratislave v Dňoch 2. Decembra 1946-15. Aprila 1947. 5 sv. Bratislava. 1947
- Program Národní strany práce. NSP- Listy práce. Sv.3.Praha, 1939
- Procházka, T.: V předvečer války. Z anglických a francouzských dokumentů. Praha, 1945
- Protifašistický a národně osvobozenecý boj českého a slovenského lidu 1938-1945 Edice dokumentů. Hlavní řada.1. díl. Mnichov a březnová tragédie. Období od 1. Ledna 1938 do 15.března 1939. Svazky 1-3. K vydání připravili Hlušíčková, R.- Kubátová, L. – Malá, I.- Soukup, J. – Vrbata, J. Praha, 1980,1982,1987, 1988
- Protokol XIX. mimořádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické, který se konal dne 18. Prosince 1938 ve Steinerově sále Lidového domu v Praze. Redigoval O.E. Berger. Praha, 1946
- Průvodce po archivních fondech a sbírkách. Díl. I. – III. Praha, 1987-2005
- Průvodce po fondech a sbírkách Archivu Národního muzea. Praha, 1998
- Přehled dochovaného ilegálního tisku v českých zemích z období od 30.9. 1938 do 14.3. 1939. Odboj a revoluce – studie III- 1. Praha, 1968
- Sbírka zákonů a nařízení státu Československého. Ročník 1938
- Sbírka zákonů a nařízení státu Česko- Slovenského. Ročník 1938
- Sbírka zákonů a nařízení Republiky Česko-Slovenské. Ročník 1939
- Seznam obcí a okresů, které byly připojeny k Německu, Maďarsku a Polsku. Praha, 1938
- Schelle, K.: Československé dějiny státu a práva v dokumentech. Díl 2. Brno.1994
- Schematismus der Geistlichkeit des Generalvikariates Schlackenwerth, des deutschen Anteils der Erzdiözeze Prag für das Jahr 1940
- Sjezd budovatelů Národní strany práce dne 11. Prosince 1938 na Slovanském ostrově v

- Praze. Upravil O. E. Berger. NSP- Listy práce. Praha, 1938
- Statistický zpravodaj. Praha, 1939
- Staněk, T.: Odsun Němců a křesťané (1945-1948). Střední Evropa. č. 22 (s.121-123), č. 23 (37-46). Praha 1992
- Sochr, J.: Pořádání a inventarizace římskokatolických farních archivů. Archivní časopis. Roč.XXII. Praha, 1962
- Svátek, J.: Organizace řeholních institucí v českých zemích a péče o jejich archivy. Sborník archivních prací. Roč.XX. č. 2. Praha, 1970
- Těsнопisecké zprávy Poslanecké sněmovny NSRČ. IV.volební období. Praha, 1938
- Těsнопisecké zprávy o schůzích senátu RČS. 1938.Praha, 1938
- Těsнопisecké zprávy o schůzích poslanecké sněmovny RČS. 1938.Praha, 1938
- Tiscic let pražského biskupství. 973-1973. Red. Polc, J. Roma. 1973
- Verordnungsblatt für Sudetendeutschen Gebiete. 938
- Viedenská arbitráž 2. november 1938. Dokumenty. Zv. 1. (20. september- 2. november 1938). Zost. Deák, L. Martin. 2002
- Zpráva o činnosti Československé sociálně demokratické strany dělnické v letech 1937-1938, vydaná k mimořádnému (likvidačnímu) sjezdu v Praze dne 18. Prosince 1938. Praha, 1938

B/ Literatura

- Beneš,E.: Armáda, brannost národa a obrana státu. Praha,1938
- Beneš,E.: Demokracie dnes a zítra. Praha, 1945
- Beneš,E.: Šest let exilu a druhé světové války. Praha, 1946
- Beneš E.: Úvahy o slovanství. Hlavní problémy slovanské politiky. Praha, 1947
- Beran,R.: Mluvte lidu pravdu. Praha, 1938
- Beran,R.- Žilka, J.: Republikánská strana k politice vnitřní i zahraniční. Praha, 1938
- Berger, O.E.: Československá sociální demokracie v domácím odboji. Praha, 1945
- Bouček, V.. Příčiny úpadku demokracie. Brno-Praha, 1938
- Bouchal, A.: Beneš atentátník. Praha 1943
- Buk, P.: La tragédie Tchecoslovaque de septembre 1938 à mars 1939. Paris. 1939
- Brandes, D.: Češi pod německým protektorátem. Okupační politika, kolaborace a odboj 1939-1945. Praha, 1999
- Cyphelly, V. A.: Politická čítanka. Praha, 1939
- Dejmek, J.: Historik v čele demokracie. Praha, 1998
- Dejmek, J.: Ministr Józef Beck a jeho zahraniční politika v pohledu československých diplomatů 1932-1939. (Příspěvek k dějinám československo-polských diplomatických vztahů). In: Slovanské historické studie (SHS) 23, 1997, s. 105-143.
- Dejmek, J.: Nacistická třetí říše a československá diplomacie 1933-1938. In: Moderní dějiny 5, 1997 (vyd. 1998), s. 119-147).
- Dejmek, J. Nenaplněné naděje. Politické a diplomatické vztahy Československa a Velké Británie (1918-1938). Praha, 2003

- Dejmek, J.: Velká Británie v zahraniční politice Československa 1918-1938. (Náčrt hlavních problémů). In: Československo 1918-1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Díl 2. Praha, 1999, s. 526-541
- Ducháč, O.: Za kulisami politiky 1939. Praha, 1939
- Durych, J.: Češství v Evropě. Praha, 1937
- Filipi, P.: Křesťanstvo. Historie, statistika, charakteristika křesťanských církví. Brno. 1996.
- Frind, A.: Kirchengeschichte Böhmens I-IV. Praha, 1864-1878
- Franzen, A.: Malé církevní dějiny. Praha, 1995
- Föhlich, R.: Dva tisíce let dějin církve. Praha, 1999
- Frank, K. H.: Čechy a Morava v Říši. Praha, 1941
- Gebhart, J. - Kuklík, J.: Druhá republika 1938 – 1939. Praha 2004
- Gebhart, J.- Kuklík, J.: Česká politika a zákon o autonomii Slovenska. In: České země a Československo v Evropě XIX. a XX. Století. Sborník prací k 65.narozeninám prof. dr. Roberta Kvačka. Usp. J. Dejmek aj. Hanzal. Praha, 1997.s. 357-362.
- Gebhart, J.: Rok zkoušek a zklamání. Československo od jara 1938 do jara 1939. Praha, 1990
- Gebhart, J.: Migrace českého obyvatelstva v letech 1938-1939. Poznámky ke stavu výzkumu. In: ČČH, 96, č. 3, 1998, s. 561-567
- Gebhart, J. – Koutek, J. – Kuklík, J.: Na frontách tajné války. Kapitoly o boji československého zpravodajství proti nacismu v letech 1938-1941. Praha, 1989
- Gebhart, J. – Kuklík, J.: Okupace českého pohraničí a jeho začlenění do Německé říše. In: Pocta Zdeňku Jelínkovi. Regionální muzeum Kolín. 2001
- Gebhart, J. – Kuklík, J.: Pomnichovská krize a vznik Strany národní jednoty, In: ČČH, 90/1992, č. 3, s. 365-393.
- Gebhart, J. – Kuklík, J.: Strana národní jednoty – strana vládní a vládnoucí In: Moderní dějiny, sv. I. Praha, 1993.s. 211-251.
- Gebhart, J.- Kuklík, J.: Velké dějiny země Koruny české. XV.a. Praha 2006
- Gebhart, J.- Kuklík, J.: Velké dějiny země Koruny české. XV.b. Praha 2007
- Gelmi, J.: Papežové. Od svatého Petra po Jana Pavla II. Praha, 1994
- Grocholl W.: Josef Martin Nathan. Opava. 2002
- Hassinger, H.: Die Tschechoslowakei. Wien, Leipzig, München. 1925
- Hobza – Tureček.: Úvod do církevního práva. Praha, 1929
- Hodáč, F. X.: Hospodářství nového Česko-Slovenska. Praha, 1938
- Hodža, M.: Federácia v strednej Európe a iné štúdie. Bratislava. 1997
- Hrejša.F.: Dějiny Křesťanství v Československu. Praha, 1947-1950
- Hroch, M.: Místo českého obrození v procesu formování novodobých evropských národů. In: Studie z obecných dějin. Praha, 1972, s. 47-62.
- Huber, A.: Aufbruch der sudetendeutschen katholischen Jugend 1918-1938. In: Umbruch in Mitteleuropa. Vorträge bei einer Studientagung des Akademikerkreises der Ackermann-Gemeinde. Heft 5. München 1960
- Chudoba, B.: Jindy a nyní. Dějiny českého národa. Praha 1946
- Jacobsen, H. A.: Nationalsozialistische Außenpolitik 1933 – 1938, Frankfurt a. M. 1968
- Jahn, R. (Hrsg.): Sudetendeutsches Turnertum. Teil 1. Frankfurt a. M. 1958
- Janák, J. a Hledíková, Z.: Dějiny správy v českých zemích do roku 1945. Vyd. II. Praha 2004.

- Jauering, Edmund: Sozialdemokratie und Revanchismus. Berlin 1968
- Jaworski, R.: Na stráži německví nebo v postavení menšiny? Praha, 2004
- Jedin, Hl: Malé dějiny koncilů. Praha, 1990
- Jesenská, M.: Nad naše síly: Češi, Židé a Němci 1937-1939. Vybr. a doslov napsal V. Burian. Ed. přípr. K. Komárková. Olomouc. 1997
- Jung, R.: Die Tschechen. Tausend Jahre deutsch – tschechischer Kampf. Berlin. 1938
- Kadlec, J.: Přehled českých církevních dějin. Vyd. I. Řím. 1987
- Kadlec, J.: Dějiny katolické církve. 3 sv. Olomouc. 1993
- Kahánek, F.: Beneš contra Beck. Praha, 1938
- Kalista, Z.: Stručné dějiny československé. Praha, 1946
- Kallina, O.: Um sudetendeutsches Volksrecht (Parlamentsrede vom 19.Juni 1929). Karlsbad 1929. (Flugschriftenreihe der Deutschen Nationalpartie Nr. 3).
- Karlgren, A.: Henlein, Hitler et le drame tchécoslovaque. Paris. 1939
- Kiesewetter, M.: Ein Jahrzehnt sudetendeutsche Wirtschaft. In: Archiv für das gesamte Auslandsdeutschtum 1 (1931), s. 118-124.
- Klein, F.: Das Organisationswesen der Gegenwart. Berlin 1913
- Kleinwächter, F.: Der Untergang der Österreichisch-Ungarischen Monarchie. Leipzig 1920.
- Klepetař, H.: Der Sprachenkampf in den Sudetenländern. Prag, Warnsdorf 1930.
- Klepetař, H.: Seit 1918...Eine Geschichte der Tschechoslowakischen Republik. Mährisch-Ostrau 1937
- Kletzl, O.: Student und Volk.Eger 1921 (Böhmerlandflugschrift 17).
- Kniesche, H.: Die großdeutsche Wirtschaftseinheit. Geschichte und Gegenwartsprobleme der österreichisch-deutschen Wirtschaftsverflechtung. Leipzig 1929
- Knoll, K.: Eine offene Schuld Amerikas an 3 1/2 Millionen Deutsche in der Tschechoslowakei. Wien 1927
- Koberg, F.: Der Aufstieg der Tschechen in den letzten hundert Jahren. Reichenberg 1929.
- Kop, F., Bartůněk, V.: Praha šest set let církevní metropolí. Praha 1944
- Kořalka, J.: Češi v habsburské říši a v Evropě 1815 – 1914. Olomouc 1996.
- Krofta, K. Dějiny československé. Praha, 1946
- Kural, V.: Místo společenství konflikt? Praha, 1994
- Liška, O.: Tisíc let duchovního zápasu. Praha, 1940.
- Macek, J.; Biskupství litoměřické. Kostelní Vydří. 2005
- Machula, J.: Vatikán a Československo 1938-1948. Praha, 1998
- Marek, P.: Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech. 1867-1998. Olomouc. 2000.
- Medek, V.: Cest, Ja české a moravské církve dějinami. Praha, 1982
- Molnár, A., Říčan, R.: Dvanáct století církevních dějin. Praha, 1989

- Molnár, A.: Pohyb teologického myšlení. Přehledné dějiny dogmatu. Praha, 1982
- Mráček, P. K.: Stručná příručka církevních dějin. Olomouc. 1995
- Nägler, A.: Kirchengeschichte Böhmens. Wien-Leipzig. 1918-1918
- North, J., B.: Dějiny církve od Letnic k dnešku. Praha, 2001
- Novotný, V., Šimák, J.V., Bartoš, F.M., Urbánek, R.: České dějiny. Praha, 1912-1966
- Olivová, V.: Zápas o Československo. (Říjen 1937-září 1939). Jinočany. 1992
- Pasák, T. JUDr. Emil Hácha. Praha, 1997
- Pasák, T.: Pod ochranou říše. Praha, 1998
- Pekař, J. Dějiny československé. Praha, 1991.
- Pekař, J. Z duchovních dějin českých. Praha, 1941
- Ráček, B. Církevní dějiny . Praha, 1940
- Radvanovský, Z., Kural. V.: „SUDETY“ Pod hákovým křížem. Ústí nad Labem, 2002
- Staněk, T.: Odsun Němců z Československa 1945-1947. Praha, 1991
- Staněk, T.: Perzekuce 1945. Praha, 1996
- Šíma, J.: Právo konkordátní a konkordáty po světové válce. Praha, 1934
- Táborský, E.: Prezident Beneš mezi Západem a Východem. Praha, 1993
- Tomek, E.: Kirchengeschichte Österreichs 1-3. Innsprck-Wien-München. 1937-1959
- Vacek, F.: Církevní dějiny české. Doba nejstarší až do konce X. století. Praha, 1890
- Veselý, J. M.: La resistenza cecoslvacca in Italia 1944 – 1945. Roma. 1975
- Vrbata J.: Přehled vývoje veřejné správy v odtržených českých oblastech v letech (1938-1945). Sborník archivních prací. Roč. XII. Praha, 1962.
- Vrbata J.: Některé rysy vývoje politické správy v tzv. říšské župě sudetské v letech 1938-1945. Archivní časopis. Roč.X. Praha, 1960
- Winkler, E.: Die Gemeinden des Reichsgaues Sudetenland. Warnsdorf. 1941
- Winter, E.: Tausend Jahre Geisteskampf im Sudetenraum. Salzburg-Leipzig. 1938
- Záloha, J.: Poznámka ke správnímu vývoji odtrženého jihočeského pohraničního území za Okupace. Archivní časopis. Roč. XXVIII. Praha, 1978
- Zimmermann, V.: Sudetští Němci v nacistickém státě: Politika a nálada obyvatelstva v Říšské župě Sudety (1938-1945). Praha, 2001
- Zlámal, B.: Příručka českých církevních dějin, díl I.-X. Litoměřice, 1973

PŘÍLOHY

Modus vivendi

Papežská bula

Mapy vikariátů

MODUS VIVENDI

Úmluva

mezi republikou československou

a Svatou stolicí

sjednaná v lednu 1928

(vstoupila v platnost 2. února 1928)

Nóta čs. vlády ze dne 29. ledna 1928,
zaslaná Vatikánu ministrem zahraničních věcí dr. E. Benešem

Jeho Eminenci
kardinálu Gasparimu,
státnímu sekretáři Svaté stolice v Římě

Eminence,

od několika již roků vláda Československé republiky měla čest projednávat se Svatou stolicí úpravu určitých otázek politicko-náboženských, které byly mezi oběma stranami dosud nevyřízeny. Výsledek těchto jednání byl parafován 17. prosince 1927 zásrpci obou stran a bylo dohodnuto, že bude předložen ke schválení jednak Jeho Svatosti, jednak vládě československé a že vejde v platnost výměnou reversálních nót mezi státním sekretářem Svaté stolice a ministrem zahraničních věcí Republiky československé,

Mám nyní čest Vám oznámiti jménem vlády československé, že dne 20 ledna 1928 dala svůj souhlas k tomuto ujednání (k tomuto modu vivendi), jehož konečný text byl smluven v jednáních z měsíce prosince 1927 mezi msgre Borgongini Ducou a p. Kroftou takto:

článek I.

Svatá stolice a vláda Československá dohodly se o zásadě, že žádná část Československé republiky nebude podřízena ordináři, jehož sídlo jest za hranicemi Československého státu a že rovněž žádná československá diecéze nebude přesahovati státních hranic. Svatá stolice a vláda Československá se dohodnou o novém ohraničení a dotaci diecésí. Ku přípravě této dohody budou do dvou měsíců zřízeny dvě komise na sobě nezávislé; první utvoří Svatá Stolice z delegátů všech interesovaných diecézí za předsednictví zástupce Svaté Stolice v Praze, druhou vláda československá ze zástupců interesovaných diecézí a expertů.

článek II.

Správa církevních statků nemovitých a movitých v Československu, které jsou nyní zajištěny vnučenou správou, je zatímni až do dohody, dotčené v předcházejícím článku, a jest svěřena komisi za předsednictví episkopátu příslušného území.

článek III.

Řády a kongregace řeholní, jejichž domy jsou v Československu, nebudou podléhati představeným provinciálních domů týchž řádů a kongregací v cizině. Je-li zřízení provincie v Československu nemožné, budou tyto československé domy řeholní podřízeny přímo generálnímu domu.

Provinciály a představenými řeholních domů, podléhajících přímo generálnímu domu, budou státní příslušníci českoslovenští.

článek IV.

Svatá Stolicе, dříve než přikročí k jmenování arcibiskupů, diecézních biskupů, koadjutorů cum iure sucesionis a armádního ordináře, oznámí Československé vládě jméno kandidátovo, aby se ujistila, že vláda nemá důvodů rázu politického proti této volbě. Uvedení preláti musí býti českoslovenští státní příslušníci.

Námítkami rázu politického rozumějí se veškeré námítky, které by vláda mohla podpíratí důvody, vztahujícími se na bezpečnost země. na př. že se vybraný kandidát provinil politickou činností irredentistickou, separatistickou nebo namířenou proti ústavě nebo veřejnému pořádku ve státě.

Jméno kandidáta naznačeného Svatou Stolicí, jakož i příslušné vyjednávání zachovají se v tajnosti.

Ustanovení o armádním ordináři vstoupí v platnost jen v tom případě, že se zachová soustava samostatné náboženské péče o vojíny. V tomto případě bude se dbáti, kromě námitek rázu politického, i námitek vztahujících se k postavení kandidátovu v armádě.

článek V.

Hodnostáři, uvedení v předchozím článku, složí po svém jmenování Svatou Stolicí, dříve než nastoupí svůj úřad, přísahu věrnosti státu československému těmito slovy:

"Iuro et promitto sicuti decet Episcopum fidelitatem Reipublicae Cecoslovacae necnon nihil me facturum quod sit contra salutem, securitatem, intergritatem Reipublicae." (Přísahám a slibuji, jakož sluší biskupovi, věrnost republice Československé, a že nic neučiním, co by bylo proti blahu, bezpečnosti a integritě republiky.)

článek VI.

Vláda se postará, aby platná zákonná ustanovení byla co nejdříve přizpůsobena tomuto modu vivendi.

Potvrzuje Vaší Eminenci souhlas vlády československé s modem vivendi, ujednaným v našich vzájemných diskusích, mám čest vyjádřiti Vaší Eminenci velikou naši spokojenost s výsledkem vzájemně dosaženým v této dohodě a ujistiti Vaší Eminenci, že vláda Československé republiky se snažila vždy zajistiti všem svým občanům svobodný vývoj a respektování jejich víry, jejich citů a zájmů náboženských, což se také šťastně odráží v tomto ujednání. Mám čest připojiti, že vláda Československé republiky bude postupovati v témže duchu, jednak při

provádění této dohody, jednak při řešení otázek, které by snad mohly vzniknouti mezi oběma stranami.

Račte přijmouti, Eminenci, výraz mé nejhlubší úcty.

**Jménem vlády československé:
ministr věcí zahraničních:
dr. E. Beneš**

Pozn.:

1. Text je čerpán z publikace Sběrka zákonů a nařízení ve věcech náboženských a církevních, kterou sestavil Fr. Bednář a která vyšla v Praze r. 1929 nákladem Husovy čs. evangelické fakulty Bohoslovecké v Praze. (ten převzal úmluvu z ročenky československé republiky z roku 1929)
2. Úmluva nebyla ze strany ČSR projednávána a schválena zákonodárnou cestou, ale byla pouze přijata vládou

PAPEŽSKÁ BULA
"Ad ecclesiastici regiminis incrementum"

ze dne 2. září 1937

o zevní delimitaci československých diecézí

Oficiální český překlad

ÚZEMÍ SVATOHYPOLITSKÉ, VÍDEŇSKÉ, OSTŘIHOMSKÉ A JINÝCH některých pohraničních diecézí Československé republiky se stanoví novým vymezením a z nich se zřizují některé Apoštolské administratury podle vůle Svatého Stolce. Dále, některé diecéze, náležející dosud k církevním provinciím Jagerské a Ostřihomské, prohlašují se za přímo podřízené apoštolskému Stolci a veškeré farnosti byzantského obřadu, ležící na československém státním území, podřizují se diecézi Mukačevské.

PIUS BISKUP, SLUHA SLUHŮ BOŽÍCH, NE VĚČNOU PAMĚT VĚCI. K rozmnožení a prospěchu církevní správy velmi mnoho přispívá určití obvod diecézí tak, aby se jejich hranice přesně kryly s oblastí světských států; neboť potom se mohou věřící pohodlněji a beze vší nesnáze v kterémkoli čase stýkati se svým ordinářem. "poněvadž však po posledních změnách v střední Evropě některé části diecézí trvají v území různých sousedních států, My, všechno zrale uváživše, z jistého vědomí, a zjednavše, pokud jest potřebí souhlas těch, kdož zájem mají, nebo těch, kdož si zájem o to osobují, z plnosti apoštolské moci ustanovujeme a rozhodujeme, jak následuje:

Území obecně zvané "Vitoraz" budiž odloučeno od diecéze Svatohypolitské, k níž dosud náleželo, a budiž přičleněno k diecézi Českobudějovické.

Rovněž území "Valtice" budiž odtrženo od arcidiecéze Vídeňské a připojeno k diecézi Brněnské.

Území jak diecéze Rožňavské, tak Košické ležící na jih od Československé republiky uvnitř státní oblasti království Maďarského, budiž odloučeno od těchto diecézí a zatím budiž zřízeno ve dvě Apoštolské administratury podle vůle Svatého Stolce.

Území pak, náležející k arcidiecézi Ostřihomské a tvořící Apoštolskou administraturu Trnavskou, budiž od téže arcidiecéze odloučeno, a dokud se nestane jiné opatření, zůstane Apoštolskou administraturou podle vůle Svatého Stolce.

Rovněž československá část diecéze Satumarské, obsahující čtyřicet pět farností, budiž oddělena od území této diecéze, a dokud se nestane jiné opatření, trvejž nadále pod Apoštolskou administraturou, jak nyní jest. Poněvadž se dosud jedná o církevní úpravu území na severu Československé republiky, budou rozhodnutí svého času vyhlášena jak o území Kladském, jež nyní stojí pod pravomocí arcidiecéze Pražské, tak o území zvaném obecně "Ketř", náležejícím nyní k arcidiecézi Olomoucké, kteréžto dvojí území leží v oblasti Německa.

Též v příhodné době bude od Našeho Apoštolského Stolce rozhodnuto o dvojitém území, jež náležejíc v ten čas k arcidiecézi Vratislavské, leží v oblasti Československé republiky.

Co se pak týče hierarchického zařazení diecézí Košické, Rožňavské a Spišské, jež dosud náležely jako podřízené k církevní provincii Jagerské, ty od této provincie odlučujeme a jejich biskupy vyjímáme z metropolitního práva arcibiskupa

Jagerského a ustanovujeme, aby ony diecéze byly prozatím přímo podřízeny Apoštolskému Stolci.

Rovněž diecéze: Báňskobystřickou, Nitranskou, Mukačevskou a Prešovskou. dosud podřízené metropolitnímu kostelu Ostřihomskému, vylučujeme z této církevní provincie a jejich biskupy z metropolitního práva arcibiskupa Ostřihomského vymykáme a diecéze ty přímo Apoštolskému Stolci podřizujeme. Jakmile bude lze to učiniti, zřídí Apoštolský Stolec v Československé republice dvě nová sídla metropolitní, jedno latinského obřadu, druhé východního obřadu v kraji Podkarpatském.

Ustanovujeme konečně, aby všechny farnosti, též filiální, byzantského obřadu, náležející toho času k rozličným církevním obvodům a ležící v pravomoci Československa, kteréž budou od Svaté kongregace, kteréž ta věc přísluší, řádně vymezeny, byly každá od své diecéze odloučeny a připojeny k podkarpatské diecézi Mukačevské.

Uspořádavše pak tyto věci tak, jak svrchu řečeno, určujeme ctihodného bratra Xaveria Rittera, titulárního arcibiskupa Aeginského a Apoštolského nuncia v Československé republice, aby provedl to, co se týká oblasti položené na území téže Republiky, jemuž proto udělujeme všechny prostředky k tomu potřebné a vhodné, též moc delegovati za sebe k uskutečnění cíle, o který jde, kteréhokoli muže v církevní hodnosti ustanoveného; a jemu též ukládáme za úkol zaslati Svaté konsistorní kongregaci autentický exemplář o dokonaném provedení věci do šesti měsíců od dání tohoto listu.

I když někteří z těch, kteří zájem mají, nebo ti, kdož zájem o to si osobují, slyšení nebyli nebo s tím, co výše uvedeno, nesouhlasili, třebaž byli hodní výslovné, zvláštní i osobité zmínky, chceme a ustanovujeme, že tento list i všechno, co jest v něm obsaženo, nikdy v žádném čase z vady vyloučení nebo obloudění či křivoty buďsi úmyslu Našeho nebo z jakéhokoli jiného. byť i podstatného a nevymyšleného nedostatku kárán, napadán nebo v odpor brán býti nemůže, nýbrž že list ten jakožto z jistého vědomí i z plnosti moci způsobený a vzniklý po všechem čas ve své síle stojí a trvati bude, svých plných a nedotčených cílů dochází a je udržuje, a též ode všech, k nimž směřuje, neporušitelně zachován býti má; a kdyby se naopak kdokoli a jakoukoliv mocí, vědomě či nevědomky pokusil mu odpírati, že jest a bude to marné a liché.

Chceme také, aby opisu tohoto listu, i tištěnému, avšak rukou některého veřejného notáře podepsanému a potvrzenému pečetí některého muže ustanoveného v církevní hodnosti nebo úřadě, byla dávana zcela táž víra, která by se dávala tomuto listu, kdyby on sám byl vydán nebo ukázán.

Tomu na újmu nemají býti, pokud by bylo potřebí, nařízení v synoidních, provinciálních, generálních a všeobecných sněmích vydaná, zvláštní nebo obecné zákony a apoštolské předpisy a jakákoli opatření Římských papežů, předchůdců Našich, a ostatní vše, co tomu odporuje.

Nikdo pak ať nesmí tento list rozhraničení spojení, ustanovení, zmocnění, rozhodnutí a vůle Naší rušiti nebo proti němu nastupovati. Jestliže však by se někdo odvážil z všetečné smělosti tomu odpírati, ať pozná, že v hněv Všemohoucího Boha a Svatých apoštolů Petra a Pavla upadne.

Dáno na Castellu Gandolfo léta tisícího devítistého třicátého sedmého, dne druhého měsíce září, papežství Našeho léta šestnáctého.

Evžen kard. Pacelli, Státní tajemník

Fr. Rafael C. kard. Rossi, Tajemník S.K. konsistorní

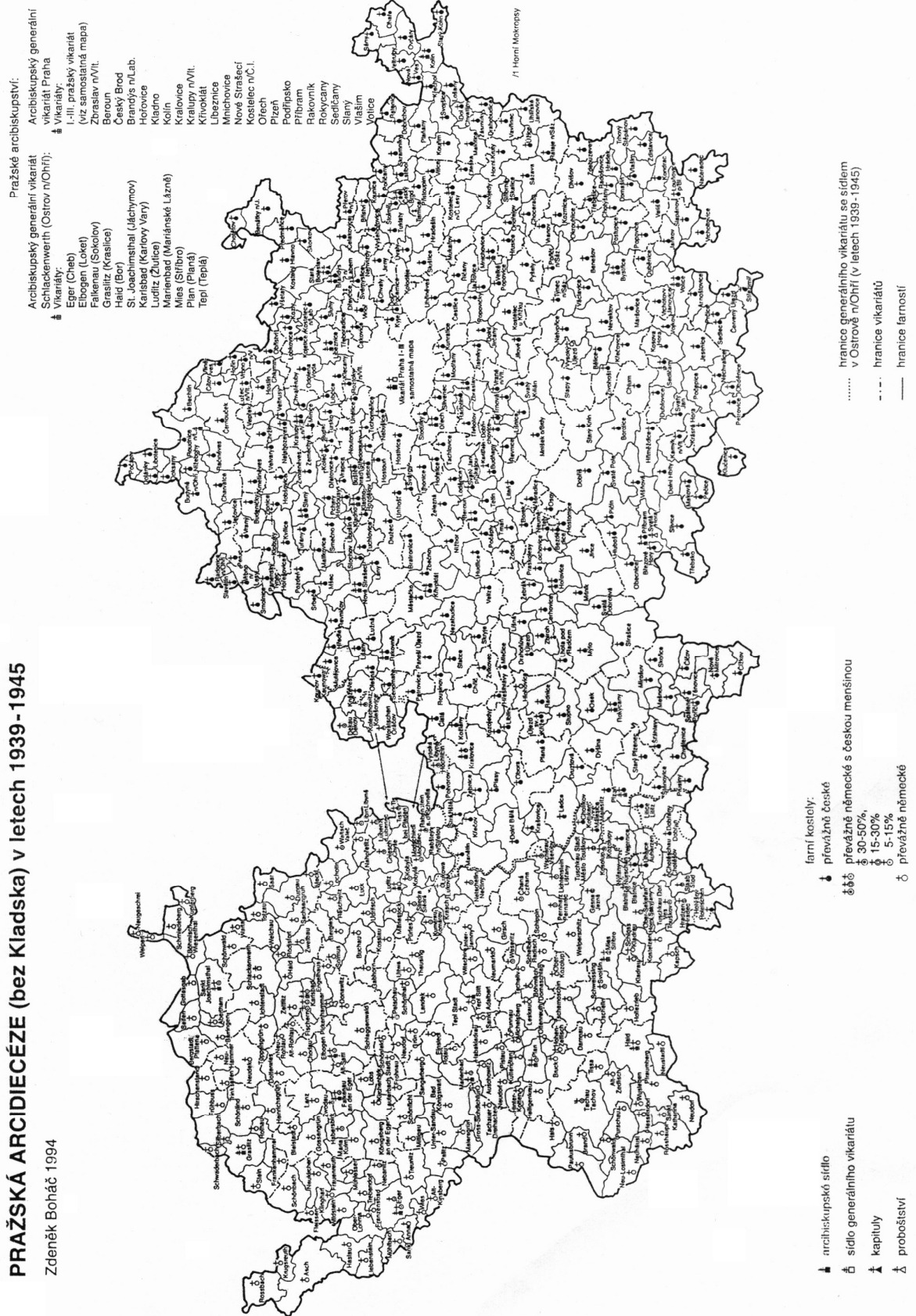
Josef Wilpert, Děkan kollegia Protonot. Apost.

Alfons Carinci, Protonot. Apost.

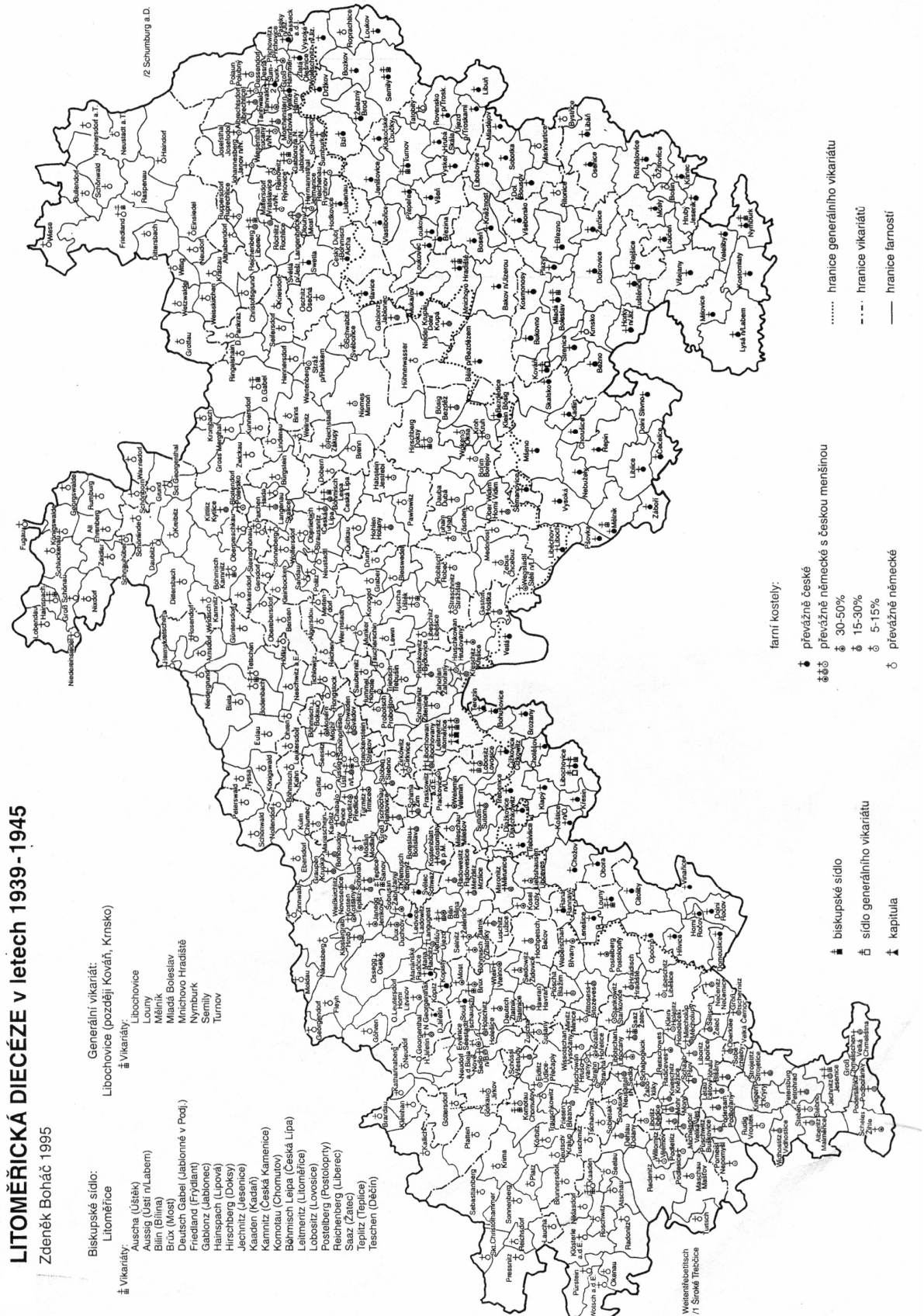
Loco plumbi.

PRAŽSKÁ ARCIDIECÉZE (bez Kladska) v letech 1939-1945

Zdeněk Boháč 1994

Mapa 1. Převzato z: Boháč, Z., Atlas církevních dějin českých zemí 1918-1999, K. Vydří 1999

Mapa 2. Převzato z: Boháč, Z., Atlas církevních dějin českých zemí 1918-1999, K. Vydří 1999

KRÁLOVÉHRADECKÁ DIECÉZE v letech 1939-1945

Zdeněk Boháč 1994

Mapa 3. Převzato z: Boháč, Z., Atlas církevních dějin českých zemí 1918-1999, K. Vydří 1999

OLOMOUCKÁ ARCIDIECÉZE SPOLU SE SLEZSKÝM KOMISARIÁTEM VRATISLAVSKÉ ARCIDIECÉZE v letech 1939-1945

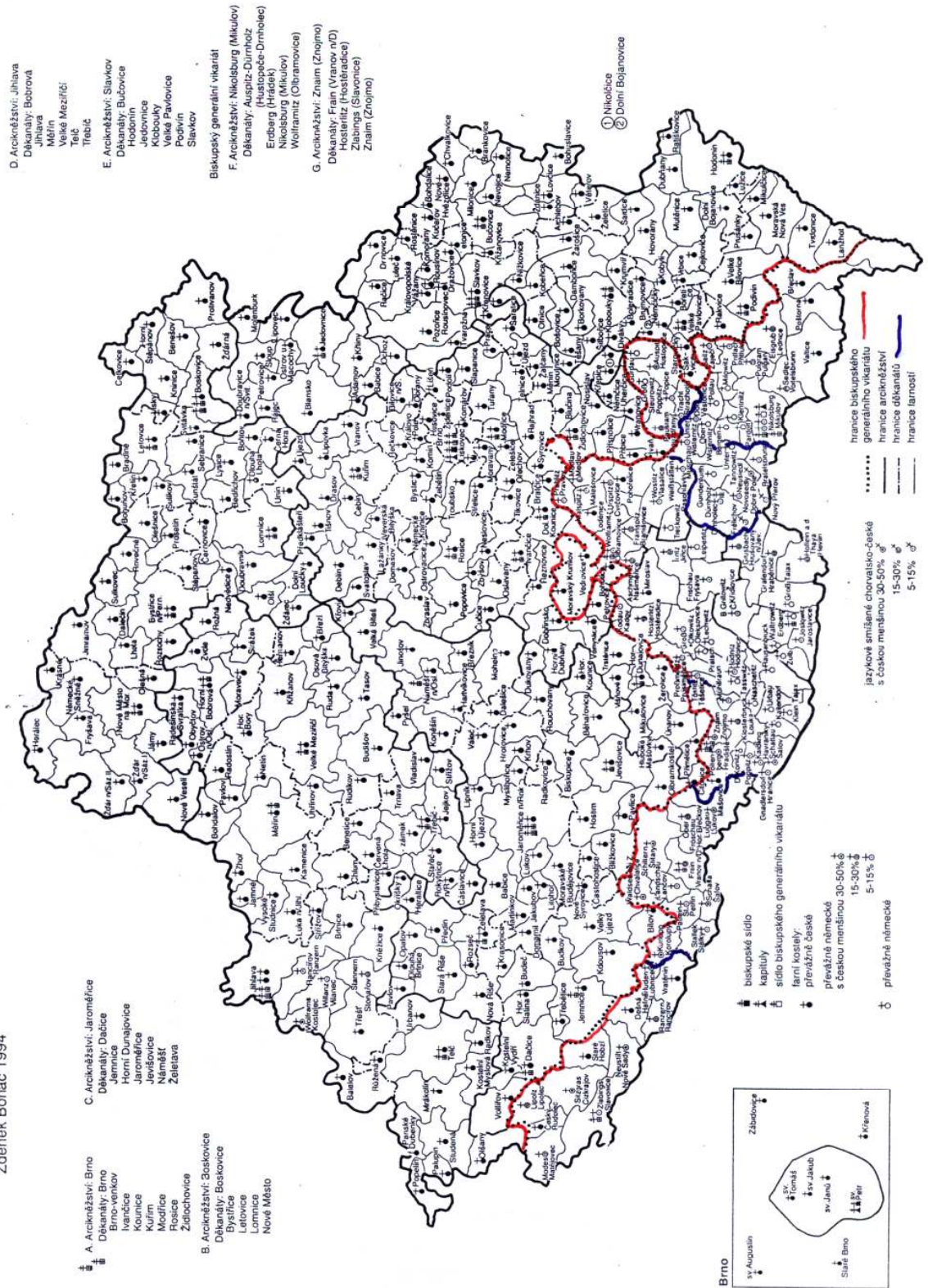
Zdeněk Boháč 1996

Mapa 5. Převzato z: Boháč, Z., Atlas církevních dějin českých zemí 1918-1999, K. Vydří 1999

BRNĚNSKÁ DIECÉZE v letech 1939-1945

Zdeněk Boháč 1994

Mapa 6. Převzato z: Boháč, Z., Atlas církevních dějin českých zemí 1918-1999, K. Vydří 1999